

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ
КОНФЕРЕНЦІЙ ЧОРНОМОРСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
№ 2(1), 5 серія, 2026**

**Матеріали XXIII Міжнародної наукової конференції
«ОЛЬВІЙСЬКИЙ ФОРУМ – 2026: стратегії країн
Причорноморського регіону в геополітичному просторі»**

29 червня – 04 липня 2026 р., м. Миколаїв, Україна

СЕРІЇ: ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 2025 році

Виходить 2 рази на рік

Миколаїв-2026

Засновано у 2025 році. Виходить 2 рази на рік.

Засновник і видавець:

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради:

Леонід Клименко – доктор технічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, професор, в.о. ректора університету, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Заступники голови:

Юрій Котляр – доктор історичних наук, професор, перший проректор, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Роман Дінжос – доктор технічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Володимир Смельянов – доктор наук з державного управління, заслужений діяч науки і техніки України, професор, директор Навчально-наукового інституту публічного управління та адміністрування, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

Члени редакційної ради:

Світлана Белінська – доктор економічних наук, професор, декан факультету економічних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Ангела Бойко – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії, декан факультету комп'ютерних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Віталій Вербицький – кандидат історичних наук, доцент, в.о. декана факультету фізичного виховання і спорту, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Олена Кузнецова – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки, в.о. директора Навчально-наукового медичного інституту, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Ганна Норд – доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту післядипломної освіти, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Дмитро Січко – кандидат юридичних наук, доцент, декан юридичного факультету, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Анастасія Хмель – кандидат історичних наук, доцент, декан факультету політичних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна);

Людмила Шерстюк – кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. декана факультету філології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна).

**Свідоцтво про реєстрацію
друкованого засобу
масової інформації:**
Серія, номер R30-05946
від 27.03.2025 року

**Конференція
зарєєстрована в
УкрІНТЕІ**
№535 від 24.06.2026 р.

*Рекомендовано до друку та
поширення мережею
рішенням Вченої ради ЧНУ
№ 7 від 29.06.2026 р.*

Мови видання:
українська, англійська,
мови ЄС

Електронна версія:
[//mspc.mk.ua](https://mspc.mk.ua)

Адреса редакції:
м. Миколаїв,
вул. 68 Десантників, 10,
54003
Тел.: 8 (0512) 76-55-99,
8 (0512) 76-55-81.
факс 50-00-69, 50-03-33
E-mail: rvv@chmnu.edu.ua

М 32 Матеріали науково-практичних конференцій Чорноморського національного університету імені Петра Могили. Серія: Історія та археологія : Ольвійський форум – 2026 : стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XXIII міжнар. наук. конф. 29 черв. – 04 лип. 2026 р., м. Миколаїв : матеріали конф. / М-во освіти і науки України ; ЧНУ імені Петра Могили. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2026. – № 2 (1) , 5 серія – 136 с.

УДК 004+3+62+7/9]:001.891](477)(06)

**MATERIALS OF THE SCIENTIFIC
AND PRACTICAL CONFERENCE
OF PETRO MOHYLA BLACK SEA
NATIONAL UNIVERSITY**
№ 2(1), Series 5, 2026

**Materials of the XXIII International Scientific Conference
«Olbia Forum – 2026: strategies of the countries of the
Black Sea region in the geopolitical space»**

June 29 – July 04, 2026, Mykolaiv, Ukraine

SERIES: HISTORY AND ARCHEOLOGY

SCIENTIFIC COLLECTION

Founded in 2025

Published 2 times a year

Mykolaiv-2026

Founded in 2025. It is published 2 times a year.

Founder and publisher:

Petro Mohyla Black Sea National University

EDITORIAL COUNCIL

Chairman of the Editorial Board:

Leonid Klymenko - Doctor of Technical Sciences, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor, Acting Rector of the University, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine).

Deputy Chairmen:

Yurii Kotliar - Doctor of History, Professor, First Vice-Rector, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Roman Dinzhos - Doctor of Technical Sciences, Professor, Vice-Rector for Research, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Volodymyr Yemelianov - Doctor of Science in Public Administration, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Public Administration and Management, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine).

Members of the Editorial Board:

Svitlana Belinska - Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Economics, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Anzhela Boyko - PhD in Engineering, Associate Professor of the Department of Computer Engineering, Dean of the Faculty of Computer Science, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Vitalii Verbytskyi - PhD in History, Associate Professor, Acting Dean of the Faculty of Physical Education and Sports, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Olena Kuznetsova - PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Social Work, Management and Pedagogy, Acting Director of the Educational and Research Medical Institute, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Hanna Nord - Doctor of Economics, Professor, Director of the Educational and Research Institute of Postgraduate Education, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Dmytro Sichko - PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Anastasiia Khmel - PhD in History, Associate Professor, Dean of the Faculty of Political Sciences, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine);

Liudmyla Sherstiuk - PhD in Pedagogy, Associate Professor, Acting Dean of the Faculty of Philology, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine).

The conference is registered in
the catalog of international
conferences in Academic
Resource Index / Research Bib.

The conference is registered in
UkrNTI
№535 dated June 24, 2026.

**Identifier in the Register of
Subjects in the Media Sector:**
R30-05946 (Decision of the
National Council of Ukraine on
Television and Radio
Broadcasting No. 656 dated
March 27, 2025).

*Recommended for publication by
the decision of the Academic
Council of Petro Mohyla Black
Sea National University
(protocol № 7, 29.06.2026).*

Languages of the publication:
Ukrainian, English,
EU languages

Electronic version:
[//mspc.mk.ua](http://mspc.mk.ua)

Editorial address:
Mykolaiv,
10 Desantnykov St., 68, 54003
tel.: 8 (0512) 76-55-99,
8 (0512) 76-55-81.
fax: 50-00-69, 50-03-33
e-mail: rvv@chmnu.edu.ua

M 32 Materials of scientific and practical conferences of Petro Mohyla Black Sea National University. Series : History and archeology : Olbia Forum – 2026 : strategies of the countries of the Black Sea region in the geopolitical space : XXIII int. scientific conf. June 29 – July 04, 2026, Mykolaiv : scientific col. / Ministry of Education and Science of Ukraine ; Petro Mohyla Black Sea National University. – Mykolaiv : Publishing house of Petro Mohyla Black Sea National University, 2026. – № 2 (1). – № 2 (1) , Series 5 – 136 p.

UDC 004+3+62+7/9]:001.891](477)(06)

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
СЕРІЇ: ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ**

Головний редактор:

Анастасія Хмель

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики, декан факультету політичних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, (м. Миколаїв, Україна)

Заступники головного редактора:

Ірина Міронова

доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Тетяна Лушагіна

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та політології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Члени редакційної колегії:

Микола Іванов

доктор політичних наук, професор, професор кафедри журналістики та політології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Інна Підберезних

доктор історичних наук, професор, кафедра історії, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Наталя Громадська

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри журналістики та політології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Лариса Броннікова

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри журналістики та політології, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

Відповідальний секретар:

Кирило Горбенко

старший викладач кафедри історії факультету політичних наук, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

**EDITORIAL BOARD
SERIES: HISTORY AND ARCHEOLOGY**

Editor-in-Chief:

Anastasiia Khmel

PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Dean of the Faculty of Political Sciences, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Deputy editors-in-chief:

Iryna Mironova

Doctor of History, Professor, Head of the Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Tetiana Lushahina

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Sociology and Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Members of the editorial board:

Mykola Ivanov

Doctor of Political Science, Professor, Professor of the Department of Journalism and Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Inna Pidbereznykh

Doctor of History, Professor, Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Natalia Hromadska

Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Journalism and Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Larysa Bronnikova

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Journalism and Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

Executive Secretary:

Kyrylo Gorbenko

Senior Lecturer, Department of History, Faculty of Political Science, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ.....	12
Тарас Батенко ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА ПОГОДОЗАЛЕЖНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ВІЙНІ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА (2022–2026).....	13
Лариса Броннікова ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НАУКИ: СВІТОГЛЯДНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ КОНТЕКСТ.....	16
Євгенія Вірлич МУЗЕЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТА ВІРЛИЧА.....	20
Яна Гаргаун ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ КОЛОНІЇ КАТЕРИНЕНТАЛЬ НАПРИКІНЦІ ХІХ- ПОЧ. ХХ СТ.....	23
Євген Гомонюк РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ РОЗБУДОВІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ МИКОЛАЄВА (1991–2021).....	27
Владислав Горохов ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ВЛАДОЮ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ В 1919–1921 РР.....	31
Максим Захарченко ЧИННИК ПОЛЬСЬКОГО ПОМІЩИЦТВА В ПРОЦЕСІ УТВЕРДЖЕННЯ ВЛАДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (1918 р.).....	36
Костянтин Каргузов ЖИТТЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ТЕАТРУ У 19 СТОЛІТТІ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ КАНЦЕЛЯРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА).....	40
Костянтин Корсак, Юрій Корсак УСПІХИ НООНАУК У ФОРМУВАННІ ПРАВДИВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НООІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ.....	44

Юрій Котляр ЗАГАДКОВІ ІСТОРИЧНІ МІСЦЯ МИКОЛАЄВА	48
Лариса Левченко ШАХИНШАХ ІРАНУ МОХАММЕД РЕЗА ПАХЛАВІ ТА ЧЛЕНИ ЙОГО РОДИНИ У ФОКУСІ ВИВЧЕННЯ ВІЗИТІВ ЛІДЕРІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ДО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ	52
Іванна Лісна СРІБНЕ 1659: ТРАГЕДІЯ ЗАБУТОГО ГЕНОЦИДУ ТА ГЕНЕТИЧНИЙ КОД ОКУПАНТА	58
Іванна Лісна, Михайло Грибович РОЛЬ ОЛЕКСИ АЛМАЗОВА У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	61
Ірина Міронова, Віталій Ткаченко ОБРАЗ ЖАНДАРМЕРІЙ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	64
Владислав Пархоменко РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ 1924 РОКУ У ЩОДЕННИКУ С. ЄФРЕМОВА	67
Інна Підберезних, Владислав Яриловець ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ	70
Геннадій Семенов МІЖНАРОДНІ КОНТАКТИ УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: ПОЛІТИЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ОБМІН ДЕЛЕГАЦІЯМИ (1945–1953 РР.)	74
Ірина Стоянова СУПЕРЕЧЛИВІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ ЖІНОК ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ	78
Владислав Чайка, Владислав Пархоменко РОЛЬ ТА ВПЛИВ АРМІЇ ГАЛЛЕРА НА ПЕРЕБІГ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ (1918–1919)	81
Анастасія Чокова ЖІНКИ В АДВОКАТУРІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	84

Вікторія Чорна ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ: РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ УКРАЇНЦІВ.....	87
---	----

Аліна Іовчева КОНКУРУЮЧІ НАРАТИВИ ЄВРОПИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (1991-2014).....	91
---	----

Богдан Яремчук РОЛЬ ЦИФРОВОГО АРХІВУ “SLAVE VOYAGES” У ВИВЧЕННІ РАСИЗМУ В США	95
---	----

АРХЕОЛОГІЯ 99

Алла Главенчук РІЗЦЕВИЙ СКОЛ ЯК ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ ВИГОТОВЛЕННЯ ЗНАРЯДЬ НА ПОСЕЛЕННІ АНЕТІВКА 2	100
---	-----

Кирило Горбенко, Микита Дузенко ЕЛЕМЕНТИ РИТУАЛЬНО-КУЛЬТОВОЇ ПРАКТИКИ В СПОРУДАХ «ЦИТАДЕЛІ» ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД	104
--	-----

Віктор Гребенников ПОСЕЛЕННЯ ДОБИ БРОНЗИ У НИЖНІЙ ТЕЧІЇ РІЧОК ІНГУЛЕЦЬ І ВИСУНЬ	108
---	-----

Андрій Івченко РОЗКОПИ ОЛЬВІЇ: РОЗКОП «ПІВНІЧНИЙ МИС 2».....	112
--	-----

Ігор Піструїл ПРО РОЗТАШУВАННЯ СТОЯНКИ АНЕТІВКА ХХІІ	114
--	-----

Леонід Смирнов, Олександр Смирнов АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В МЕЖАХ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ «ГОРОДИЩЕ» ПОБЛИЗУ С. КОЗИРКА.....	117
--	-----

Іван Снитко ПЕРШІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У МІСТІ МИКОЛАЇВ В УРОЧИЩІ СПАСЬК.....	120
---	-----

Олександр Тригуб ЦИФРОВІЗАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ	123
--	-----

Алла Буйських, Іван Ревін КЕРАМІЧНИЙ ГРИЛЬ ІЗ БОРИСФЕНУ	128
---	-----

Наталя Аксьонова ЕТНОСИ ПОДНІПРОВ'Я ТА ПОДНІСТРОВ'Я В ОПИСАХ ОЛЕКСАНДРА АФАНАСЬЄВА-ЧУЖБИНСЬКОГО	132
---	-----

CONTENTS

HISTORY	12
Taras Batenko CLIMATE CHANGE AND WEATHER DEPENDENCE IN MODERN WARFARE: THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2022–2026)	13
Larysa Bronnikova PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF MODERN SCIENCE: IDEOLOGICAL AND PRACTICAL CONTEXT	16
Yevheniia Virlych MUSEUM ACTIVITIES OF AUGUST VIRLYCH	20
Yana Harhaun DAILY LIFE OF THE GERMAN SETTLERS IN THE KATERINENTHAL COLONY IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES.....	23
Evgen Gomonjuk THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE JEWISH COMMUNITY IN MYKOLAIV (1991–2021)	27
Vladyslav Horokhov DAILY LIFE OF THE PEASANTRY OF SOUTHERN UKRAINE UNDER THE RULE OF THE BOLSEVITIC REGIME IN 1919–1921.	31
Maksym Zakharchenko THE FACTOR OF THE POLISH LANDOWNING CLASS IN THE PROCESS OF ESTABLISHING PAVLO SKOROPADSKY'S POWER (1918).....	36
Kostiantyn Kartuzov THE LIFE OF MYKOLAIV THEATRE IN THE 19TH CENTURY BASED ON DOCUMENTS OF THE OFFICE OF THE MYKOLAIV MILITARY GOVERNOR.....	40
Kostiantyn Korsak, Yuri Korsak SUCCESS OF NOOSCIENCES IN FORMING A TRUE UKRAINIAN NOOHISTORIC MEMORY	44

Yuriy Kotlyar MYSTERIOUS HISTORICAL SITES OF MYKOLAIV	48
Larysa Levchenko SHAHANSHAH OF IRAN MOHAMMAD REZA PAHLAVI AND MEMBERS OF HIS FAMILY IN THE STUDY OF VISITS BY LEADERS OF FOREIGN STATES TO SOVIET UKRAINE	52
Ivanna Lisna SRIBNE 1659: THE TRAGEDY OF A FORGOTTEN GENOCIDE AND THE GENETIC CODE OF THE OCCUPANT	58
Lisna Ivanna, Mykhailo Hrybovych THE ROLE OF OLEKSYA ALMAZOV IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN STATE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY	61
Iryna Mironova, Vitalii Tkachenko THE IMAGE OF THE GENDARMERIE IN THE PUBLIC CONSCIOUSNESS OF THE POPULATION OF SOUTHERN UKRAINE IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES	64
Vladyslav Parkhomenko SOVIET EVERYDAY LIFE IN 1924 IN THE DIARY OF S. EFREMOV	67
Inna Pidbereznykh, Vladyslav Yarylovets VISUALIZATION MEANS AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN FORMING THE COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS DURING THE STUDY OF WORLD HISTORY OF THE NEW AND MODERN TIMES	70
Hennadii Semenov INTERNATIONAL CONTACTS OF THE UKRAINIAN SSR IN THE FIRST POSTWAR YEARS: POLITICAL LIMITATIONS AND THE EXCHANGE OF DELEGATIONS (1945–1953)	74
Irina Stoyanova CONFLICTING TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RURAL EDUCATION FOR WOMEN IN THE KHERSON GOVERNORSHIP AT THE END OF THE 19TH CENTURY	78
Vladyslav Chaika, Vladyslav Parkhomenko THE ROLE AND INFLUENCE OF HALLER'S ARMY ON THE COURSE OF THE UKRAINIAN-POLISH WAR	81
Anastasiia Chokova WOMEN IN THE LEGAL PROFESSION OF SOUTHERN UKRAINE IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY	84

Viktoriia Chorna

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EMPLOYMENT: THE LEVEL OF ANXIETY AMONG UKRAINIANS87

Alina Iovcheva

COMPETING NARRATIVES OF EUROPE IN UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE (1991-2014)91

Bohdan Yaremchuk

THE ROLE OF THE DIGITAL ARCHIVE “SLAVE VOYAGES” IN THE STUDY OF RACISM IN THE USA95

ARCHEOLOGY 99

Alla Hlavenchuk

BURIN SPALL AS A TECHNOLOGICAL TECHNIQUE OF TOOL MANUFACTURE AT THE ANETIVKA 2 SETTLEMENT100

Kyrylo Horbenko, Mykyta Duzenko

ELEMENTS OF RITUAL AND CULT PRACTICES IN THE STRUCTURES OF “CITADEL” OF DYKYI SAD FORTIFIED SETTLEMENT104

Viktor Hrebennykov

BRONZE AGE SETTLEMENT IN THE LOWER COURSES OF THE INGULETS AND VYSUN RIVERS108

Andriy Ivchenko

OLVIA EXCAVATIONS: NORTHERN CAPE 2 EXCAVATION112

Igor Pistruil

REGARDING THE LOCATION OF THE ANETIVKA XXII SITE114

Leonid Smyrnov, Oleksandr Smyrnov

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH WITHIN THE BOUNDARIES OF THE NATIONALLY SIGNIFICANT ARCHAEOLOGICAL SITE “GORODISHCHE” NEAR THE VILLAGE OF KOZYRKA117

Ivan Snytko

FIRST ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE CITY OF MYKOLAIV IN THE SPASK REGION120

Oleksandr Trygub

DIGITALIZATION OF ARCHAEOLOGICAL SITES AS A MEANS OF PRESERVING UKRAINE’S CULTURAL HERITAGE DURING THE WAR123

Alla Bujskich, Ivan Revin

CERAMIC GRILL FROM BORYSTHENES128

Natalia Aksonova

ETHNOSES OF THE DNIPRO AND TRANSNISTRIA IN THE DESCRIPTIONS OF OLEKSANDR AFANAS'EV-CHUZHBYNSKY132

Розділ ІСТОРІЯ

Section HISTORY

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.01

Тарас Батенко

ЗМІНИ КЛІМАТУ ТА ПОГОДОЗАЛЕЖНІСТЬ У СУЧАСНІЙ ВІЙНІ: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА (2022–2026)

Погодний і кліматичний чинник у сучасних збройних конфліктах нерідко недооцінюється на тлі технологічної складності сучасних систем озброєнь. Однак, як переконливо демонструє повномасштабна збройна агресія Росії проти України (з 24 лютого 2022 р.), погода залишається одним із ключових операційних факторів – як на лінії фронту, так і в глибокому тилу. Метою цих тез є аналіз основних аспектів погодозалежності та кліматичних наслідків російсько-української війни у 2022–2026 роках, а також впливу екстремальних погодних явищ на гуманітарну безпеку населення.

Ключові слова: російсько-українська війна, клімат, історична кліматологія, погодозалежність

У наступні роки війни – з 2022 по 2025 рр. – метеорологи не фіксували кліматичної зими у Києві: за даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України й Українського гідрометеорологічного інституту, середня зимова температура у місті стабільно трималася вище 0 °C [10]. Тепла погода грудня 2022 р. значною мірою зірвала спроби Росії спровокувати тривалий «блекаут» після масованих ракетних ударів по енергосистемі: 23 листопада 2022 р. відбулося перше розділення об'єднаної енергосистеми на ізольовані острови і повний блекаут, що тривав понад добу [9]. Прем'єр-міністр України Денис Шмигаль у листопаді 2022 р. на закритій нараді з керівниками парламентських фракцій визнавав, що за умов тривалого та інтенсивного блекауту уряд мав би серйозно розглянути питання можливої евакуації Києва. Теплий грудень 2022 р. відіграв у цьому контексті роль своєрідного «стратегічного буфера». Аналогічно теплий сезон зими 2023/24 рр. (грудень 2023 р. побив 40-річний температурний рекорд, досягнувши +10,6 °C 20 грудня [16]) дозволив зберегти енергетичний баланс країни.

Принципово інший характер мала зима 2025/26 рр. На початку жовтня 2025 р. голова «Газпрому» Олексій Міллер публічно заявив про очікувану «аномально холодну зиму» в Європі [7]. Ця заява носила наративно-ідеологічний характер: твердження про «рекордну холодну зиму раз на 20 років» не спираються на перевірені кліматологічні шкали. Науковці підкреслюють, що короткі похолодання в межах глобального потепління можливі в будь-якому регіоні помірних широт – незалежно від антропогенних факторів [8]. Остання справді аномальна зима в Європі – 2009/10 рр. – спричинена стійкою негативною фазою Північноатлантичної осциляції (NAO) і оцінюється за частотою повторюваності як приблизно один випадок на 50 років [2].

На лінії фронту погодний чинник безпосередньо впливав на планування та перебіг бойових дій. Дощі, туман і вітер обмежували ефективність безпілотників, частка яких у сучасній тактиці неухильно зростає. Бруд і відлига сповільнювали рух колісної та гусеничної техніки; заморозки спричиняли її обледеніння. Зафіксовано випадки втрати літаків через обмерзання. Спроби форсування Дніпра враховували погодні фактори – напрямок вітру і рівень води [1]. Президент Чехії Петр Павел публічно визнавав, що «зручний час» для операцій на фронті залежить від «сприятливої погоди» [13].

Паралельно з воєнно-оперативним виміром, російсько-українська війна стала одним із найбільших джерел парникових викидів ХХІ ст. За перші два роки (2022-2024) кумулятивний кліматичний слід війни склав 175 млн тонн CO₂-еквіваленту, перевищивши річні викиди 175 окремих країн; за три роки – 237 млн тонн CO₂e. У перші місяці переважало руйнування цивільної інфраструктури, згодом основними джерелами викидів стали бойові дії, ландшафтні пожежі та пошкодження об'єктів енергетики [5].

Водночас геополітична реакція Заходу на кліматичні виміри війни виявилася суперечливою. У лютому 2024 р. президент США Джоозеф Байден назвав зміну клімату «екзистенційною загрозою людству» – ставлячи її вище ризику ядерного конфлікту [3]. З приходом адміністрації Дональда Трампа (2025) ця позиція кардинально змінилася: у вересні 2025 р. Трамп з трибуни Генасамблеї ООН оголосив про відмову від концепції глобального потепління [11], а у лютому 2026 р. держсекретар Марко Рубіо закликав Європу відмовитися від «кліматичного

культу», який «збіднює народи» [14]. Держсекретар США Ентоні Блінкен ще у вересні 2024 р. констатував, що Путін «використовує зиму, погоду та енергію як зброю» [17].

Отже, російсько-українська війна 2022–2026 рр. є унікальним за масштабом і тривалістю прикладом взаємодії збройного конфлікту і клімату в добу інструментальних спостережень. Погодний фактор проявив себе як мінімум у чотирьох вимірах: 1) оперативного-тактичного – вплив на плани і хід бойових операцій; 2) стратегічному – спроба використати зимовий холод як «союзника» шляхом знищення енергетичної інфраструктури; 3) гуманітарному – загроза масштабних блекаутів і фізичне виживання цивільного населення; 4) екологічному – значний внесок у глобальні парникові викиди. Вивчення цих взаємодій становить перспективний напрям для воєнної кліматології та security studies.

References

1. Budenratskyi, Ye., & Shein, V. (2025). My robymo 140 prohnzoviv shchodnia. Yak pratsiuiut viiskovi synoptyky i yak pohoda vplyvaie na front [We make 140 forecasts every day. How military meteorologists work and how weather affects the front]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2025/08/3/7524422/> [in Ukrainian].
2. Cattiaux, J., Vautard, R., Cassou, C., Yiou, P., Masson-Delmotte, V., & Codron, F. (2010). Winter 2010 in Europe: A cold extreme in a warming climate. *Geophysical Research Letters*, 37(20). DOI: 10.1029/2010GL044613.
3. CNN. (2024). Biden calls climate change the existential threat to humanity. Retrieved from: <https://edition.cnn.com/2024/02/21/politics/biden-putin-crazy-sob/index.html>
4. de Klerk, L. (2024). Climate Damage Caused by Russia's War in Ukraine (24 February 2022 – 23 February 2024). Initiative on GHG Accounting of War. Retrieved from: <https://en.ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2024/06/Climate-Damage-Caused-by-War-24-months-EN.pdf>
5. de Klerk, L., Shlapak, M., Zibtsev, S., Myroniuk, V., Soshenskyi, O., Vasylyshyn, R., Krakovska, S., Kryshyp, L., Bun, R., & Farg, L. (2025). Climate Damage Caused by Russia's War in Ukraine: 24 February 2022 – 23 February 2025. Kyiv: Ecoaction. Retrieved from: https://en.ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2025/10/Climate-Damage-Caused-by-War-36-months_EN_compressed.pdf
6. Dubynianskyi, M. (2024). Dialektyka zymy [The dialectics of winter]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/11/30/7486925/> [in Ukrainian].
7. Kommersant. (2025). Miller on anomalously cold winter. Retrieved from: [Коммерсант, 09.10.2025].
8. Liné, A., Cassou, C., Msadek, R., & Parey, S. (2024). Modulation of Northern Europe near-term anthropogenic warming and wetting assessed through internal variability storylines. *npj Climate and Atmospheric Science*, 7, article 272. DOI: 10.1038/s41612-024-00759-2.
9. Meteoblue. (2022). Kyiv. December 2022. Climate data.
10. Ministry of Environmental Protection and Natural Resources of Ukraine. (2025). Dani pro seredni zymovi temperatury u Kyievi 2022–2025. “Defitsytnyi snih v Ukraini” [Data on average winter temperatures in Kyiv 2022–2025. “Deficit snow in Ukraine”]. Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/defitsytnyj-snig/> [in Ukrainian].
11. NBC News. (2024). Trump says he's been right about everything while slamming climate change. Video. Retrieved from: <https://www.nbcnews.com/video/trump-says-he-s-been-right-about-everything-while-slamming-climate-change-248158789892>
12. Pavliuk, A. (2026). Z tsiieiu zymoju vse (ne) tak... [Everything is (not) right with this winter...]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/society/chomu-ukrajinu-nakrili-morozi-ta-chi-ye-voni-anomalnimi-313052/> [in Ukrainian].
13. Radio Svoboda. (2024). Pavel: prosuvannia na Pokrovsk i Kursku oblast [Pavel: advance on Pokrovsk and Kursk region]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pavel-prosuvannya-pokrovsk-kurska-oblast/33099974.html> [in Ukrainian].
14. Rubio, M. (2026). Speech at the Munich Security Conference. State.gov. Retrieved from: <https://www.state.gov/releases/2026/02/secretary-of-state-marco-rubio-at-the-munich-security-conference/>
15. RBC Ukraine. (2026). Trump speaks out on Ukraine living without heat. Retrieved from: <https://newsukraine.rbc.ua/news/trump-speaks-out-on-ukraine-living-without-1769168982.html>
16. UNN. (2024). Pohoda v Kyievi pobyla 40-richnyi rekord [Weather in Kyiv broke a 40-year record]. Retrieved from: <https://UNN.UA/ru/news/pogoda-v-kieve-pobyla-40-letnij-rekord> [in Ukrainian].
17. Voice of America. (2024). Spoiling Putin's plan to weaponize winter. Voice of America Editorials. Retrieved from: <https://editorials.voa.gov/a/spoiling-putin-s-plan-to-weaponize-winter/7801981.html>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.01

Taras Batenko

**CLIMATE CHANGE AND WEATHER DEPENDENCE IN MODERN WARFARE:
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR (2022–2026)**

Weather and climate factors in modern armed conflicts are often underestimated against the backdrop of the technological complexity of contemporary weapons systems. However, as convincingly demonstrated by Russia's full-scale armed aggression against Ukraine (since 24 February 2022), weather remains one of the key operational factors both on the front line and deep in the rear. The purpose of these theses is to analyze the main aspects of weather dependence and the climatic consequences of the Russian-Ukrainian war in 2022–2026, as well as the impact of extreme weather events on the humanitarian security of the population.

Key words: *Russian-Ukrainian war, climate, historical climatology, weather dependence.*

Відомості про автора / Information about the Author

Тарас Батенко, кандидат політичних наук, доцент. E-mail: batenko.scientist@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-6588-2192.

Taras Batenko, PhD in Political Science, Associate Professor. E-mail: batenko.scientist@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-6588-2192.

© Т. Батенко

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.02

Лариса Броннікова

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ НАУКИ: СВІТОГЛЯДНИЙ ТА ПРАКТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

У статті розглядається проблема зміни світоглядної та практичної ролі сучасної науки під впливом різних соціокультурних чинників, зокрема, і економічних. Протягом останніх десятиліть утилітарність наукового знання стала пріоритетною метою його отримання.

Ключові слова: наука, освіта, знання, комерціалізація науки, академічний капіталізм.

Взаємозв'язок філософії і науки триває впродовж усього історичного розвитку. Як відомо, наука є складним багатогранним об'єктом вивчення, з необмеженим переліком властивостей, зв'язків та відносин. Наукова діяльність передбачає множину цілей та завдань. І ця множина змінюється з часом. Історія філософії та історія науки демонструють це, починаючи з античного періоду.

Слід визнати, що у певний час утилітарність наукового знання стала пріоритетною метою його отримання. Наука оформлюється в її сучасному вигляді завдяки зв'язку з практикою; вона не отримала б інституційної підтримки без запитів суспільства на прикладні розробки та технології.

Розгляд науки переважно в контексті економічної доцільності змушує переглянути її світоглядне значення та культурний статус, оскільки з плином часу як функції науки, так і її образ загалом, зазнають значних змін.

Як відомо, головною функцією науки була і залишається пізнавальна. В той же час пізнавальне ставлення людини до світу має різні аспекти та цілі – від чистого споглядання до виробництва знань для вирішення конкретних завдань, від фундаментальних досліджень до активного впровадження знань у всі сфери суспільної життєдіяльності. Практична функція науки не суперечить тому, що наукові знання є духовною цінністю, культурним надбанням людства загалом. Як один з типів світогляду, наука набуває різного змісту у конкретно-історичному вимірі. Сучасний образ науки був би неповним без аналізу трансформацій світоглядного значення науки в умовах т. зв. «академічного капіталізму». Річ у тім, що академічні та університетські дослідження виходять за традиційні рамки своєї діяльності та отримують економічну складову. Те, що відбувається в сфері освіти та науки в останні десятиліття як на Заході, так і в Україні стосовно їх комерціалізації, називають феноменом академічного капіталізму.

Поняття «академічний капіталізм» ввів Едвард Дж. Хакетт у 1990 р. Головними причинами для введення цього поняття були відчуження вчених, невдоволення дослідженнями та погіршення умов праці, а також обговорення суперечливих цінностей та змін культури університетів у США[1].

Проблематика взаємодії науки, освіти та ринку активно досліджується у філософських і соціально-економічних публікаціях. Концепт академічного капіталізму був уведений Едвардом Дж. Хакеттом для опису процесів комерціалізації університетської науки та зміни академічної культури. У філософських роботах цей феномен часто оцінюється критично – як загроза основним принципам наукової діяльності та академічній свободі; підкреслюється епістемічна, світоглядна і культурній місії науки та освіти. Натомість, економісти розглядають комерціалізацію наукової діяльності як закономірний етап розвитку суспільства знань. Мі спробуємо проаналізувати питання трансформації світоглядного значення науки, не заперечуючи її економічних або інституційних функцій.

Дійсно, в наш час помітною є суперечність між світоглядною автономією науки як однієї з форм духовно-теоретичного освоєння світу та її інституційною залежністю від ринкових і державних механізмів у режимі академічного капіталізму.

Наука впливає на формування і зміну світоглядних орієнтирів суспільної свідомості в контексті її здатності виступати соціально легітимованим джерелом істини, раціональності та нормативних орієнтирів у культурі. Ця світоглядна роль має епістемічний (довіра до наукового знання), інституційний (статус науки як соціального інституту) та культурний виміри. Історично світоглядна спрямованість науки формувалася як наслідок успіхів

наукового пізнання, перш за все, природничого, та його ролі у модернізації суспільства. Проте світоглядне значення науки ніколи не був незмінною величиною.

Академічний капіталізм означає переорієнтацію діяльності університетів і наукових установ на логіку ринку: залучення зовнішнього фінансування, комерціалізацію результатів досліджень, партнерства з бізнесом, конкуренцію за гранти. У таких умовах змінюються не лише організаційні форми науки, але й мотиваційні елементи наукової діяльності. Якщо у некомерційній(або докомерційній) науці результатом діяльності вважається нове відкриття, новий метод, успішний експеримент, то у комерційній – це виведення на ринок нового продукту, який краще тих, що пропонують конкуренти.

На думку Е. Хакетта, для розвитку знань, подолання бідності, підвищення добробуту та забезпечення людських свобод і можливостей таким чином, щоб забезпечити довгострокове майбутнє нашої планети та її мешканців, необхідна демократична система досліджень та освіти. В той же час новий американський університет, що формується за режиму академічного капіталізму, не є місцем відкритого дослідження, де демократичні та гуманістичні цінності керують наукою та технологіями для досягнення спільного блага. Академічна діяльність стає дедалі залежнішою від розподілу капіталу ззовні та від накопичення капіталу всередині, отже, вона втрачає свободу, мету та здатність діяти як незалежна моральна сила в суспільстві[1]. Вплив капіталу на структуру, проведення та зміст досліджень Е.Хакетт називає «тихою академічною революцією». Він констатує, що загальна картина академічного капіталізму вже окреслена, але вказує на необхідність подальшого вивчення механізмів комерціалізації та їх вплив на пріоритети та результати досліджень.

В світлі зазначеної бізнес-доцільності наукових досліджень розглянемо проблеми наукової творчості. Наукознавство і психологія творчості досі не чітко визначають природу наукової творчості в контексті пропорційності між ірраціональністю та раціональністю, між натхненням, уявою, інтуїцією та логікою. На нашу думку, це питання залишиться відкритим, адже, з одного боку, створити алгоритм, формалізувати пошук наукових знань не можливо загалом. З іншого боку, результатом творчості вченого є інтелектуальні конструкції, що були раціонально перевірені і обґрунтовані.

Як відомо, масиви знань створюються науковим співтовариством загалом. В той же час індивідуальність творчого процесу є іманентним чинником. Крім цього, як для роботи окремого науковця, так і для колективу, потрібно створювати особливі умови. У такий спосіб, потрібно шукати оптимальне співвідношення між наявними суперечностями здійснення наукового процесу в умовах ринкових відносин. Допоможуть виражена наукова політика держави і професіоналізм вченого. Врешті-решт, з точки зору головної мети наукового пізнання – пошуку істини – немає значення, де отримано наукове знання – в лабораторії університету або у дослідницькому відділі приватної фірми. Як зазначав Макс Планк, цінність науки полягає не лише у володінні істинами, а й у самому процесі їх здобуття. Процес наукового пізнання є діяльністю, спрямованою на переосмислення накопиченого досвіду та культурно-історичних традицій. У цьому сенсі навіть в умовах ринку наука зберігає свою пізнавальну та світоглядну місію.

Наука змінює наш інтелектуальний світ, оскільки шляхетна мета та культурне призначення науки – духовне вдосконалення людей. Саме наука навчає людину мислити, аргументувати, зберігати незалежність думок. Процес пізнання, зокрема, і наукового, формує здатність до критичної рефлексії. Професія науковця вимагає неабияких волевих зусиль, впливає на поглиблення як індивідуального, так і суспільного практичного і духовного досвіду. Створюючи нові знання, наука формує нову людину, нового суб'єкта культурно-історичного процесу. Саме тому держава приділяє значну увагу проблемам освіти всіх рівнів, а також підтримує впровадження системи безперервної освіти з метою збереження і збільшення свого інтелектуального капіталу.

На нашу думку, різноманітні спроби зменшення авторитету сучасної науки можна пояснити тим, що колись досягнення науки сприймали як тріумф розуму, незаперечні докази поступального розвитку людства, а в наш час всі звикли, що в науковій сфері час-від-часу відбуваються значні події, і так і має бути.

Світоглядний статус науки підтримується і зміцнюється завдяки дії багатьох чинників, в тому числі, успіхами у сфері освіти. Сфера вищої освіти пережила епідемію COVID - 19, а зараз в Україні воєнний стан. Наші університети і наукові інститути у надважких умовах продовжують виконувати свої функції та намагаються працювати в ринкових умовах. Зокрема, наявність офісів трансферу технологій (technology transfer offices, ТТО) у провідних закладах вищої освіти – важлива інституційна ознака академічного капіталізму.

У вітчизняних економічних виданнях феномен академічного капіталізму переважно розглядається як закономірний тренд розвитку сфери освіти та науки в умовах ринкових відносин. Елементи академічного капіталізму формуються в умовах хронічного дефіциту державного фінансування, євроінтеграційних процесів та потреби швидкої перебудови економіки під час воєнного стану[2]. Поява офісів трансферу технологій, контрактних досліджень і грантової конкуренції свідчить про інституційну адаптацію української науки до нових

умов. Разом із тим ці процеси ускладнені недостатнім досвідом комерціалізації та ризиками посилення залежності наукових пріоритетів від зовнішніх замовників.

Контрактна наука і партнерські програми з приватним капіталом підвищують фінансову автономію університетів, але водночас можуть диктувати тематику досліджень та обмежувати відкритий доступ до результатів. Вчені вимушено пристосовуються до такої залежності наукової діяльності від інвесторів та їх інтересів. Це означає існування загрози порушення наукового етосу загалом.

Очевидно, що комерціалізація науки і освіти в суспільстві ХХІ століття є суперечливим явищем і не має однозначної оцінки з боку вчених, науково-педагогічних працівників та наукознавців. Критики цього процесу вказують на ризики девальвації фундаментальних досліджень, втрати академічної свободи та підпорядкування наукових програм короткостроковим економічним інтересам. Водночас повне протиставлення фундаментальної і прикладної науки в сучасному інформаційному суспільстві є методологічно некоректним, оскільки між ними відбувається постійне взаємопроникнення.

У публікаціях Е.Хакетта та інших авторів має місце безжальна критика академічного капіталізму у США. Е.Хакетт закликає вивчати механізми комерціалізації, адже фінансові ресурси розподіляються нерівномірно. Пріоритетними є проблеми економіки та національної безпеки, тоді як ігноруються фундаментальні дослідження, а також гуманітарні та соціальні науки. Слід звернути увагу на ці попередження, адже такі ускладнення і виклики для науки спостерігають у багатьох країнах. Однак університети і наукові установи України з різних причин, в тому числі глобалізації, що вимагає уніфікації системи наукової освіти, форм організації та здійснення наукових досліджень, намагаються створювати механізми подібної комерціалізації своєї діяльності. Але, на нашу думку, українська модель академічного капіталізму ще не створена, мають місце лише елементи подібної діяльності.

Комерціалізація та прагматизація впливають на зміни мотивації наукової діяльності, а також критеріїв успішності дослідження; має місце залежність тематики від фінансування. В той же час комерціалізація науки, на нашу думку, не означає автоматичної втрати чи зменшення її світоглядного значення. Радше йдеться про зміну механізмів його підтримки: від декларації абстрактної культурної цінності науки - до соціальної відповідальності, публічної підзвітності та практичної значущості.

Проблематика соціальної відповідальності науки та вчених з другої половини ХХ століття стала невід'ємною складовою функціонування та розвитку науки. Це також збільшує світоглядне значення науки, а також її престиж як професії та суспільного інституту. Проте наукове співтовариство має постійно демонструвати суспільству, з одного боку, свою значущість, а з іншого - розуміння того, що вироблені ним блага не зашкодять людству.

Як ми вже зазначали, відносини між наукою та суспільством є суперечливими, іноді напруженими. Претензії з боку держави та громадянського суспільства до діяльності наукової сфери існують і будуть лише зростати. Це пояснюється не тільки тим, що наукове знання перетворилося на економічний ресурс, але й тим, що свого вирішення чекають безліч складних проблем та викликів часу. Фінансування наукових досліджень, підтримка інноваційної діяльності як державою, так і бізнесом планується з точки зору їх пріоритетності, суспільної значущості.

Проте все, що створено протягом історії, є необхідним для функціонування та розвитку суспільного життя. Наука отримує від соціуму різноманітні ресурси - матеріальні, фінансові, моральні. Тому без сумнівів можна говорити про її світоглядне значення та безумовний культурний статус загалом.

Наука самоцінна, вона не є суто утилітарним джерелом благ і ресурсів. Чи є світоглядний вимір науки певною константою? На нашу думку, ні. Як у різні епохи було різне ставлення до філософії, так і наука зазнає то тріумфального сходження, то падіння. Іноді соціум ставиться до неї як до ворожої сили, що шкодить людству та природі (наприклад, поява антисциєнтизму). А ще можна згадати провокативні твори П.Фейєрабенда стосовно суспільного сприйняття науки, його відомої тези «Наука не священна!»

Виробництво і трансляція знання відбувається як в контексті ринкових відносин, так і поза них. Саме тому, на наш погляд, не слід абсолютизувати комерціалізацію науки в наш час. Навіть якщо вважати науку індустрією знань, а у науковому знанні бачати лише економічний ресурс, то світоглядне значення науки в усіх його вимірах (епістемічному, інституційному та культурному) не втрачається, а роль науки розкривається в рамках користі для життєдіяльності суспільства в даний конкретно-історичний період.

У такий спосіб, світоглядний вимір науки не є сталою величиною, а історично змінюваною формою соціальної легітимації знання. Наука зберігає такі складові світоглядного змісту, як - бути джерелом істинних, глибоких знань про світ, підтримувати культурно-історичні традиції як систему стійких структур збереження та трансляції суспільно значущої інформації. В наш час до цих складових додаються інші - бути корисною соціуму для вирішення різноманітних проблем, брати участь у створенні інновації.

У такий спосіб, академічний капіталізм трансформує, але не знищує цю функцію наукової діяльності, переводячи її у нові інституційні та соціальні формати. Комерціалізація науки створює як можливості (ресурси,

інновації), так і ризики (тиск на фундаментальні дослідження, обмеження академічної свободи). Ми вважаємо ринкові відносини новим режимом існування науки, в якому її культурна місія зберігається через зміну форм інституційної реалізації.

Дискусії відносно проблем сучасної науки тривають у співтоваристві вчених різних спеціальностей, що пояснюється динамікою суспільного життя та появою нових форм взаємодії науки та соціуму. Попит на наукові знання не зникає, саме тому пропонуються нові механізми стимулювання науково-технічної діяльності. А це, в свою чергу, вимагає подальшого філософського аналізу буття науки та трансформації її функцій.

Для України ключовим завданням залишається збереження світоглядної та культурної місії науки за умов об'єктивної необхідності стати основою інноваційної економіки. Формування сучасного наукового мислення майбутніх фахівців в усіх галузях знання має залишатися пріоритетом для нашої держави.

References

1. Hackett E. Academic capitalism. URL: <https://doi.org/10.1177/0162243914540219>
2. Писаренко Т. В., Куранда Т. К. Стан науково-інноваційної діяльності в Україні у 2020 році. "Український інститут науково-технічної експертизи та інформації" Київ. 2021. URL: https://www.uintei.kiev.ua/page/STAN_NAUKOVO-INNOVACIINOI_DIALNOSTI_V_UKRAINI_u_2020_roci

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.02

Larysa Bronnikova

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF MODERN SCIENCE: IDEOLOGICAL AND PRACTICAL CONTEXT

The article considers the problem of changing the ideological and practical role of modern science under the influence of various socio-cultural factors, in particular, economic ones. The educational and scientific spheres in our country are undergoing significant transformations in market relations.

Key words: science, education, knowledge, commercialization of science, academic capitalism.

Відомості про автора / Information about the Author

Лариса Броннікова, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили. E-mail: larisa19631601@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7706-4163>

Larysa Bronnikova, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of the Petro Mohyla Black Sea National University. E-mail: larisa19631601@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7706-4163>

© Л. Броннікова

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.03

Євгенія Вірлич

МУЗЕЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ АВГУСТА ВІРЛИЧА

У тезах досліджується музейна діяльність херсонського краєзнавця, журналіста та громадського діяча Августа Вірлича (1931 – 2017) у контексті розвитку локальної історії Херсонщини в радянський період. На основі матеріалів Державного архіву Херсонської області проаналізовано основні етапи його професійної діяльності у музейній сфері, участь у пам'яткоохоронній роботі, створенні музейних експозицій, підготовці путівників та популяризації історії регіону. Особливу увагу приділено впливу радянської ідеологічної системи на діяльність музейних установ та можливостям дослідження локальної історії в умовах політичного контролю. Наголошено, що попри ідеологічні обмеження музейна діяльність Августа Вірлича сприяла накопиченню та збереженню значного масиву джерел з історії Херсонщини. У контексті сучасної російсько-української війни та окупації частини Херсонської області архівна спадщина Августа Вірлича набуває особливого значення для збереження регіональної історичної пам'яті.

Ключові слова: Август Вірлич, музейна справа, Херсон, краєзнавство, історія Херсона.

Август Вірлич (1931–2017) — херсонський краєзнавець, журналіст, громадський діяч, дослідник історії Півдня України, Почесний громадянин Херсона, професійна діяльність якого була тісно пов'язана з музейною сферою. Саме музейна робота значною мірою вплинула на формування Августа Вірлича як дослідника, екскурсовода та публічного інтелектуала, а також позначилася на його громадській діяльності.

Відомості про професійну діяльність Августа Вірлича містяться в особових листках з обліку кадрів та автобіографіях, укладених ним у різні періоди життя у зв'язку з працевлаштуванням, громадською діяльністю та участю у виборчих процесах. Ці документи є в Державному архіві Херсонської області [1, с. 6 — 8].

Музейна діяльність Августа Вірлича розпочалася у 1958 році, коли з квітня до серпня він працював старшим науковим співробітником музею історії Каховки (нині — Каховський історичний музей, перебуває на окупованій частині території Херсонської області) [1, с. 7]. Згодом Август Вірлич працював в різних установах, зокрема школах та музеях, відтак його музейна діяльність протягом певного періоду змінювала локації:

- Квітень — серпень 1958 року: старший науковий співробітник Каховського історичного музею;
- Грудень 1959 — січень 1960 року: науковий співробітник Нікопольського краєзнавчого музею;
- Січень 1962 — грудень 1969 року: старший науковий співробітник з охорони пам'ятників Херсонського краєзнавчого музею;
- Січень 1970 — вересень 1971 року: завідувачий відділом охорони пам'ятників Херсонського краєзнавчого музею;
- Жовтень 1972 — березень 1977 року: заступник директора з наукової частини Херсонського краєзнавчого музею;
- З квітня 1977 року: керівник музею В.І. Леніна Херсонського палацу піонерів (нині — Палац дитячої та юнацької творчості);
- У 1974–1988 роках Август Вірлич був одним із організаторів та керівників залу історії Херсонського сільськогосподарського інституту (нині — народний музей історії Херсонського державного аграрно-економічного університету) [2, с. 216].

Водночас окремі аспекти професійної діяльності Августа Вірлича залишаються недостатньо з'ясованими та потребують подальшої джерелознавчої верифікації.

Слід враховувати, що діяльність Августа Вірлича у музейній сфері відбувалася в умовах домінування радянської моделі гуманітарного знання, що передбачала ідеологічну регламентацію музейної та пам'яткоохоронної роботи. Це накладало відбиток на окремі напрями його професійної діяльності. Приміром, музей В. І. Леніна при Херсонському палаці піонерів, який очолював Август Вірлич, був характерним явищем радянської музейної практики та елементом офіційної системи виховання, якій неможливо було безкарно

опиратись. Аналогічно зал історії Херсонського сільськогосподарського інституту функціонував як музей імені Олександра Цюрупи — радянського державного та партійного діяча, причетного до формування економічної політики СРСР у 1920–1930-х роках.

Попри ідеологічні обмеження радянської доби, музейна діяльність Августа Вірлича сприяла накопиченню та збереженню значного масиву джерел з історії регіону. Дослідник збирав свідчення про репресії, події Другої світової війни та локальну історію Херсонщини, хоча оприлюднення подібних матеріалів у радянський період часто залишалося обмеженим.

Саме музейна сфера стала середовищем формування Августа Вірлича як дослідника, екскурсовода та популяризатора локальної історії. У цей період він працює над путівниками Херсонщиною, а також долучається до підготовки видання «Історія міст і сіл Херсонської області» [1, с. 26]. Музейні установи виконували для нього функцію не лише місця професійної діяльності, а й важливого осередку накопичення історичного матеріалу та просвітницької роботи.

Так, у Державному архіві Херсонської області зберігаються передані Августом Вірличем рукопис путівника музеєм історії Каховки 1980 року [3], путівник музеєм Цюрупи [4] та інші матеріали, що становлять інтерес для дослідження історії Херсона та Херсонщини. Водночас ці документи є важливими свідченнями особливостей реалізації радянської ідеологічної політики в гуманітарній сфері: обов'язкового домінування комуністичної версії історії, глорифікації радянських державних і партійних діячів, а також обмеженого висвітлення окремих аспектів української історії та постатей українського походження.

Август Вірлич, як і значна частина представників гуманітарної сфери того часу, був змушений працювати в межах офіційної радянської ідеологічної моделі. Особливої ваги цьому контексту додає факт перебування Августа Вірлича на спецпоселенні у 1945–1954 роках та його реабілітації лише у 1992 році, вже після здобуття Україною незалежності. Відповідно до Директиви НКВС СРСР № 181 про взяття на облік і оперативно-чекістське обслуговування репатрійованих радянських громадян німецької національності від 11.10.1945 р. НКВС у 1945 році звинуватило Августа Вірлича у тому, що він — німець, хоча він намагався довести, що його батько, Ернест Вірлич, — угорець, а мати, Анастасія, — українка. Саме через це він отримав покарання у вигляді спецпоселення та був звільнений у 1954 році, але без реабілітації. За таких обставин публічна діяльність, зокрема у музейній сфері, фактично вимагала дотримання встановлених державою ідеологічних рамок.

Особливий інтерес становлять фрагменти щоденників та робочих записів Августа Вірлича, що зберігаються у Державному архіві Херсонської області [5]. У них зафіксовано повсякденні практики роботи Херсонського краєзнавчого музею у вересні — жовтні 1962 року, що дає змогу простежити специфіку музейної діяльності та професійного середовища радянського періоду.

Для радянського періоду музейна сфера часто виконувала функцію відносно безпечного середовища для дослідження локальної історії. Саме в межах музейної та краєзнавчої роботи дослідники могли накопичувати регіональні історичні матеріали, частина яких не вписувалася повністю в офіційний радянський історичний наратив. Діяльність Августа Вірлича демонструє, що навіть за умов ідеологічної регламентації музеї залишалися важливими осередками збереження локальної історичної пам'яті. Враховуючи збереження його архіву, видані матеріали у вигляді книжок та публікації в періодичних виданнях, ці дослідження стали важливими джерелами подальшої популяризації історії України та спростування радянських (комуністичних) та колоніальних (переважно російських) наративів.

Музейна діяльність Августа Вірлича стала важливою основою і для його археологічних зацікавлень. Хоча археологічна проблематика посідала менше місце у його науковому доробку порівняно з історико-краєзнавчими дослідженнями, Август Вірлич приділяв значну увагу археології Півдня України, насамперед Херсонщини. У 2004 році він виступив рецензентом видання, присвяченого археологічним пам'яткам Херсонської області [6]. Сьогодні подібні праці набувають особливого значення в контексті російсько-української війни, окупації частини Херсонщини та руйнування об'єктів культурної спадщини регіону.

Отже, музейна діяльність Августа Вірлича виходила за межі суто офіційної радянської культурної практики та фактично стала одним із механізмів збереження локальної історичної пам'яті Херсонщини. Попри ідеологічний контроль радянської доби, його дослідницька, екскурсійна та краєзнавча діяльність сприяли накопиченню значного масиву регіональних історичних матеріалів, частина яких зберігає актуальність і сьогодні. В умовах сучасної російсько-української війни, окупації частини Херсонської області та руйнування культурної спадщини такі матеріали набувають не лише наукового, а й меморіального значення.

В умовах сучасної війни та боротьби за збереження культурної спадщини Півдня України постать Августа Вірлича та його архівна спадщина потребують подальшого комплексного дослідження. Це важливо як для реконструкції локальної історії Херсонщини, так і для осмислення ролі музейної та краєзнавчої діяльності у процесах збереження регіональної пам'яті в умовах політичного та ідеологічного тиску.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali — DAKhO). F. R-3378. Op. 4. Spr. 37. [in Ukrainian].
2. Ushkarenko, V. O. (Ed.). (1999). 125 rokiv Khersonskomu silskohospodarskomu navchalnomu zakladu [125 years of the Kherson agricultural educational institution]. Kherson: Ailant [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali — DAKhO). F. R-3378. Op. 4. Spr. 121. [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali — DAKhO). F. R-3378. Op. 4. Spr. 116. [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (dali — DAKhO). F. R-3378. Op. 4. Spr. 34. [in Ukrainian].
6. Olenkovskiy, M. P. (2004). Arkheolohichni pamiatky Khersonskoi oblasti: katalog-dovidnyk [Archaeological sites of Kherson region: catalog-reference book]. Kherson [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.03

Yevheniia Virlych

MUSEUM ACTIVITIES OF AUGUST VIRLYCH

The theses examine the museum activities of the Kherson local historian, journalist, and public figure August Virlych (1931–2017) in the context of the development of local history studies in the Kherson region during the Soviet period. Based on materials from the State Archives of the Kherson Region, the study analyzes the main stages of his professional activity in the museum sphere, his participation in heritage protection work, the creation of museum exhibitions, the preparation of guidebooks, and the popularization of the region's history. Particular attention is paid to the influence of the Soviet ideological system on museum institutions and the possibilities of studying local history under conditions of political control. It is emphasized that despite ideological restrictions, the museum activities of August Virlych contributed to the accumulation and preservation of a significant body of sources on the history of the Kherson region. In the context of the ongoing Russian-Ukrainian war and the occupation of part of the Kherson region, the archival heritage of August Virlych acquires particular importance for the preservation of regional historical memory.

Keywords: August Virlych, museum studies, Kherson, local history studies, history of Kherson.

Відомості про автора / Information about the Author

Євгенія Вірлич, аспірантка другого року навчання кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: e.virlich@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4947-8215>.

Yevheniia Virlych, second-year PhD student at the Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: e.virlich@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-4947-8215>.

© Є. Вірлич

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.04

Яна Гаргаун

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІСТІВ КОЛОНІЇ КАТЕРИНЕНТАЛЬ НАПРИКІНЦІ XIX- ПОЧ. XX СТ.

У тезах розглядаються особливості повсякденного життя німців-колоністів колонії Катериненталь наприкінці XIX-поч. XX ст. Виділені основні сфери життєдіяльності колоністів, зокрема господарську діяльність, матеріальний побут, релігійне життя та соціальні відносини.

Ключові слова: німецькі колонії, Катериненталь, повсякденне життя.

У сучасній історичній науці зростає інтерес до історії повсякденності як напрямку, що дозволяє реконструювати реальні умови існування людей, їхні практики, звички, цінності та соціальні взаємодії. Особливе місце у цьому контексті займає дослідження життя етнічних спільнот, які проживали на території України, зокрема німецьких колоністів Півдня України. Вивчення повсякденного життя мешканців німецьких колоній наприкінці XIX – на початку XX ст. дозволяє глибше зрозуміти механізми адаптації, збереження етнічної ідентичності та взаємодії з іншими етнічними групами. Переважна більшість німецьких колоній з'явилась саме на півдні України, який наприкінці XVIII на початку XIX ст. являв собою степову зону з досить обмеженим населенням. Незважаючи на об'єктивні та суб'єктивні труднощі, німецькі колоністи почали господарське освоєння регіону. На думку уряду, головними галузями використання продуктивного потенціалу переселенців повинні були стати землеробство та тваринництво. З одного боку, величезні земельні площі та благодатні чорноземи створювали всі умови для успішного розвитку сільського господарства, з іншого боку – нерозвинута інфраструктура, дефіцит води, низький стартовий рівень розвитку німецьких господарств не дозволили на першому етапі підняти сільське господарство до європейського зразка. В перші роки основою господарської діяльності в німецьких колоніях України було екстенсивне тваринництво, посіви зернових культур використовували лише для безпосередніх потреб.

Протягом 1787-1843 рр. на Півдні України виникли десятки німецьких колоній. 46 із них були на землях Катеринославської губернії, 49 – в Херсонській губернії, 10 з яких розташовані біля Одеси: Грослібенталь, Кляйнлібенталь, Олександрдільф, Нейнбург, Іосифсталь, Марієнталь, Ретерсталь, Франсфельд, Люстдорф і Форіденталь. Там було добре розвинуте сільське господарство та процвітали ремесла. Після маніфесту Олександра I від 20 лютого 1804 р. почалась нова хвиля іноземної колонізації Південної України, але цього разу уряд запрошував лише вправних землеробів і ремісників, які володіли майном на суму 300 гульденів та мали свідоцтво магістра, що підтверджувало їх «добре ім'я». Так намагалися уникнути проникнення непорядних та некорисних для неї європейських громадян [7, с. 28].

Колонія Катериненталь (суч. село Катеринівка Миколаївського району, Миколаївської області) заснована у 1817 року вихідцями з Бадена, Рейнпфальца, Ельзаса і Вюртемберга (всього – 51 родина), колонія є показовим прикладом німецького колонізаційного поселення, де поєднувалися традиції переселенців із новими умовами життя. Назву – Катериненталь колонія отримала від Голови комітету іноземних поселенців південного краю – Інзова Івана Микитовича (23.12.1768 р. – 27.05.1845 р.). Назва колонії датується з 1818 р., підтверджена 31 грудня 1819 року. Наприкінці XIX ст. колонія вже сформувалася як стабільне аграрне поселення з чіткою структурою землекористування та соціальної організації. Основою економіки залишалося землеробство та тваринництво. Станом на 1886 рік у німецькій колонії Катериненталь Ландауської волості Одеського повіту Херсонської губернії мешкало 1489 особи, налічувалось 161 дворове господарство, існували римо-католицька церква, школа, паровий млин, лавка та ренський погріб. З початком Першої Світової війни німецькі поселення були перейменовані й колонія Катериненталь дістала назву Скобелеве. 7 (20) листопада 1917 року, відповідно до Третього Універсалу Української Центральної Ради, село увійшло до складу Української Народної Республіки. У серпні 1920 року на волосному з'їзді незаможних Свято-Покровської волості було прийнято рішення повернути населеним пунктам старі назви, у тому числі й селу Катериненталь [3, с. 82].

На початку 1923 року під час адміністративно-територіального реформування територія колишньої Ландауської волості увійшла до складу Варварівського району Одеської губернії. Згодом губернії були ліквідовані, а на початку 1925 року було створено німецький національний Ландауський район у складі 9 сільрад, у тому числі Катеринентальської сільради. У 1926 році Ландауський район було перейменовано на Карл-Лібкнехтовський. У 1939 році Карл-Лібкнехтівський район було ліквідовано і Катеринентальська сільрада увійшла до складу Варварівського району Миколаївської області. У жовтні 1944 року німецькі населені пункти знов були перейменовані та село Катериненталь отримало назву «Катеринівка» [2, с. 37].

Перші житла німці-колоністи будували з глини, замість огорожі навкруг житла був невеликий рівчак, а згодом будували кам'яні будинки з кам'яними огорожами, які подекуди збереглися до нашого часу (так звані мурами). Колонія складалась з двох сіл – Верхнього і Нижнього. Верхнє село, з так званим Хайденьбергом, з півночі на південь протягнулось на дві версти, з заходу на схід довжиною в одну версту протягувався Швабський провулок (сьогоднішня вулиця Широколанівська). Ці основні дороги ділили колонію на чотири хутори, кожен з яких мав свою назву – хутір Енгельсбург, хутір Данціг і інші. На кожному хуторі з'явилися викопані колодязі, а біля них – кам'яні корита. В колонії з'явилися три озера, два – в Верхньому селі і одне – в провулках Джозефа (до сьогодні збереглося їх місцезнаходження – два з північної і з південної частини фермерської території, одне – за сьогоднішньою вулицею Горького). Свої перші поселення німці вирішили розмістити формою хреста, заснувавши дві перші вулиці (тепер це вулиці Миру та Широколанівська). На перетині цих вулиць вже в 1820 році була збудована церква, а при ній відкрита церковно-приходська школа. Російський Уряд взяв на себе всі витрати у зв'язку з переселенням німців. Вони на 10 років звільнялись від усіх податків і земських повинностей, від рекрутського призову і постою, їм гарантувалась свобода віросповідання. Кожна сім'я німців-колоністів одержувала від держави по 60 десятин землі на вічне користування з правом передачі у спадок. Держава брала на себе всі витрати при переселенні і розселенні на півдні країни німецьких колоністів [3, с. 85].

Архітектурний стиль будинків в колонії Катериненталь був схожим з іншими колоніями. В середині кам'яного будинку була одна велика кімната, вікна якої виходили на вулицю, кухня, сіни, через які навпроти великої кімнати були менші за розміром кімнати. Дах будинків був солом'яним, з комишу, а пізніше з різнокольорової черепиці. На перехресті двох найдовших вулиць був церковний двір, в центрі якого була церква з високою дзвіницею, біля неї – капличка, пасторська. Через дорогу знаходилась канцелярія, навпроти – жилий будинок, де жив церковнослужитель. В церковному дворі була ще «католичка» з сімейним склепом, побудованим Адамом Белингером, представником німецької колоністської громади Катериненталю, імовірно заможний господар або меценат, який виступив фундатором родинної поховальної каплиці («католички»), що свідчить про його соціальний статус та роль у громаді. «Католичка» – це локальна назва невеликої римо-католицької каплиці або родинного склепу, поширеного серед німецьких колоністів. Вона виконувала поховальні, меморіальні та релігійні функції і була важливим елементом сакрального простору колонії. Католичка побудована з каменю і заліза без дерева. В середині католички знаходився Алтар з Іконою Божої Матері і два сидіння. Кладовище знаходилось у кінці Швабського провулку. На ньому була невелика капличка, в підніжжі якої до сьогодні зберігся склеп, де підтримувалась спеціальна температура, бо на нішах в склепі під молитви і дзвони знаходились до захоронення протягом дев'яти днів рідні і близькі люди [8, с. 29].

Повсякденне життя німецьких колоністів було тісно пов'язане з аграрною діяльністю. Землеробство становило основу їхнього існування і визначало ритм життя громади. Колоністи активно впроваджували нові агротехнічні методи, використовували сільськогосподарську техніку, дотримувалися сівозмін, що забезпечувало високі врожаї. Важливу роль відігравало тваринництво, яке забезпечувало як харчові потреби, так і можливість отримання додаткового прибутку. Розвиток господарства сприяв формуванню стабільного економічного становища колонії. Німці зарекомендували себе як хороші ремісники. Вони були вправними ковалями, столярами, слюсарями, теслярами, булочниками, майстрами з виготовлення ковбас тощо. Німецькі колоністи будували товарно-орієнтовану, раціонально організовану систему господарства, тоді як більшість українських селян зберігала риси натурального або напівнатурального виробництва. Це визначало всі подальші відмінності – від технологій до рівня продуктивності.

Зокрема, дослідження показують, що колонії створювалися як організовані аграрні осередки з чіткою структурою господарства, тоді як українське селянство розвивалося еволюційно в умовах общинних традицій і обмежених ресурсів.

Що стосується землеробства, німецькі колоністи принесли в Україну так звану чотирьохпільну систему обробітку землі: 1-ий рік – чорний пар; 2-ий – саджали ячмінь; 3-ий – ярову пшеницю; 4-ий – озиме жито. Цей спосіб був використаний уперше в 1818 р. у колоніях менонітів і зарекомендував себе як найбільш продуктивний в умовах півден-ноукраїнських степів. Для обробки землі німці-поселенці використовували плуги фабричного виробництва. Але ці плуги не завжди могли підняти цілині землі. Почали використовувати важкий український

плуг, яким знімали перший шар землі, а німецьким працювали далі. В подальшому на ос- нові німецького та українського плугів був розроблений новий плуг, який використовували в тих умовах [4, с. 112].

На початку XX століття в колонії Катериненталь з'явився маслозавод, який набув особливого значення у XX ст., став одним із ключових елементів економічної інфраструктури колонії та навколишніх сільських поселень. За наявними історичними відомостями, у міжвоєнний період (1920–1930-ті рр.) підприємство було модернізовано та функціонувало як механізоване виробництво. У структурі господарства німецької колонії Катериненталь маслозавод (маслоробне підприємство) посідав важливе місце як елемент переходу від індивідуального селянського виробництва до організованої переробної економіки. Його поява була закономірним наслідком розвитку молочного скотарства, яке до кінця XIX ст. набуло виразно товарного характеру.

Первісно виробництво масла здійснювалося в межах окремих господарств, де використовували ручні маслобійки. Проте зростання обсягів молока та необхідність стандартизації продукції зумовили створення централізованого підприємства. Маслозавод у Катериненталі функціонував як пункт збору сировини з навколишніх дворів і одночасно як виробничий центр із механізованим обладнанням. Сировинна база формувалася завдяки дрібним і середнім селянським господарствам, які спеціалізувалися на утриманні молочної худоби. Молоко доставлялося щоденно, що вимагало чіткої організації логістики та контролю якості [5, с. 46].

Діяльність німецьких колоністів на Півдні України у XIX – на початку XX ст. мала комплексний і системоутворювальний характер, оскільки вони не лише засвоювали нові території, а й активно трансформували їхню господарську структуру, впроваджуючи інноваційні для регіону форми аграрного виробництва та організації праці.

Суттєвий внесок колоністів полягав у інтенсифікації сільськогосподарського виробництва. Вони одними з перших у степовій зоні Південної України системно застосовували багатопільні сівозміни, раціональну структуру посівів та добір високоврожайних культур. Особливу увагу приділяли вирощуванню зернових (пшениці, жита, ячменю), що перетворило регіон на важливу аграрну базу товарного хліборобства. Це сприяло інтеграції Півдня України в загальноімперський і міжнародний ринки зерна. Німецькі колоністи зробили значний внесок у модернізацію агротехніки та механізацію праці. У господарствах колоній раніше, ніж у більшості українських селянських громад, почали використовувати залізні плуги, сівалки, жатки, молотарки та інші механізовані знаряддя. Це підвищувало продуктивність праці, зменшувало її трудомісткість і формувало нову культуру господарювання, орієнтовану на ефективність та раціональність. Важливим напрямом впливу було розвиток тваринництва, особливо молочного скотарства. Німецькі колоністи запровадили більш досконалі методи селекції худоби, утримання та годівлі, що забезпечувало стабільне виробництво молока високої якості. Це стало основою для формування товарного молочного господарства та розвитку переробної промисловості. Німецькі колоністи стали важливими агентами становлення переробної агропромисловості, зокрема маслоробства, сироваріння та дрібної харчової промисловості. Створення маслозаводів, молочних артілей і переробних пунктів сприяло переходу від натурального господарства до товарно-ринкової моделі. Це забезпечувало додану вартість на місцевому рівні та розширювало економічні зв'язки регіону [5, с. 47].

Німецькі колонії стали осередками економічної культури підприємництва та кооперації. Господарська діяльність будувалася на принципах дисципліни, ощадливості, сімейної праці та раціонального використання ресурсів. Поступово формувалися кооперативні практики збуту та переробки продукції, що сприяло стабільності господарства та його інтеграції в ринкову економіку. Колоністи відіграли значну роль у розвитку інфраструктури та ринкових зв'язків Півдня України. Їхні господарства були активно включені в систему ярмарків, торгівлі з містами та портами Чорного моря. Це сприяло розвитку транспортних маршрутів, локальних ринків і посиленню економічної взаємодії між сільською та міською економікою.

Таким чином, німецькі колоністи виступили важливим чинником аграрної модернізації Південної України. Їхній внесок полягав не лише у підвищенні продуктивності сільського господарства, але й у формуванні нової економічної культури, розвитку переробної промисловості та інтеграції регіону в ринкові процеси. У сукупності це зробило німецькі колонії одним із важливих елементів економічної трансформації Півдня України в XIX – першій половині XX століття.

References

1. Beresten, O. (2017). Osvitianska diialnist nimetskykh kolonistiv Pivdnia Ukrainy na pochatku XX stolittia (na prykladi tovarystva m. Oleksandrivska). In *Istoriia nimtsiv Ukrainy: Materialy vseukrainskoi naukovoï konferentsii* (p. 152). Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy.
2. Vintskovskiy, T. (2015). Pivden Ukrainy: Etnoistorychnyi, movnyi, kulturnyi ta relihiyni vymiry: Materialy V Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii (Odesa, April 24–25, 2015). Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet.
3. Hrynevych, O., & Romanenko, S. (2015). Nimetski kolonii Berezhanskoho okruhu. *Istorychnyi arkhiv*, (10), 78–85.

4. Zamuruitsev, O. V. (2009). Nimetski kolonii Pivdnia Ukrainy v druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. (Candidate dissertation). Dnipro.
5. Zakharchenko, T. (2016). Torhovo-finsanovyi stan menonitskykh i nimetskykh kolonii Pivnichnoho Pryazovia (druga polovyna XIX – pochatok XX st.). Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istorii, 1(2), 43–47.
6. Ivankov, I. (2010). Nimetski kolonii Pivdnia Ukrainy ta holod 1932–1933 rokiv. Naukovi pratsi. Istorii, (12), 45–52.
7. Mashchenko, A. V. (2010). Nimetski kolonii Livoberezhnoi Ukrainy (kinets XVIII – pochatok XX st.) (Candidate dissertation). Kharkiv.
8. Nahrybelnyi, B. (2017). Represii proty nimetskoho naselennia Pivdnia Ukrainy u 1930-kh rr. In Ye. H. Sinkevych et al. (Eds.), Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii (Issue 19). Mykolaiv: Vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.04

Yana Harhaun

DAILY LIFE OF THE GERMAN SETTLERS IN THE KATERINENTHAL COLONY IN THE LATE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES

This paper examines the characteristics of daily life among the German colonists of the Katerinenthal colony in the late 19th and early 20th centuries. It highlights the main areas of the colonists' lives, including economic activity, material conditions, religious life, education and social relations.

Key words: *German colonies, Katerinenthal, daily life.*

Відомості про автора / Information about the Author

Яна Гаргаун, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, заступника директора ННПО Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: yana14karpiuk@gmail.com, orcid: orcid.org/0009-0005-7475-2963.

Yana Harhaun, PhD in history, Associate Professor of the Department of History Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: yana14karpiuk@gmail.com, orcid: orcid.org/0009-0005-7475-2963.

© Я. Гаргаун

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.05

Євген Гомонюк

РОЛЬ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В ІНСТИТУЦІЙНІЙ РОЗБУДОВІ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ МИКОЛАЄВА (1991–2021)

Тези представляють комплексний аналіз процесу інституційного становлення та розвитку єврейської громади міста Миколаєва в період незалежності України з 1991 по 2021 роки. Здобуття Україною незалежності стало каталізатором національно-культурного відродження етнічних меншин, що дозволило єврейській громаді, яка зазнала значних демографічних та асиміляційних втрат у радянський період, розпочати стрімку розбудову.

Досліджується вплив міжнародних єврейських інституцій, зокрема Американського єврейського об'єднаного розподільчого комітету (JDC / «Джойнт»), Єврейського агентства для Ізраїлю («Сохнут»), рухів Хабад-Любавич та інших організацій, на формування локальної інфраструктури. Проаналізовано структуру та принципи роботи ключових організацій: благодійного фонду «Хесед», Миколаївського товариства єврейської культури (НОЕК), освітнього комплексу «Ор Менахем» та молодіжних проєктів.

Ключові слова: Миколаїв, єврейська громада, міжнародні організації, Джойнт (JDC), Сохнут, Хесед, Хабад, Ор Менахем, інституційна розбудова.

Здобуття Україною незалежності у 1991 році відкрило нову сторінку в історії національних меншин, ставши каталізатором процесів національно-культурного відродження. Для єврейської громади Півдня України загалом та Миколаєва зокрема, 1990-ті роки ознаменувалися початком стрімкої інституційної розбудови після десятиліть державного антисемітизму та асиміляційної політики радянської влади.

Варто зазначити, що міжнародна присутність у регіоні мала свої історичні прецеденти. Ще у 1920-х роках на землях Півдня України активно діяла Американська єврейська об'єднана агрономічна корпорація (Агро-Джойнт), яка підтримувала єврейські сільськогосподарські поселення та фінансувала медичну допомогу, будинки для людей похилого віку, догляд за сиротами, професійне навчання та кредитні позики для майстерень і кооперативів, поки не була закрита владою у 1938 році [1].

Повернення міжнародних донорів після 1991 року відбувалося на тлі глибокого економічного колапсу та руйнації радянських систем соціального захисту. Центром відродження єврейського життя в місті у цей період стало Миколаївське товариство єврейської культури (НОЕК), створене у 1990 році [6, с. 12]. У 1991 році було офіційно зареєстровано єврейську релігійну громаду, а у 1992 році відкрито синагогу [12, с. 64]. З цього моменту фінансове, організаційне та методичне забезпечення процесів відродження єврейської громади значною мірою лягло на плечі міжнародних інституцій.

Діяльність міжнародних організацій у Миколаєві на користь єврейської громади можна умовно поділити на три ключові напрями: соціально-благодійний, освітньо-культурний та релігійний. Однак процес розбудови не був безхмарним, він супроводжувався складним пошуком компромісів та еволюцією стосунків від патерналістської моделі «донор-реципієнт» до повноцінного рівноправного партнерства.

На початковому етапі закордонні куратори зіткнулися з роздробленістю місцевих ініціатив. Так, у 1994 році «Джойнт» здійснив спробу консолідувати зусилля світського НОЕК та релігійної громади «Хабад» для створення єдиної патронажної служби. Хоча було підписано протокол про наміри, ініціатива залишилася нереалізованою через концептуальні та ідеологічні розбіжності між двома організаціями [6, с. 13].

Подальші ускладнення виникли у 1997 році під час формування потужної благодійної структури «Хесед Менахем». JDC планував розмістити фонд безпосередньо у будівлі синагоги, що фактично усунуло б світський НОЕК від процесів розподілу гуманітарної допомоги. Після тривалих комунікацій сторони досягли стратегічного компромісу: НОЕК отримав право видавати допомогу, а його діяльність почала системно фінансуватися міжнародним донором.

Трансформація у справжнє партнерство остаточно оформилася у 2004–2006 роках. Коли JDC запропонував придбати спільне приміщення для «Хесед Менахем» та НОЕК, товариство відмовилося, прагнучи зберегти свою громадську ідентичність. У 2004 році НОЕК збудував власний триповерховий Общинний центр, а у 2006 році надав його перший поверх благодійному фонду «Хесед Реїм». Цей крок, як зазначав Почесний віцепрезидент JDC Ральф Гольдман, зрівняв позиції сторін і став втіленням концепції передачі відповідальності місцевим лідерам.

Соціально-благодійний вектор. Головним актором у соціальній сфері виступив Американський єврейський об'єднаний розподільчий комітет («Джойнт»), чия загальна стратегія в Україні і на пострадянському просторі передбачала розбудову потенціалу громад через мережу постачальників соціальних послуг «Хесед». Станом на початок 2022 року, в Україні діяло 18 подібних центрів [13].

Миколаївський «Хесед Реїм» під керівництвом Михайла Гольденберга зосередив роботу на допомозі пенсіонерам, особам з інвалідністю та соціально незахищеним верствам. Організація обслуговувала близько двох тисяч нужденних членів громади [11, с. 120].

Масштаби діяльності організації суттєво розширилися після того, як за рішенням Федерального суду США у 1998 році швейцарські банки погодилися створити фонд компенсації для жертв Голокосту та їхніх родичів на суму близько 1,25 мільярда доларів [5]. Завдяки цим реституційним фондам та співпраці з Claims Conference, «Хесед» у Миколаєві зміг забезпечити патронаж, безкоштовні медикаменти, гарячі обіди та зимову допомогу (паливо, теплий одяг). Проте, як зазначається у стратегічних документах JDC, це також призвело до виникнення «дворівневої системи» допомоги, коли жертви нацизму отримували більше послуг (наприклад, у середньому 4,5 години догляду вдома на тиждень), ніж інші збіднілі пенсіонери (3,6 години), які не підпадали під критерії реституційних фондів.

Паралельно з базовою гуманітарною підтримкою в Миколаєві розгорталися спеціалізовані ініціативи.

Німецький федеральний фонд «Пам'ять. Відповідальність. Майбутнє» (EVZ) фінансував проекти «Місце зустрічі: Діалог» та «Ми поруч!». Програма «Вікно у світ» допомагала долати самотність малорухливих літніх людей через організацію домашніх зустрічей з музичним супроводом, віртуальних зв'язків та залучення молоді.

За підтримки JDC FSU (Former Soviet Union) реалізовувався унікальний проєкт «Театр очевидця» для людей, що пережили Холокост. Учасники створювали публічні театральні постановки на основі власних історій, що сприяло психологічній реабілітації.

В межах гуманітарного проєкту LifeChanger всебічну підтримку отримали діти з малозабезпечених родин. Фінансування покривало індивідуальну реабілітацію, психологічну допомогу (зокрема участь у міжнародній акції «16 днів без насильства» для профілактики булінгу) та медичне забезпечення (наприклад, придбання сучасних слухових апаратів для підлітків). Проєкт діяв у синергії з молодіжним рухом EnerJew [4].

Освітньо-культурний напрям. Культурна інфраструктура розбудовувалася за участю широкого спектра міжнародних фондів. Важливим гравцем на початковому етапі став Фонд розвитку єврейських громад Росії та України (JCDF) – проєкт Американської єврейської світової служби (AJWS) під керівництвом Мартіна Горвіца. Фонд профінансував створення комп'ютерного центру та сайту миколаївської громади, виділив гранти на апаратуру для клезмерського ансамблю.

Саме Миколаївське товариство єврейської культури завдяки постійній підтримці «Джойнту» змогло вивести свою діяльність на професійний рівень. У 1997–2004 роки завдяки такій співпраці був реалізований музейний проєкт НОЕК, а також отримали підтримку його численні культурні ініціативи: відкрито бібліотеку, історичний лекторій та молодіжні клуби. Окремим досягненням стала підтримка танцювального ансамблю «Штілім» [6, с. 19], для якого міжнародні донори фінансували пошиття автентичних костюмів та гастрольні поїздки.

Надзвичайно важливу роль у формуванні міжнаціонального діалогу відіграла канадська ініціатива «Українсько-єврейська зустріч» (UJE), заснована у 2008 році [14]. Організація працювала над створенням спільного історичного наративу. У 2017 році за фінансової підтримки уряду Канади та UJE у Миколаєві відбулися презентації фундаментальної праці Павла-Роберта Магочія та Йохана Петровського-Штерна «Євреї та Українці: тисячоліття співіснування», а також книги «Бабин Яр: історія і пам'ять» [3].

Окремої уваги заслуговує видавнича діяльність НОЕК. У 2002–2006 роки книги Товариства єврейської культури видавалися в межах освітнього проєкту за підтримки благодійної організації UJA-Federation of NY. З 2008 року діє видавничий проєкт, підтриманий фондом Natan, в межах якого видано книги, газету та інші інформаційні матеріали [7, с. 80].

Розвиток неформальної освіти та молодіжних рухів. Формування молодіжної політики відбувалося під впливом кількох інституцій з різними стратегічними цілями. Єврейське агентство для Ізраїлю («Сохнут»), що відкрило своє представництво у Миколаєві на початку 1990-х років, головною метою вбачало сприяння алії (репатріації), яка розглядається як фундаментальна складова сіонізму та реалізація «Закону про повернення».

Агентство відкривало недільні школи, спеціалізовані мовні курси з іврит (ульпани) та проводило табори [2]. Водночас це парадоксальним чином спричиняло демографічне скорочення місцевої громади через еміграцію.

Альтернативою стала розбудова інфраструктури для молоді, що залишалася в діаспорі. У 2013 році за ініціатииви Федерації єврейських громад (FJC) було створено міжнародний молодіжний рух EnerJew для підлітків 12–17 років. Миколаївський осередок руху діяв за рахунок багаторівневої грантової моделі: методологію розробляла FJC, стартові гранти надавали Фонди Фінгер та Леваєва, підготовку наставників фінансував Міжнародний фонд Л. А. Пінкуса, а логістику забезпечувала місцева громада Хабад. EnerJew виховував лідерські навички і соціальну відповідальність. Так, під час щорічної акції «Giving Light» у 2020 році рух зібрав понад 13 136 доларів США на лікування дітей з Миколаївщини через проєкт LifeChanger [4].

Інноваційним підходом відзначився міжнародний проєкт Smart J (спільно з JFuture), що функціонував на базі школи «Ор Менахем» (координатор Катерина Павліщева). Проєкт пропонував дітям додаткову неформальну освіту: заняття з робототехніки, 3D-моделювання, IT-логіки та англійської мови, поєднуючи сучасні технології з вивченням традицій [9].

Релігійне життя та формальна єврейська освіта. Релігійне життя Миколаєва зазнало безпрецедентного відродження після прибуття емісарів хасидського руху Хабад-Любавич. У серпні 1992 року відновила роботу Миколаївська синагога, а з 1995 року громаду очолив Головний рабин Шолом Готтліб [2]. За його керівництва та за підтримки ребец Діни Готтліб було збудовано нову мікву, відкрито єшиву та жіночий клуб.

Міжнародний статус Миколаєва значно зріс завдяки тому, що місто є батьківщиною Сьомого Любавицького Ребе Менахе-Мендла Шнеєрсона [8, с. 34]. Це перетворило регіон на центр міжнародного паломництва. У 2008 році на місці будинку родини було встановлено пам'ятний знак, а в 2016 році вулицю Карла Лібкнехта перейменували на вулицю Шнеєрсона. У серпні 2018 році місто відвідала велика делегація рабинів з усього світу для вивчення архівних документів родини Лавут-Яновських-Шнеєрсон у Державному архіві Миколаївської області [8, с. 135].

Безперервність формальної освіти стала можливою завдяки міжнародному фонду «Ор Авнер» (заснованому Левом Леваєвим), який профінансував створення єврейського навчально-виховного комплексу (дитячий садок «Хая Мушка» та школа «Ор Менахем») [2]. Інтеграція сучасних освітніх стандартів забезпечувалася навчально-методичним комплексом «Даркейну». Заснований у 2010 році (генеральні партнери – FJC та Фонд Леваєва), цей проєкт надав школі та садку цифрові матеріали, інтерактивні ігри та забезпечив постійне підвищення кваліфікації вчителів у сфері викладання дисциплін єврейської спадщини [10].

Трансформація управління у період новітніх криз (2014–2021). З початком збройної агресії РФ у 2014 році, економічною нестабільністю та наступною пандемією COVID-19, інституційна модель єврейської громади Миколаєва продемонструвала високий рівень резильєнтності. Міжнародні організації, зокрема «Джойнт», використали наявну розгалужену інфраструктуру для швидкої адаптації до нових викликів. Фокус змістився на екстрене гуманітарне реагування: забезпечення базових потреб, цифровізацію дистанційного навчання та посилення фізичної безпеки інфраструктурних об'єктів громади. Значні зусилля були спрямовані на допомогу внутрішньо переміщеним особам (ВПО), які масово прибували до Миколаєва зі східних регіонів України, для яких місцеві центри розширили програми соціального забезпечення, житлових субсидій та інтеграції.

Висновки. Протягом 1991–2021 років міжнародні організації відіграли роль фундаментального рушія, на базі якого відбулося повноцінне відродження єврейського життя у Миколаєві. Еволюція міжнародної підтримки була поетапною: від програм «екстреного порятунку» (продовольча допомога, медикаменти, стимулювання репатріації) у 1990-х роках до стратегічних інвестицій у розбудову сталої інфраструктури, неформальної освіти, збереження культурної спадщини у 2000–2010-х роках. Найбільшим здобутком цього симбіозу зовнішнього фінансування та активності локальних лідерів стало подолання патерналістської залежності: у місті сформувалося самодостатнє громадянське співтовариство з власним кадровим потенціалом, здатне брати на себе повну відповідальність за своє майбутнє.

References

1. American Jewish Joint Distribution Committee (JDC). (n.d.). Russia and the Former Soviet Union. *archives.jdc.org*. Retrieved from: <https://archives.jdc.org/our-stories/russia-former-soviet-union/> [in English].
2. Federation of Jewish Communities of the CIS (FJC). (n.d.). Istoriya obshchiny g. Nikolaev [History of the community of Mykolaiv]. *fjc.org.ua*. Retrieved from: https://www.fjc.org.ua/templates/articlecco_cdo/aid/1402125/jewish/-_htm [in Russian].
3. Fedushchak, N. (2020). Nashi istorii nepovni odna bez odnoi [Our histories are incomplete without each other]. *Ukraina Moderna*. Retrieved from: <https://uamoderna.com/pdl-min/nataliya-fedushhak-nashi-istorii-nepovni-odna-bez-odnoi-tak-glasit-deviz-uje/> [in Ukrainian].

4. FJC-FSU. (2020). EnerJew 'Gives Light' to Disadvantaged Children. *ffc-fsu.org*. Retrieved from: <https://ffc-fsu.org/enerjew-gives-light-to-disadvantaged-children/> [in English].
5. Herasymenko, Ya. (2025). WSJ: Shveitsarskyi bank prykhovav masshtab svoikh zviazkiv iz natsystamy [WSJ: Swiss bank hid the scale of its ties with the Nazis]. *hromadske.ua*. Retrieved from: <https://hromadske.ua/svit/237334-wsj-shveitsarskyi-bank-prykhovav-masshtab-svoyikh-zviazkiv-z-natsystamy> [in Ukrainian].
6. Holdenberg, M.D. (2014). Dzhoit u zhytti Mykolaivskoi yevreiskoi diaspori naprykintsi XX-na pochatku XXI st. (svidchennia ochevydstia) [Joint in the life of the Mykolaiv Jewish diaspora at the end of the 20th and the beginning of the 21st century (eyewitness accounts)]. *Istorychni midrashi Pivnichnoho Prychornomoria – Historical Midrashim of the Northern Black Sea Region*, 3 (1), (pp. 12-30) [in Ukrainian].
7. Holdenberg, M.D. (2013). Vydavnycha diialnist Mykolaivskoho tovarystva yevreiskoi kultury [Publishing activity of the Mykolaiv Society of Jewish Culture]. *Istorychni midrashi Pivnichnoho Prychornomoria – Historical Midrashim of the Northern Black Sea Region*, 2, (pp. 74-82). [in Ukrainian].
8. Levchenko, L., & Shchukin, V. (2019). Nash zemliak Rebe Menakhem-Mendl Shneerson. Ystoryia semy Lavut-Yanovskykh-Shneerson v Nykolaievi [Our countryman Rebe Menachem-Mendel Schneerson. The history of the Lavut-Yanovsky-Schneerson family in Mykolaiv]. Mykolaiv: Vyd-vo Iryny Hudym. [in Russian and Ukrainian].
9. Mizhnarodnii proekt Smart J [International project Smart J]. (n.d.). Pro orhanizatsiiu ta napriamky [About the organization and directions]. *smart-j.org*. Retrieved from: <https://www.smart-j.org/uk/o-hac> [in Ukrainian].
10. Osvitnii proekt "Darkeinu" [Educational project "Darkeinu"]. (n.d.). Istoriia ta misiia prohramy [History and mission of the program]. *darkeinu.org*. Retrieved from: <https://www.darkeinu.org/about/> [in Ukrainian].
11. Shchukin, V.V. (Comp.). (2015). Yevreiski adresy mista Mykolaieva [Jewish addresses of the city of Mykolaiv]. Mykolaiv: Vydavets Shamrai P.M. [in Ukrainian].
12. Shchukin, V.V. (2011). Doroha do khramu: yevreiski kultovi sporudy ta relihiini hromady v m. Mykolaievi: narys istorii [The road to the temple: Jewish religious buildings and religious communities in Mykolaiv: a historical essay]. Mykolaiv: Vydavets Shamrai P.M. [in Ukrainian].
13. The Times of Israel. (2022). Risking life and limb, Hesed network continues caring for Ukraine's neediest Jews. *timesofisrael.com*. Retrieved from: <https://www.timesofisrael.com/risking-life-and-limb-hesed-network-continues-caring-for-ukraines-neediest-jews/> [in English].
14. Ukrainian Jewish Encounter (UJE). (n.d.). Pro nas ta nashi proiekty [About us and our projects]. *ukrainianjewishencounter.org*. Retrieved from: <https://ukrainianjewishencounter.org/uk/> [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.05

Evgen Gomonjuk

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN THE INSTITUTIONAL DEVELOPMENT OF THE JEWISH COMMUNITY IN MYKOLAIV (1991–2021)

This paper presents a comprehensive analysis of the process of institutional formation and development of the Jewish community in Mykolaiv during the period of Ukraine's independence from 1991 to 2021. Ukraine's independence served as a catalyst for the national and cultural revival of ethnic minorities, enabling the Jewish community, which had suffered significant demographic and assimilation-related losses during the Soviet period, to embark on rapid development.

The study examines the influence of international Jewish institutions, in particular the American Jewish Joint Distribution Committee (JDC / Joint), the Jewish Agency for Israel (Sokhnut), the Chabad-Lubavitch movement, and other organizations, on the formation of local infrastructure. The structure and operating principles of key organizations are analyzed: the "Hesed" Charitable Foundation, the Mykolaiv Society of Jewish Culture (NOEK), the "Or Menachem" educational complex, and youth projects.

Keywords: Mykolaiv, Jewish community, international organizations, JDC, Sochnut, Hesed, Chabad, Or Menachem, institutional development.

Відомості про автора / Information about the Author

Євген Гомонюк, аспірант кафедри історії ЧНУ імені Петра Могили, менеджер з регіонального розвитку комунальної установи Миколаївської міської ради «Агенція розвитку Миколаєва», м. Миколаїв, Україна. E-mail: eugen.gomonjuk@gmail.com, orcid: orcid.org/0009-0000-1736-4650

Evgen Gomonjuk, PhD student at the Department of History of Petro Mohyla Black Sea National University, regional development manager at Mykolaiv City Council's municipal institution «Mykolaiv Development Agency», Mykolaiv, Ukraine. E-mail: eugen.gomonjuk@gmail.com, orcid: orcid.org/0009-0000-1736-4650

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.06

Владислав Горохов

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СЕЛЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ ПІД ВЛАДОЮ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ В 1919–1921 РР.

Тези присвячені аналізу повсякденного життя селянства Півдня України в умовах утвердження радянської влади у 1919–1921 рр. де через вивчення процесів продрозкладки, реквізиції та примусових мобілізацій висвітлюється тогочасне становище населення регіону. Особлива увага приділяється практикам виживання селян, трансформації їхнього традиційного укладу, а також поширенню недовіри до радянської адміністрації, яка намагалася встановити контроль над селом не лише шляхом економічного тиску, а й через ідеологічну пропаганду проти так званого «куркульства». У роботі також розглядаються заходи місцевих органів влади щодо боротьби з епідемічними захворюваннями, проведення санітарних кампаній та статистичного обліку населення. Окремий акцент зроблено на селянському спротиві та повстанському русі, що відображали регіональну специфіку Півдня України в добу Української революції.

Ключові слова: повсякденне життя, селянство, Південь України, радянська влада, воєнний комунізм, реквізиції, революція, повстанство.

У період Української революції 1917-1921 рр. та встановлення радянської влади повсякдення селянства Півдня України трансформувалося кардинально. Ситуація виглядала критичною: населення опинилося в лещатах нескінченних перевірок, продрозкладок та реквізиції. Більшовицький режим, гостро потребуючи ресурсів для армії та міст, перетворив сільські господарства на ключовий об'єкт економічного тиску. Вилучалося зерно, худоба, коні. Важливо розуміти, що регіон зустрів ці випробування вже виснаженим попередніми змінами влад та бойовими діями. Нові побори лише добили й без того хитку економіку краю.

Джерельна база, зокрема матеріали Державного архіву Миколаївської області (ДАМО) дозволяють зазирнути за фасад офіційної пропаганди. Саме матеріали ревкомів, продорганів та секретних відділів розкривають справжні настрої людей і репресивну механіку влади. Також важливим напрямом є праці сучасних українських науковців, які досліджували повстанський рух на території Півдня України. Серед них особливу увагу потрібно приділити роботам Котляра Ю. В. та колективній монографії за редакцією Левченко Л. Л., які досліджували селянський повстанський рух, особливості функціонування радянської влади та регіональні процеси на території Миколаївщини й Півдня України загалом. Ці праці дозволяють ширше проаналізувати події революційного періоду та зіставити архівні матеріали з сучасними науковими підходами.

Архівні справи Ананівського повіту малюють похмуру картину: регіон потерпав від епідемій ящуру та сапу. Для селянина втрата коня фактично означала господарську смерть, адже це була єдина основа для польових робіт. Ситуацію ускладнювала катастрофічна нестача ветеринарів та медикаментів. Попри це, у звітах радянських установ Катеринівської волості поряд із повідомленнями про спалахи чорної віспи зазначалося: «розверстка виконується акуратно». Цей факт є надзвичайно промовистим. Він демонструє, що для більшовиків збір продовольства стояв вище за фізичне виживання населення [1, арк. 1].

Контроль над селом посилювався через систематичний облік та примусову трудову повинність. Боротьба з дезертирством набула масового характеру. У Крутянській волості за тиждень затримали понад сотню осіб, супроводжуючи арешти конфіскацією майна. Більш того, влада не цуралася брати заручників, як це практикувалося в Малаєштьській волості, щоб залякати громаду та змусити її до співпраці [1, арк. 1].

Економічний тиск на селянство вражав своїми масштабами. Лише в Ананівському повіті за короткий термін вилучили понад 25 тисяч пудів зерна та тисячі голів худоби. Навіть вилучення плугів і сівалок у заможних господарів подавалося як «допомога посівній», хоча насправді це був звичайний примусовий перерозподіл майна [1, арк. 1]. Селяни відповідали на це зростанням невдоволення, яке швидко переростало в активний спротив [1, арк. 1].

Цікаво простежити діяльність секретно-оперативних підрозділів. У їхніх звітах по затриманнях за «спекуляцію» чи «бандитизм» часто ховалися суто політичні переслідування нелояльних до режиму [1, арк. 2]. Селяни негативно сприймали реквізиції, трудові повинності, обмеження торгівлі та постійний адміністративний контроль. Унаслідок цього в регіоні зберігалася атмосфера соціальної напруги, яка сприяла подальшому розвитку антибільшовицького та повстанського руху [1, арк. 1].

У Захар'ївському районі більшовицька адміністрація продовжувала практику взяття заручників, що використовувалося як один із головних інструментів тиску на місцеве населення. Одночасно в Захар'ївці проводилися наради представників каральних і продовольчих органів, під час яких розроблялися подальші заходи щодо проведення продрозкладки. Подібна взаємодія силових структур і продовольчого апарату свідчить про те, що вилучення продовольства супроводжувалося постійним адміністративним та силовим контролем над селянством [1, арк. 2].

У документах зафіксовано, що в період із 17 по 20 січня 1921 р. секретно-оперативним підрозділом було заарештовано 2 осіб - за службові злочини, 3 - за «бандитизм» та 1 за спекуляцію. В іншому звіті зазначалося, що протягом наступних днів підрозділ здійснив нові арешти: 5 осіб - за «контрреволюцію», 2 за пияцтво, 6 - за службові злочини та ще 2 за «бандитизм». Подібна статистика свідчить про масштабне використання репресивного апарату для контролю над суспільством та придушення будь-яких проявів нелояльності до радянської влади [1, арк. 2].

Водночас самі формулювання радянських документів не завжди дозволяють точно визначити реальний характер звинувачень. Поняття «бандитизм» і «контрреволюція» часто застосовувалися до широкого кола осіб - від учасників повстанського руху до селян, які виступали проти продрозкладки або не підтримували політику більшовиків. Через це частина арештів могла мати не кримінальний, а насамперед політичний характер [1, арк. 2].

Складною була економічна ситуація. Так, у Тирасполі загострювалася паливна криза. Кількість дров, які надходили з повіту, була недостатньою для забезпечення лікарень, електростанції та водогону. Через брак електроенергії не вистачало освітлення для приміщень радянських установ і підприємств, унаслідок чого влада була змушена залишити подачу світла лише на 250 електролампочок на добу. Подібна ситуація свідчить про глибоку господарську кризу, спричинену наслідками революційних подій, бойових дій та політики «воєнного комунізму». Енергетичні проблеми негативно впливали не лише на роботу адміністративних установ, але й на повсякденне життя населення, яке потерпало від нестачі освітлення, палива та перебоїв у роботі комунальних служб [1, арк. 2]. Водночас через нестачу сировини влада була змушена скорочувати кількість олійниць, залишаючи лише по одному підприємству на волость. Проте місцеві кустарі та ремісники часто негативно або байдуже ставилися до економічної політики радянської влади й не очікували від неї покращення свого становища. Це свідчить про збереження соціальної напруги та недовіри населення до більшовицького режиму навіть у період переходу до часткової стабілізації господарського життя [1, арк. 2].

У матеріалах ДАМО зафіксовано проведення в Тираспольському повіті з'їзду працівників освіти і культури, який мав виразний пропагандистсько-організаційний характер і був спрямований на демонстрацію досягнень радянської влади у сфері освітньої та культурної політики. Під час роботи з'їзду підкреслювалося, що, попри складні матеріальні та соціальні умови, система освіти в повіті продовжує функціонувати й поступово розвивається. Водночас у самому документі простежується ідеологічна складова радянської риторики, де освітній процес подається як контрольований владою, що не завжди дозволяє відтворити реальний стан шкільної мережі без критичного зіставлення з іншими джерелами. Разом із тим учасники з'їзду змушені були констатувати наявність суттєвих організаційних проблем у сфері освіти. Зокрема, зазначалося, що волосні та сільські ревкоми, а також представники продовольчих органів нерідко не сприяють розвитку освітніх установ, а в окремих випадках навіть втручаються в їхню діяльність. Це свідчить про напруженість між різними структурами радянського управління на місцях, де пріоритети продовольчої політики та адміністративного контролю часто переважали над потребами культурного й освітнього розвитку [1, арк. 2].

Із архівних матеріалів простежується, що в Одесі в умовах початку 1921 р., паралельно з посиленням продовольчої політики радянської влади активно здійснювалися заходи з контролю за епідемічною ситуацією та мобілізації ресурсів у межах продрозкладки. Адміністрація регіону намагалася поєднати репресивно-економічні механізми вилучення продовольства з організацією медичного нагляду та боротьбою з інфекційними захворюваннями, які швидко поширювалися серед міського населення [1, арк. 3]. Протягом 16–22 січня 1921 р. в Одесі зафіксовано значну кількість інфекційних захворювань. Найпоширенішими залишалися висипний тиф - 404 випадки, натуральна віспа - 31, скарлатина - 18, грип - 19, дизентерія - 5. Найвищий рівень захворюваності спостерігався у Петропавлівській та Михайлівській дільницях, що свідчить про нерівномірність санітарних умов у різних міських районах та передмістях. За віковою структурою найбільш ураженою групою були чоловіки віком

від 20 до 29 років (132 випадки), що відображає загальне ослаблення працездатного населення в умовах воєнного часу та соціально-економічної кризи [1, арк. 3].

Паралельно з епідемічною ситуацією в регіоні активно реалізовувалася продовольча політика радянської влади. У період 21-31 січня 1921 р. в межах продрозкладки зібрано: зернових продуктів 587429 пудів, олійних культур 22838, картоплі 5247 пудів, свіжих і солоних овочів 1030 пудів. Окремо зафіксовано вилучення худоби: рогатої 1438 голів, овець 760, свиней 377, птиці 1006 штук. Додатково мобілізовано молока 5397 відер, а також значні обсяги сировини тваринного походження: шкур кінських - 976 штук, волоних - 3434, баранячих - 3113 та заячих - 3235. Подібні показники свідчать про масштабний характер продовольчих ревізій, яка охоплювала як харчові ресурси, так і сировинні запаси, що суттєво впливало на повсякденне життя населення та посилювало соціально-економічну напругу в регіоні [1, арк. 3].

Із матеріалів видно, що поряд із продовольчими заходами радянської влади в регіоні активно застосовувалися елементи примусової трудової мобілізації населення, зокрема як місцевого, так і переміщеного з інших територій. Йдеться про практики залучення селян до безоплатного ремонту сільськогосподарського інвентаря та підготовки господарства до посівної кампанії, що фактично набувало характеру трудової повинності. У селі Градениці Цебриківської волості Тираспольського повіту було ухвалено рішення про мобілізацію майстрів та централізоване використання наявних матеріалів для ремонту інвентаря, причому роботи виконувалися без оплати, що свідчить про примусовий характер залучення робочої сили [1, арк. 5]. У низці волостей фіксувалася ситуація гострого дефіциту насіннєвого матеріалу та сільськогосподарського реманенту, що ускладнювало підготовку до посівної кампанії [1, арк. 5].

Подальші рішення волосних з'їздів рад засвідчують спроби адміністративного регулювання аграрного циклу в умовах ресурсного дефіциту. У Первомайському повіті планувалося засівання значних площ із розподілом земель між різними категоріями селянства, включно з незаможними господарствами та колективними формами господарювання, що відображає політику аграрної трансформації [2, арк. 80].

Життя селянства Миколаївщини, багато в чому, було пов'язане з підтримкою повстанського руху. Із фонду 152 (ДАМО) можна простежити, що влада активно боролася з партизанською діяльністю місцевих жителів проти радянської влади, деяких виявляли і заарештовували. Як це сталося в селі Горохівка [2, арк. 80]. У Горохівській волості був помічений підозрілий, для влади, старий, який роз'їжджав по волості та збирав відомості про те, де розташовані радянські охоронні підрозділи. Встановлено, що старий є головою молочної ферми Шаповаленка в Калинівці. Під час нічної зустрічі з радянськими патрулями, які видавали себе за зв'язкових повстанців, він, уживаючи дуже обережні вислови, повідомив, що Логненко, лівий есер, має зв'язок із повстанцями через свого сина-дезертира. Повідомлені старим відомості перевірялися радянською владою [2, арк. 80]. Також в документі зазначалося, що уночі повз Горохівку через радянські пости проїхали 2 гарби й 1 бричка з озброєними людьми, близько 25 осіб, які давали різні свідчення щодо своїх напрямків руху. Проте, затримати їх не вдалося через малочисельність радянських постів. Це свідчить про те, що повстанський рух на території Миколаївщини продовжував активно діяти, а частина місцевого населення підтримувала повстанців [2, арк. 80].

Також важливими є секретні справи, з яких можна дізнатися про повстанську діяльність, напади на радянські установи та становище місцевої міліції. У документах радянська влада називає повстанців «бандитами», однак самі вони часто називали себе петлюрівцями. Повстанці постійно здійснювали рейди, під час яких або вбивали представників радянської влади, або забирали майно у представників червоної армії та міліції [2, арк. 52]. У документах повідомляється, що у червні 1920 р. загін чисельністю близько 200 осіб діяв у районі Добровеличківки під керівництвом Хорунжого. Раніше це формування здійснило напад на Ново-Архангельськ, унаслідок чого було вбито трьох міліціонерів та помічника начальника міліції. Окрім цього, у Лисогірській волості переховувався невеликий загін, учасники якого називали себе петлюрівцями. Для його ліквідації радянська влада направила спеціальний загін [2, арк. 52]. Окремо в документах згадується, що 22 травня 1920 р. в районі Антонівської волості повстанцями було забрано 7 коней, 2 фургони та 4 комплекти упряжі. Спочатку нападники називали себе червоноармійцями, однак пізніше встановлено, що вони належали до «шайки нальотчиків». Подібні випадки свідчать про нестабільність ситуації в регіоні та активну діяльність повстанських загонів на території Півдня України. У документах також згадується, що 28 травня 1920 р. над Новомиргородом з'явився аероплан, однак місцева радянська влада так і не змогла встановити, кому саме він належав, що викликало різні чутки [2, арк. 52].

Архівні джерела свідчать, що радянська влада активно здійснювала контроль за ресурсами, які залишалися у сільській місцевості. Органи влади проводили систематичний облік майна та продовольчих запасів населення. Було організовано статистичні переписи господарств, під час яких визначали кількість коней, корів, свиней та іншої худоби. Подібна система контролю дозволяла радянській адміністрації фактично втручатися у всі сфери селянського життя та визначати обсяги ресурсів, які могли бути вилучені на користь держави.

Селянство було незадоволене діяльністю продовольчих загонів, які вилучали вирощений хліб, тоді як приватна торгівля зерном визнавалася злочином проти держави. Поряд із цим залишалися невирішеними національні та релігійні проблеми, а населення додатково потерпало від примусових мобілізацій до червоної армії. Попри передачу частини земель у користування незаможним селянам, реальна можливість повноцінно господарювати була суттєво обмежена політикою «воєнного комунізму». Продрозверстка, створення комун і систематичне вилучення продовольства лише посилювали кризу в сільській місцевості [4 с. 38]. Саме політика «воєнного комунізму» стала однією з головних причин тривалості та посилення антибільшовицького повстанського руху в Україні [5, с. 124].

Варто зазначити, що ставлення радянської влади до етнічних меншин також було доволі складним і суперечливим. Хоча білогвардійці та більшовики мали різні політичні програми, на початку 1919 р. значна частина багатоетнічного селянства розглядала саме більшовицьку владу як головного противника через створення комун, проведення продрозверстки та примусові мобілізації. Проте, вже влітку 1919 р., після встановлення влади денікінців, у частині регіонів Півдня України, місцеві етнічні спільноти також не сприймали і політику денікінської влади [3, с. 7].

Отже, фактично радянська влада на території регіону мала наступні складові своєї діяльності. По-перше, це активна пропагандистська кампанія. Одним із головних аспектів, на яких трималася більшовицька влада, була пропаганда із гаслами про «землю селянам» та «владу народу». Проте фактично селянство постійно перебувало у скрутному становищі через реквізиції, примусові мобілізації та вилучення майна у заможного селянства. Навіть, якщо основний удар припадав саме на заможних селян, загальна політика радянської влади негативно впливала і на інші категорії населення.

Іншим важливим стовпом більшовицької влади були репресивні методи. Із архівних джерел можна простежити, що радянська адміністрація активно займалася пошуком повстанців, прихильників антибільшовицького руху та людей, які негативно ставилися до нової влади. Для цього використовувалися місцеві органи міліції, секретно-оперативні підрозділи та лояльні до більшовиків місцеві жителі. Проти осіб, яких підозрювали у підтримці повстанського руху або нелояльності до влади, застосовувалися жорсткі методи: арешти, конфіскації майна та інші каральні заходи.

Щодо ставлення селянства до радянської влади, то визначити його однозначно, саме за наявними архівними джерелами ДАМО доволі складно, оскільки документи радянського періоду мають виразний пропагандистський характер. Проте, читаючи між рядків, можна простежити реальні настрої населення. Частина місцевих жителів, особливо незаможних верств, справді підтримувала радянську владу, як правило на початковому етапі. Однак після проведення реквізицій, продрозкладки та примусової трудової повинності значна частина селянства поступово втрачала прихильність до більшовицької політики, і ставлення до нової влади помітно погіршувалося.

Важливим аспектом повсякденного життя населення Півдня України була і складна епідеміологічна ситуація тих років. В умовах військових дій та загальної господарської кризи в регіоні фіксувалися випадки різних захворювань серед населення, а також епідемії серед худоби й коней. Радянська влада певною мірою займалася боротьбою з епідеміями та намагалася ліквідовувати наслідки поширення хвороб, що можна вважати відносно позитивним аспектом її діяльності. Проте, архівні джерела демонструють і суперечливі моменти. Навіть у районах, де фіксувалися небезпечні епідемії, радянська адміністрація не припиняла проведення продрозкладки та реквізицій. Натомість влада лише намагалася проводити їх більш обережно та з дотриманням певних заходів безпеки для власних представників. Це свідчить про те, що забезпечення продовольчих потреб держави залишалося для більшовицького керівництва пріоритетнішим за становище місцевого населення. Влада декларувала покращення життя населення, однак у реальності значна частина селян опинилася в умовах погіршення економічного становища, постійного адміністративного тиску та нестабільності традиційного повсякденного життя.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti (DAMO). F. R-0152, op. 2, spr. 2, 40 ark.
2. DAMO. F. R-0152, op. 2, spr. 7, 249 ark.
3. Kotlyar, Yu. V. (2008). Povstanskyi rukh etnichnykh menshyn Pivdnia Ukrainy (1917–1931): monohrafiia [Insurgent Movement of Ethnic Minorities in Southern Ukraine (1917–1931): Monograph]. Mykolaiv: MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
4. Kotlyar, Yu. V. (2021). Selianske povstanstvo na Mykolaivshchyni (1918–1921 rr.): monohrafiia [Peasant Insurgency in the Mykolaiv Region (1918–1921): Monograph]. Mykolaiv: ChDU imeni P. Mohyly [in Ukrainian].
5. Mykolaivshchyna: narysy istorii revoliutsii 1917–1921 rokiv (2017). [Mykolaiv Region: Essays on the History of the Revolution of 1917–1921]. Mykolaiv: Ilion [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.06

Vladyslav Horokhov

**DAILY LIFE OF THE PEASANTRY OF SOUTHERN UKRAINE UNDER THE RULE OF THE BOLSEVITIC
REGIME IN 1919–1921.**

The theses are devoted to the analysis of the everyday life of the peasantry of Southern Ukraine under the conditions of the establishment of Soviet power in 1919–1921. The study examines food distributions, requisitions and forced mobilizations, and the situation of the peasantry of the region. Particular attention is paid to the everyday survival practices of peasants, the transformation of the traditional way of life, and the spread of fear and distrust of the Soviet administration. The Bolshevik authorities tried to establish control over the peasantry not only through economic pressure, but also through active ideological propaganda directed against the so-called "kulakism". The work also highlights the activities of local authorities in combating epidemic diseases, conducting sanitary campaigns, and statistical registration of the population. Peasant resistance, the insurgent movement, and the regional specifics of Southern Ukraine during the Ukrainian Revolution are separately considered.

Key words: *everyday life, peasantry, Southern Ukraine, Soviet power, war communism, requisitions, revolution, uprising.*

Відомості про автора / Information about the Author

Владислав Горохов, інженер відділу з питань цифрового розвитку та архівних інформаційних ресурсів державного архіву Миколаївської області, аспірант кафедри історії, Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: vgorohov70@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0000-6214-2205>.

Vladyslav Horokhov, Engineer of the Department for Digital Development and Archival Information Resources of the State Archives of Mykolaiv Region, PHD, Department of History of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: vgorohov70@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0000-6214-2205>.

© В. Горохов

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.07

Максим Захарченко

ЧИННИК ПОЛЬСЬКОГО ПОМІЩИЦТВА В ПРОЦЕСІ УТВЕРДЖЕННЯ ВЛАДИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (1918 р.)

У тезах досліджено взаємини гетьманської влади Павла Скоропадського з польською етнічною меншиною Правобережної України у 1918 р. Висвітлено особливості її соціально-економічного становища та внутрішній розкол спільноти на ліву міську інтелігенцію, яка співпрацювала з УЦР, і консервативне поміщицтво. Обґрунтовано причини підтримки землевласниками гетьманського режиму. Увагу приділено поглядам Павла Скоропадського на польське населення, ролі польського чинника у внутрішній політиці Української Держави, а також значенню польського землеволодіння для політичної стабільності Правобережжя.

Ключові слова: Павло Скоропадський, українська революція, Українська Держава, польське поміщицтво, польські землевласники.

Досліджуючи політичні процеси, що відбувались в Наддніпрянській Україні у вирі Української революції, часто другорядної ролі надається меншинам, що проживали на українських землях, та їх політичним поглядам. У дослідженні таким чином, цікавості набуває питання взаємин української влади з польським землевласницьким середовищем Правобережжя. Осмислення характеру цих взаємин дозволяє поглибити розуміння подій Української революції (1917 – 1921 рр.), мотиви гетьманської влади, а також логіку рішень, які визначали її внутрішню опору та політичні орієнтири в умовах складної і мінливої ситуації 1918 року.

Щоб зрозуміти наскільки важливе місце для політики Скоропадського мали займати поляки, слід спочатку виявити якою є кількість польського населення на землях Української Держави. Так, спираючись на дані перепису 1897 р. в Російській імперії (першого та останнього подібного перепису), в дев'яти губерніях, на які прагнула поширити свою юрисдикцію, виходячи з тексту III Універсалу Українська Центральна Рада, а саме: Волинській, Подільській, Херсонській, Київській, Чернігівській, Полтавській, Харківській, Катеринославській та Таврійській (без Криму), загальною сумою, проживало 389 578 чоловіки, що вказали своєю рідною мовою польську. Таким чином, це складає 1,76% від загальної кількості населення [1]. Показник не надто великий, але тут треба розуміти ту ситуацію, що середній рівень життя та статки польського населення був вищим ніж населення українського, котре складалось з селянства, часом безземельного чи малоземельного. Разом з тим, значний відсоток поляків мав володіння та маєтності, котрі в них залишились ще з попередньої Посполитої епохи. Так за підрахунком французького історика славіста Данієля Бовуа, які ґрунтуються на опрацьованих ним даних, тільки в трьох українських губерніях (правду кажучи, в яких і проживала основна кількість поляків України), станом на 1890 р. ним нараховано 3386 польські маєтності. Якщо розглянути за губерніями, то ми отримаємо таку картину:

- Київська губернія: 837 (24,71% від загальної їх чисельності);
- Подільська губернія: 1257 (37,12% від загальної їх чисельності);
- Волинська губернія: 1292 (38,15% від загальної їх чисельності) [2, с. 91].

І хоч зважаючи, що на момент початку існування Української Держави ці данні застаріли меншою мірою на 28 років, у які, через антипольську політику Російської імперії, події Великої війни, а також політику УЦР, кількість цих маєтностей зменшилась, але саме явище збереглося: сам Скоропадський зазначав, що поляки, на відміну від поміщиків-росіян, не полишають свої землі [8, с. 256]. Отже, вони були одним з ключових етносів-землеутримувачів Правобережної України, і тому їх підтримка відігравала роль для Скоропадського.

Водночас, слід зауважити що не все польське населення в Україні можна зарахувати до поміщицтва. Поляки складали значний відсоток міської інтелігенції: так наприклад в рамках Київського повіту Київської губернії кількість міського населення, що належала до польського етносу доходила до 16 579 чол. (6,7% від міського населення повіту) [1]. А це переважно освічене населення: вчителі, медики, юристи. І як і більшість міського населення тодішньої Наддніпрянської України, серед польських містян особливу популярність займали соціал-

демократичні та ліві ідеї, які, в свою чергу мали широке представництво в Українській Центральній Раді. Таким чином, можемо прослідкувати розкол, котрий виділився в польському середовищі України: поміщицтво, котре сповідувало консервативні, монархічні ідеї, в той час як міська інтелігенція належала до тих ідей, що сучасні дослідники узагальнюють словом «лівиця». І коли консерватори будуть тяжіти до підтримки П. Скоропадського, то міська інтелігенція виступить союзником УЦР: так з Центральною Радою будуть вести співпрацю такі впливові польські політичні сили Правобережної України як Польський Демократичний Централ чи Польська Соціалістична партія [4], а серед 82 членів Малої Ради було 4 представника від польської національної меншини: В. Рудницький, В. Матушевський, В. Корсак, Д. Почентовський [11, с. 214-215].

Сам Скоропадський, в своїх мемуарах «Спомини. Кінець 1917 – грудень 1918 », що були написані одразу після його «детронізації», визначає своє відношення до поляків так: «Поляки в цьому відношенні [в шовіністичному ставленні до інших народів] поведуть себе значно розважливіше: хоч вони й ненавидять українців, поляки – природні вороги українців, проте вони значно розумніше проводять свою політику, і цієї безглуздої нетерпимості в них немає або, принаймні, вони її приховують. Особливо я поважаю поляків. Мені доводилось мати з ними справу, і, думаю, якби не їхня великодержавна замашка, що полягає в тому, що вони й досі в душі дивляться на деякі губернії Правобережної України як на ласий шматок, який за сприятливих обставин міг би відійти Польщі, я вважав би їх з культурного боку корисними в Україні. Але ця риса, особливо серед класу землевласників, також безсумнівна; вони тактовніші, вони спритно цю замашку приховують, проте вона існує. Українці ж історично їх ненавидять» [8, с. 256]. Цікавий коментар, але до нього слід додати сам дуалізм постаті П. Скоропадського на той момент, в якому боролись два альтер его: українського гетьмана та офіцера російської імператорської армії, і подібних описів народів, яких цілком чітко можна простежити наратив, традиційно притаманний саме російській імперській пропаганді, та російському ставленню до сусідніх народів, в його споминах достатньо: можемо взяти до уваги опис, наданий «українцям галицьким», у якому можемо знайти: «одна мова їх ясно це відображує, де на п'ять слів 4 польського і німецького походження» [8, с. 233].

Польське поміщицтво не забувало та не цуралось свого історичного коріння, та тісно асоціювало себе з польською нацією: поляки активно підтримували польськомовну освіту, та польські військові формування. Формування що будуть як союзником, так ці загоны, з одного боку, були тими нечисленними представниками національних меншин, що, під час червоного наступу та повстання у Києві 1918 р. стали пліч-о-пліч з силами УЦР [12, с. 264]; водночас, вони були й проблемою як для Української Центральної Ради, так і для Української Держави, адже часом перетворювались на силу, невідконтрольну, або слабо контролювану центральним урядом, яку поміщики будуть активно використовувати для просування своїх інтересів, відстоюючи свої права на землю, на протигагу українським селянам [7]. Доповнювалось це також і територіальним питанням: попри те що П. Скоропадський, вже будучи гетьманом, не міг висувати відкритих претензій відносно земель Галичини, котра на той момент належала його союзнику – Австро-Угорській монархії, втім він підтримував ідею соборності українських земель, і розглядав Галичину, як одну з потенційних частин Української Держави. Водночас, слід зауважити, що в середовищі польської національної еліти, в якій вироблялись концепції політичного майбутнього Польщі, та польської державності, ідея відновлення контролю над землями Правобережжя, та включення їх до складу відтвореної польської державності не мала широкої популярності. На відміну від земель Галичини, як зазначав Тімоті Снайдер: «Хоча націонал-демократи, такі як Станіслав Грабський, розраховували на компроміс із Росією стосовно східних земель, а провідні федералісти, такі як Юзеф Пілсудський, сподівалися на союз із Україною проти Росії, жоден польський політик будь-яких поглядів не уявляв собі, що Львів може бути не польським... “Україна”, з іншого боку, не сприймалась як політичне утворення в межах Речі Посполитої, а столиця Галичини розглядалась як історично польське місто» [9, с. 168-169].

Таким чином, можна прослідкувати, що цей союз з самого початку не виглядав як той, що буде мати довготривалий характер, втім, майбутній гетьман міг розглядати польське населення, а головне – польських поміщиків, не як тих, на кого можна опирати свою владу, а як тих, хто може з симпатією, або просто мовчазною згодою підтримати встановлений ним режим. Знову-таки, як слушно це помітив сам П. Скоропадський: «Правобережні землеутримувачі-католики, що тяжіли до Польщі, нічого, в цілому, проти мене теж мати не можуть» [8, с. 133]. Так, для заручення їх підтримки, в програмі Української Народної Громади – політичної консервативної партії, що постала у березні 1918 р., і стала однією з ключових сил, що буде підтримувати ідею гетьманату П. Скоропадського, зазначалось, що офіційною мовою документообігу визнавалась саме українська, втім, для російської та польської мов робилось виключення: їх можна було використовувати приватним особам [6, с. 81]. До речі, польська мова, також залишиться однією з мов, якою буде вестись освіта, однак, гетьманська адміністрація не буде належним чином її підтримувати, і частка польських освітніх закладів буде співвідносно меншою частію польськомовного населення [3, с. 39].

Польське поміщицтво в той момент вже було глибоко незадоволене політикою Української Центральної Ради. Але що ж мало слугувати причиною цього незадоволення? Річ у тому ж III Універсалі, в якому, поміж територіальних визначень УНР, також йшла мова про ліквідацію приватного землеволодіння як явища, а на додаток до цього, поміщицькі землі мали бути передані ними у спільне володіння селянам безоплатно [10]. Ця політика була підтверджена і IV Універсалом відповідно, стала однією з ключових причин послаблення впливу УЦР в польському консервативному середовищі. Так, на землях Правобережжя, як зауважив історик Павло Гай-Нижник, польське поміщицтво, спираючись на австро-угорські війська, що увійшли на українські землі, згідно домовленостей з УЦР, здійснювали репресії проти місцевого селянства, з ціллю відновити свої землеволодіння. З політичної точки зору, вони були готові на ліквідацію УНР, та встановлення на своїх землях австрійського протекторату [5, с. 140].

В той самий час, частина представників польських лівих політичних сил сприйняли ідею формування УНР, проголошення нею державної незалежності, а також земельну політику більш нейтрально, а в деяких випадках, навіть позитивно: так, поряд з В. Рудницьким, який демонстративно полишив зал засідань, діяч польської революційної фракції ППС, В. Корсак став тим представником польської національної меншини Малої Ради, що підтримав універсал [12, с. 264].

Німецька адміністрація, утім відмовилась від ідеї формування в Україні власної окупаційної адміністрації, однак заявила що не буде виступати проти встановлення в Україні режиму П. Скоропадського [8, с. 148-149]. В Києві 29 квітня 1918 р. відбувся з'їзд хліборобів, в якому приймуть участь, серед усіх 6 тисяч делегатів, також представники з Правобережжя, серед яких частиною були етнічні поляки, з'їзд проголосить Павла Скоропадського гетьманом всієї України, а далі стався гетьманський переворот, що підніме вихідця з стародавнього козацького роду, колишнього офіцера царської армії на вищий щабель державної влади.

Отже:

Аналіз суспільно-політичних процесів, 1917-1918 років дозволяє переосмислити роль польської меншини, не як другорядного об'єкта, а як активного, навіть попри свою відносно малу величину, але впливового учасника подій Української революції. Польська меншина, не була монолітною, а виявилась поділеною на дві великі політичні групи котрі висловили бажання підтримати різні вектори розвитку української держави: лівоспрямована політична частина, яка базувалась на міській інтелігенції влилась в демократичну хвилю української революції, тісно співпрацюючи з УЦР, або навіть приймаючи участь в ухваленні її рішень; водночас як консервативна частина, яка отримувала підтримку від представників польського поміщицтва, обурена радикальною земельною політикою УНР, пішла на радикальний крок, та підтримала ідею гетьманату.

Для Павла Скоропадського польські поміщики постали не стільки як опора влади, скільки як середовище, здатне виявити доброзичливу нейтральність чи ситуативну підтримку.

Польське землевласництво Правобережної України поєднувало значні економічні ресурси, стійкі маєтності та давній досвід місцевого управління. У політичній ситуації 1918 року ці риси робили його однією з груп, з позицією якої доводилося рахуватися будь-якому режиму, що прагнув стабільності та збереження приватної власності.

Досвід взаємодії української влади з польським етнічним чинником у 1918 році яскраво ілюструє, наскільки важко було вибудувати міцну міжнаціональну опору держави в умовах, коли класові інтереси, історичні образи та розбіжні візії майбутніх кордонів важили більше за декларативні політичні компроміси.

References

1. «Movy ta relihii u povitakh Rosiiskoi imperii» [Languages and Religions in the Districts of the Russian Empire]. *Datatowel.in.ua*. Available at: <https://datatowel.in.ua/pop-composition/languages-census-1897> (accessed November 25, 2025). [in Ukrainian].
2. Beauvois, D. (1998). «Bytva za zemliu v Ukraini 1863-1914» [The Battle for Land in Ukraine 1863-1914]. *Kyiv: Krytyka*, 336 p. [in Ukrainian].
3. Brychok, S. (2017). «Osvitnia polityka v roky Ukrainskoi revoliutsii na Volyni» [Educational Policy during the Years of the Ukrainian Revolution in Volyn]. *Rozvytok osvity v dobu Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921): Vseukr. naukovoprakt. seminar – Development of Education in the Era of the Ukrainian Revolution (1917–1921): All-Ukrainian Scientific and Practical Seminar*, Kyiv, April 17, 2017. Kyiv, pp. 38–40. [in Ukrainian].
4. Dovhalets, O. (2023). «Polski politychni partii v naddnipsianskii Ukraini navesni-vlitku 1917 roku» [Polish Political Parties in Dnieper Ukraine in the Spring and Summer of 1917]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 120(8), pp. 9–12. [in Ukrainian].

5. Hai-Nyzhnyk, P. (2011). «Derzhavnyi perevorot 29 kvitnia 1918 r.: prychny ta perebih zakhoplennia vlady P. Skoropadskym» [The State Coup of April 29, 1918: Causes and Progress of the Seizure of Power by P. Skoropadskyi]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 499(4), pp. 132–165. [in Ukrainian].
6. Hai-Nyzhnyk, P. (2023). «Ukrainskyi natsional-konservatyzm: Hetmanskyi rukh» [Ukrainian National-Conservatism: The Hetman Movement]. Kyiv: *Samit-Kn.*, Vol. 1: 1900-1936. 544 p. [in Ukrainian].
7. Papakin, A. «Polski korpusy v Ukraini u 1917–1918 rr.» [Polish Corps in Ukraine in 1917–1918]. *Ukrainska viiskova istoriia – Ukrainian Military History*. Available at: https://www.ucrianarma.org/ww_i_and_interwar/polski-korpusy-v-ukrajini-1917-1918.html (accessed May 17, 2026). [in Ukrainian].
8. Skoropadskyi, P. (1995). «Spohady: Kinets 1917 – hrud. 1918» [Memories: End of 1917 – Dec. 1918]. Kyiv: *Filadelfiia*, 492 p. [in Ukrainian].
9. Snyder, T. (2024). «Peretvorennia natsii: Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569-1999» [The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus 1569-1999]. 5th ed. Kyiv: *Dukh i litera*, 464 p. [in Ukrainian].
10. TsDAVO Ukrainy [Central State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F. 1115. Op. 1. Spr. 4. Ark. 9. [in Ukrainian].
11. Ustylenko, V. (2012). «Sotsialna struktura natsionalnykh menshyn ta ikh pravovyi status yak chynnyk mizhetnichnykh protyrich ta konfliktiv» [Social Structure of National Minorities and Their Legal Status as a Factor of Interethnic Contradictions and Conflicts]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainy 1917–1921 rokiv – Problems of Studying the History of the Ukrainian Revolution of 1917–1921*, (7), pp. 199–220. [in Ukrainian].
12. Yadlovska, O. (2008). «Polskyi chynnyk u diialnosti Tsentralnoi Rady» [The Polish Factor in the Activities of the Central Council]. *Poliaky na Pivdni Ukrainy: istoriia ta sohodennia – Poles in the South of Ukraine: History and the Present*, 1(4), pp. 260–266. [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.07

Maksym Zakharchenko

THE FACTOR OF THE POLISH LANDOWNING CLASS IN THE PROCESS OF ESTABLISHING PAVLO SKOROPADSKY'S POWER (1918)

The theses examine the relationship between Pavlo Skoropadsky's Hetman government and the Polish ethnic minority of Right-bank Ukraine in 1918. It highlights the specific features of their socio-economic status and the internal split within the community between the left-wing urban intelligentsia, which collaborated with the Ukrainian Central Council, and the conservative landowning class. The study substantiates the reasons for the landowners' support of the Hetman regime. Particular attention is paid to Pavlo Skoropadsky's views on the Polish population, the role of the Polish factor in the domestic policy of the Ukrainian State, and the significance of Polish landownership for the political stability of Right-bank Ukraine.

Keywords: Pavlo Skoropadsky, Ukrainian Revolution, Ukrainian State, Polish landowning class, Polish landowners.

Відомості про автора / Information about the Author

Захарченко Максим, викладач Миколаївського медичного фахового коледжу, м. Миколаїв, Україна. E-mail: zakharchenko.maxym@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0002-5251-6538>.

Zakharchenko Maksym, Lecturer at the Mykolaiv Medical Professional College, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: zakharchenko.maxym@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0002-5251-6538>.

© М. Захарченко

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.08

Костянтин Карпузов

ЖИТТЯ МИКОЛАЇВСЬКОГО ТЕАТРУ У 19 СТОЛІТТІ (ЗА ДОКУМЕНТАМИ КАНЦЕЛЯРІЇ МИКОЛАЇВСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ГУБЕРНАТОРА)

В тезах розглядається театральне життя Миколаєва 19 ст. за документами фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора». Основну увагу приділено організації гастролей і вистав, цензурному контролю репертуару, нагляду за громадським порядком, технічному стану театральних будівель та діяльності приватних театрів Міллера та Русінова. Документи фонду дають змогу простежити театр не лише як мистецьке явище, а як важливу складову міського публічного життя, що перебувала у полі адміністративного контролю.

Ключові слова: Миколаїв, культура, театр, цензура, Канцелярія Миколаївського військового губернатора.

Миколаїв у XIX ст. формувалася як стратегічний центр управління Чорноморським флотом і важливий адміністративний осередок Південної України. За постановою від 28 квітня 1795 р. місто стало місцем розташування Чорноморського Адміралтейського правління; у 1794 р. сюди було переведено кадетський корпус, а в 1796 р. засновано казенну друкарню морського відомства [1]. Концентрація військових, адміністративних і допоміжних установ сприяла швидкому розвитку міського середовища, у якому поступово формувалися різні прояви публічного культурного життя, зокрема театр.

Важливою джерельною основою для дослідження культурного розвитку Миколаєва XIX ст. є фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора». Він охоплює період 1805-1901 рр. і містить укази, обіжники, розпорядження центральних установ, службові листування та інші матеріали, що відображають різні напрями управлінської діяльності. Документи фонду нині зберігаються у двох архівних установах: у Державному архіві Миколаївської області обліковується 11 963 одиниці зберігання, у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ, 476 одиниць зберігання [2]. Ці матеріали дають змогу простежити, як паралельно з формуванням Миколаєва як адміністративного й військово-морського центру поступово розвивалося міське культурне життя, зокрема театральне.

Театральне мистецтво в Миколаєві впродовж 19 ст. розвивалося досить активно, що було пов'язано із запитом міської громади на публічне культурне дозвілля. Наприкінці століття театр став помітною частиною міського простору. Г. М. Ге зазначав, що в Миколаєві діяли два кам'яні театри, а театральні вистави користувалися популярністю серед різних верств міського товариства [3].

Перші прямі згадки про миколаївську театральну труп у документах фонду датуються 6 березня 1857 р. Власник Миколаївського театру Олександр Марковський-Марков подав до Канцелярії перелік п'єс репертуару своєї трупи та клопотався про їх затвердження для постановок у провінційних театрах [4]. Цей документ засвідчує не лише існування театральної трупи в Миколаєві, а й адміністративно-цензурний порядок погодження репертуару.

Водночас матеріали фонду відображають і питання технічного стану театральних приміщень. Уже 7 березня 1857 р. Миколаївський військовий губернатор Олексій Бутаков ініціював перевірку театру, влаштованого в будинку іноземця Міллера. За результатами огляду, проведеного спеціальною комісією, приміщення було визнано таким, що не відповідало вимогам до споруд подібного типу, було небезпечним і незручним, а тому підлягало закриттю [5].

Питання придатності театральних приміщень залишалося актуальним і надалі. У 1860 р., вже за перебування на посаді військового губернатора Богдана Глазенапа, Іван Міллер звернувся з проханням дозволити відновити вистави у своєму будинку, який використовувався як театр. У клопотанні він зазначав, що театр діяв у Миколаєві з 1840 р. і понад п'ятнадцять років задовольняв потреби міської публіки [6]. Проте після повторного огляду приміщення прохання було відхилено, оскільки театр не відповідав вимогам пожежної безпеки [7].

Проблема безпеки театральних приміщень неодноразово поверталася в діловодстві Канцелярії. Зокрема, у 1873 р. військовий губернатор Микола Аркас призначив спеціальну комісію для огляду будівлі театру Міллера з метою визначення її міцності та придатності для подальшого використання.

Окремий напрям адміністративного контролю стосувався підтримання громадського порядку під час театральних вистав. У 1858 р. Канцелярія звернула увагу Миколаївської міської поліції на недостатній нагляд під час публічних вистав у місцевому театрі та запропонувала призначити відповідального чиновника для спостереження за порядком і реагування на можливі порушення [9].

Матеріали фонду розкривають також фінансово-майновий вимір театрального життя Миколаєва. Театр постає в документах не лише як місце культурного дозвілля, а і як об'єкт власності, джерело прибутку та можливе кредитне забезпечення. Зокрема, у листуванні щодо оформлення в заставу будівлі театру купця Руссінова наведено фінансові показники його діяльності: з червня 1857 р. до 19 лютого 1859 р. надходження становили 1552 руб. 33½ коп., а розрахований річний дохід театру сягав 1035 руб. На цій підставі розглядалася можливість надання позики у сумі 13 500 руб. під 6% річних із забезпеченням заставою театральної будівлі [10].

До матеріалів фонду потрапляли також звернення, пов'язані з гастролями іноземних театральних колективів. Зокрема, директор одеського театру повідомляв про перебування в Одесі трупи французьких артистів під керівництвом Віктора Дельмарі, вистави якої, за його словами, проходили з великим успіхом («avec beaucoup de succès»), і клопотався про фінансове сприяння. Водночас резолюція столоначальника Канцелярії засвідчує розмежування адміністративної та комерційної складових театральної справи: з боку військового губернатора перешкод для виступів у Миколаївському театрі не вбачалося, однак фінансові умови мали узгоджуватися безпосередньо з театральними антрепренерами [11].

До повноважень Миколаївського військового губернатора належав і нагляд за дотриманням чинного законодавства, зокрема цензурних приписів. Показовим у цьому контексті є лист від 17 лютого 1871 р., яким губернатора було поінформовано, що Головне управління у справах друку МВС, отримавши афіші вистав миколаївських театрів, дійшло висновку про постановку в Миколаєві «оперетки-водевілю» «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. У повідомленні зазначалося, що цей твір «не значиться у переліку п'єс, безумовно дозволених до представлення», а отже, щодо нього нібито не було дотримано встановленого законодавством порядку [12].

Водночас міська поліція у рапорті на ім'я військового губернатора від 19 березня 1871 р. заперечувала наявність порушення. У документі зазначалося, що п'єса ставилася «під назвою “Сватання”, малоросійська комедія в трьох діях Г. Ф. Квітки», а також наголошувалося, що вона «вже гралася тут кілька разів у попередній час», тому й була дозволена до представлення глядачам [13].

Паралельно з контролем театрального репертуару керівництво театрів мало враховувати й загальноімперські обмеження щодо української мови, яку в офіційних документах називали «малоруським наріччям». Про дію таких обмежень йшлося, зокрема, в листі Головного управління у справах друку МВС від 16 жовтня 1881 р. У ньому нагадувалося про обмежувальні правила 1876 р., установлені циркуляром від 23 червня 1876 р., № 3.570.

Ці правила передбачали заборону ввезення з-за кордону книг і брошур «малоросійським наріччям» без спеціального дозволу Головного управління у справах друку, обмеження друку й видання в імперії оригінальних творів і перекладів українською мовою, а також заборону сценічних вистав і читань «малоросійським наріччям» та друку українських текстів до нот. Отже, цензурний контроль стосувався не лише окремих п'єс чи афіш, а й самої можливості використання української мови у сценічній практиці. Це істотно впливало на функціонування українського репертуару в миколаївських театрах другої половини 19 ст. [14]

Попри чинні цензурні обмеження, вистави українською мовою продовжували з'являтися в репертуарі миколаївських театрів. Однак їх постановка вимагала окремих дозволів і фіксувалася в діловодстві як питання, що підлягало адміністративному контролю. Так, у травні 1882 р. миколаївському військовому губернатору було подано рапорт щодо дозволу на постановку п'єс українського репертуару, зокрема «Наталки Полтавки» І. Котляревського та «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка. Це свідчить, що українська театральна традиція в Миколаєві не зникла [15].

У документах фонду простежується і питання розвитку театральної інфраструктури міста. У 1874 р. військовий губернатор Микола Аркас звернувся до міського голови з пропозицією визначити вартість спорудження нової театральної будівлі та ґрунтовно розглянути її план. Це свідчить, що потреба в окремому спеціалізованому приміщенні для театру вже усвідомлювалася на рівні міського управління та військово-адміністративної влади.

Подальший стан театральної мережі відображено у звіті міської поліції від 11 липня 1877 р. У ньому зазначалося, що два миколаївські театри, розміщені у приватних будинках Дмитра Русінова та Наума Сорочана, колишній театр Міллера, було передано в оренду артистові Михайлу Лоскутову-Максимову строком на два роки.

Постійний склад його трупі налічував 19 осіб. Окремо наведено відомості про орендарів і склад театральних труп упродовж 1879 р. Важливо, що у листі підкреслювалося: в усіх цих театрах вистави «в сценічному відношенні виконувалися задовільно і з додержанням усіх приписаних правил». Отже, документи засвідчують зміну організаційної моделі театального життя: конкуренція приватних театрів, що тривала близько чверті століття, фактично поступилася їх об'єднанню під управлінням одного орендаря [16].

Таким чином, матеріали фонду «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» дають змогу розглядати театральне життя Миколаєва XIX ст. не лише як сукупність мистецьких подій, а як сферу постійної адміністративної уваги. Документи фіксують гастрольні приїзди та клопотання театральних труп, порядок допуску вистав, підтримання громадського порядку під час спектаклів, а також контроль репертуару через цензурні процедури й листування з центральними установами.

Окремий пласт документів розкриває економічний і майновий вимір театральної діяльності, зокрема питання оренди, прибутковості та позик на розвиток театрів. У діловодстві простежується еволюція театральної мережі Миколаєва: співіснування й конкуренція приватних театрів, їх передача в оренду, функціонування літніх сцен, а також перехід до нового етапу, пов'язаного з будівництвом спеціалізованої будівлі театру Карла Монте. Водночас документи засвідчують суперечність між декларованою турботою про безпеку публіки та реальними проблемами технічного нагляду за театральними будівлями.

Перехід до нового етапу розвитку театральної інфраструктури Миколаєва пов'язаний із будівництвом театру Карла Монте. У червні 1881 р. миколаївський міський голова Михайло Парізо повідомив військового губернатора про надсилання копії плану театру, який передбачалося спорудити для п. Монте. У листі підкреслювалося, що цей план був потрібний міській управі для нагляду за правильністю виконання будівельних робіт, а сам Карл Монте вже розпочав будівництво театру. Цей документ засвідчує, що спорудження нової театральної будівлі перебувало в полі уваги як міського самоврядування, так і військового губернатора, а контроль за будівельними роботами розглядався як необхідна умова безпечного функціонування майбутнього театру [17].

Активність театального життя Миколаєва підтверджують і документи, пов'язані з дозволами на проведення вистав у періоди церковного календаря, коли публічні розваги могли обмежуватися. Зокрема, тимчасовий одеський генерал-губернатор Йосип Гурко, розглянувши клопотання трупі російських акторів під керівництвом Балькашина, Щербова-Нікальського та Балькашиної-Неврової, не вбачав перешкод для проведення спектаклів у Миколаєві під час Успенського посту. Такі звернення опосередковано свідчать про сталий попит міської публіки на театральні вистави навіть у періоди релігійних обмежень.

Подібні клопотання надходили й щодо проведення вистав у Масляну суботу, протягом Сирної седмиці та під час Великого посту. У лютому 1900 р. Марко Кропивницький звернувся по дозвіл на постановку вистав російсько-малоросійських артистів у Миколаєві під час Великого посту. Проведення спектаклів було дозволено, однак із застереженнями щодо окремих днів, зокрема Страсного тижня, Вербної суботи й Вербної неділі та передодня Благовіщення. Отже, документи фонду засвідчують не лише популярність театру серед містян, а й те, що театральне життя узгоджувалося з адміністративними та релігійно-календарними обмеженнями [18].

Театральна практика Миколаєва не обмежувалася лише стаціонарними театральними будівлями. Через потребу в додаткових майданчиках для вистав використовувалися й альтернативні простори, зокрема приміщення цирків. Так, у серпні 1899 р. уповноважений товариства російсько-малоросійської трупі артистів Павло Квітка звернувся до військового губернатора з проханням дозволити показ «малоруських спектаклів» у театрі-цирку Шеффера. На документі було накладено візу: «Перешкод не вбачаю». Це свідчить про те, що український репертуар наприкінці 19 ст. продовжував функціонувати в Миколаєві, хоча й у межах дозвільної системи [19].

Таким чином ми приходимо до висновку, що фонд «Канцелярія Миколаївського військового губернатора» є важливим джерелом для вивчення театального життя Миколаєва XIX ст., оскільки дозволяє реконструювати не тільки окремі вистави, гастролі чи діяльність театральних труп, а й адміністративні, цензурні, поліцейські, технічні та економічні механізми функціонування театру як складової міського публічного простору. Разом із тим, для повнішого відтворення культурного контексту, художніх тенденцій і сприйняття театру міською громадою доцільним є подальше залучення матеріалів преси, мемуарних свідчень та інших джерел особового походження.

References

1. Bahalii, D. (1889). *Kolonizatsiia Novorossiiskogo kraia i pervye shagi ego po puti kultury. Istoricheskii etiud* [Colonization of the Novorossia region and its first steps toward culture. Historical essay]. Kyiv, pp. 52-53 [in Russian].
2. Kartuzov, K. M. (2024). Formuvannia fondu «Kantseliariia Mykolaivskoho viiskovoho hubernatora» u Derzhavnomu arkhivi Mykolaivskoi oblasti [Formation of the fond “Office of the Mykolaiv Military Governor” in the State Archives of Mykolaiv Region]. In *History of Ukraine and Europe in the Context of Preserving European Values: International scientific conference on November 8, 2024: abstracts* (pp. 125-127). Petro Mohyla Black Sea National University [in Ukrainian].
3. He, H. M. (2018). *Istorychnyi narys stolitnoho isnuvannia mista Mykolaieva pry hyrli Inhulu (1790-1890)* [Historical essay on the centennial existence of the city of Mykolaiv at the mouth of the Inhul (1790-1890)] (V. V. Cherniavskyi, Trans. & Suppl.). Mykolaiv: Ilion, (p. 149) [in Ukrainian].
4. Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti [State Archives of Mykolaiv Region]. F. 230. Op. 1. Spr. 913. Ark. 1 [in Ukrainian].
5. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 2497. Ark. 1 [in Ukrainian].
6. Ibid. Apx. 8-9.
7. Ibid. Apx. 10.
8. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 9001. Ark. 6 [in Ukrainian].
9. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 2869. Ark. 1 [in Ukrainian].
10. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 3176. Ark. 1-2 [in Ukrainian].
11. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 4423. Ark. 1-2 [in Ukrainian].
12. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 8437. Ark. 2 [in Ukrainian].
13. Ibid. Apx. 7.
14. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 10885. Ark. 1-2 [in Ukrainian].
15. Ibid. Apx. 3.
16. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 10542. Ark. 1-2 [in Ukrainian].
17. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 10742. Ark. 1 [in Ukrainian].
18. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 14485. Ark. 1, 5 [in Ukrainian].
19. DAMO. F. 230. Op. 1. Spr. 14327. Ark. 1 [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.08

Kostiantyn Kartuzov

THE LIFE OF MYKOLAIV THEATRE IN THE 19TH CENTURY BASED ON DOCUMENTS OF THE OFFICE OF THE MYKOLAIV MILITARY GOVERNOR

The theses examine the theatrical life of Mykolaiv in the 19th century based on documents from the fond “Office of the Mykolaiv Military Governor.” The main attention is paid to the organization of tours and performances, censorship control over the repertoire, supervision of public order, the technical condition of theatre buildings, and the activities of the private theatres of Miller and Rusinov. The documents of the fond make it possible to trace theatre not only as an artistic phenomenon, but also as an important component of urban public life that remained within the sphere of administrative control.

Keywords: Mykolaiv, culture, theatre, censorship, Office of the Mykolaiv Military Governor.

Відомості про автора / Information about the Author

Костянтин Картузов, аспірант кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: kartuzov@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>.

Kostiantyn Kartuzov, PhD student, Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: kartuzov@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-2054-7236>.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.09

Костянтин Корсак,
 Юрій Корсак

УСПІХИ НООНАУК У ФОРМУВАННІ ПРАВДИВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НООІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Тези пропонують підсумок авторського моніторингу світових наукових і технологічних інновацій, скерованих на пошуки порятунку людства від загибелі та економічно-соціальні успіхи Вітчизни. Викладено основи «Правдивої нооісторії українців» за 60 тис. років існування носіїв українських генів. Використано відкриті нами ноонауки та світові досягнення в археології. Доведено, що українці вже чотири рази рятували людство від криз і небезпек зникнення, здійснивши головний внесок в цивілізаційний прогрес.

Ключові слова: криза людства, загрози, помилкове прогнозування, рятівні ноотехнології, нооархеологія як комплекс точних наук, правдива нооісторія українців.

1. Наукові дослідження авторів скеровані на захист Вітчизни і завжди спиралися на моніторинг потоку світових відкриттів й технічних інновацій, Маємо пару дюжину власних й більше тисячі наукових праць з десятків тем. Наше відкриття №1 – доведення шляху порятунку людства через використання помічених в 2000 р. екологічно ідеальних процесів з можливою назвою «ноотехнології» (для англомовного світу пропонуємо термін «wisetechnology»). Вони надають Номо потрібне і виліковують біосферу від пошкоджень, рятуючи від загибелі. Світ довго не вірив в їх можливість, але в 2024 р. НАН України визнала їх реальність разом з рис. 1 як найціннішим подарунком співгромадянам [1].

Психозахист-2023 громадян України на основі ноофактів про минуле і майбутнє

Мегачинниками впливу на всіх Номо є невідомі для ЗМІ ноореволюції №1 і №2, до яких приєдналась №3

№1 полягає в заміні екодеструктивних наваних виробництв ноотехнологіями, що дадуть людям потрібне і лікують довілля (пошуку - по Nooglossary)
 №2 менш помітна і полягає у створенні правдивої картини всієї еволюції на основі історичного та іншого датування і секвенування органічної складової
 №3 найстарша і стоюється Штучного інтелекту. Вона різко прискорила восени 2022 року і йде на допомогу ноореволюціям №1 і №2

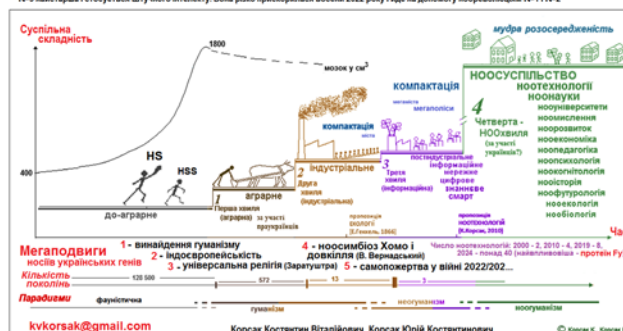

Рис. 1. Поліпшена «тофлерівська хвильова модель еволюції Номо» як засіб психозахисту на основі правди про Prehistory, сучасність і майбутнє

З очевидною неухагою до нашого відкриття №1 ми повторюємо долю згаданого на рис. 1 винахідника екологічних наук Е. Геккеля (1834-1919). Але маємо надію на те, що людство відмовиться заглиблюватися в сьогодинішній розпач й обере метою не підготовку до «війни за рештки ресурсів», а примноження і використання ноотехнологій і ноонаук (радімо пошук запропонованих нами «слів з майбутнього» по терміну «Nooglossary»).

Рис. 1 містить нооісторичну інформацію, але її все ж надто мало для виконання навіть мінімальних вимог для тез, доцільних для теми «Історія та археологія», що необхідні для знищення сучасної російської брехні про «повне неіснування якихось аномальних сепаратистів-українців». Для перемоги на цьому «історичному фронті» нам дуже потрібна саме нооісторія-XXI, основи якої містить авторський рис. 2.

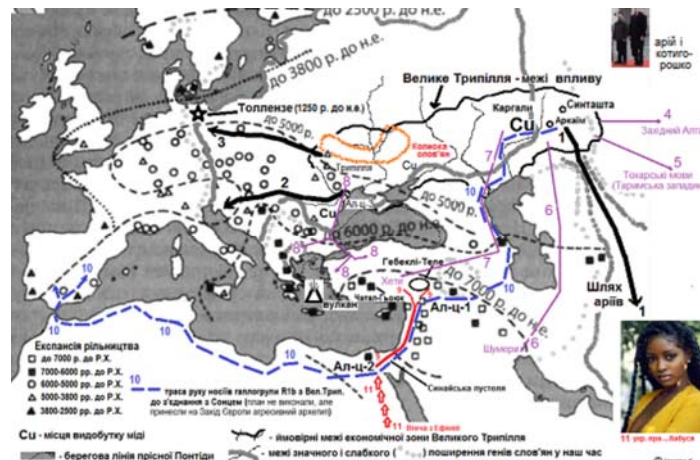

Рис. 2. Головні й правдиві нооісторичні дані про появу та життя носіїв українських генів

Обізнані читачі одразу помітять, що виток наповненого нооісторичною інформацією рис. 2 стала видатна книга американця Дж. Даймонда [2]. Ми доповнили його схему поширення рільництва з Анатолії в Європу новітніми даними, серед яких вкажемо дві статті 2025 року [3; 4], які ліквідували головні «білі плями» у «правдивій Prehistory українців». З багатьох публікацій різних авторів випливають докази того, що сучасні українці мають дуже різноманітний комплекс генів, але головних витоків тільки три: 1) невисокі напівпігмеї з Північної Ефіопії (ми вмістили фото пра-прабабусі) вийшли не менше 60 000 років; 2) кроманьйонці, які прийшли полювати на мамонтів приблизно 40 000 років тому; 3) високі мисливці-арії з Алтаю, які 27 000 років тому пішли на Захід по південних лісах і після танення льодовиків поширилися з Балкан по лісовій зоні Європи. Генів перших (котигорошків) і других сьогодні в Україні менше від аріївських (R1a).

З мало не безлічі важливих подій за участю носіїв українських генів (надалі – українців) зробимо наголос на тій, що започаткувала революцію в археології й чомусь зазнає «утисків» від «світової науки». Ми маємо на увазі вказаний на рис. 2 еліпсом створений руками пращурів горб Гібеклі-Тепе з багатьма «кільцевими мегалітичними аренами (КМА)», які «перший український геній Y» винайшов для ліквідації загрози загинелі Ното від активізації канібалізму після припинення останнього Льодовикового періоду 15 тис. р. тому. Він зміг переконати старших осіб з кількох племен спорудити КМА як навчально-виховне приладдя, як пригоризонтну обсерваторію задля доведення існування і впливу явищ Природи, які треба шанувати і припинити вбивати та з'їдати сусідів. Це були основи науково-гуманістичного світогляду, який поступово ліквідував канібалізм і зумовив 1-й мегаподвиг українців з порятунку Ното. Найперша КМА орієнтована на Сиріус. Вона дуже якісна і має добре підтверджений вимірами у кількох лабораторіях вік 13 500 років.

Наукова етика вимагає уточнення: участь у змінах взяли пращури не тільки українців, а й курдів, вірмен та «первинних європейських хліборобів». Вони стали винахідниками «пратрипільського аграрного гуманізму» й «нашої парадигми». У Палестині не знайдено жодної КМА, а тому й не дивно, що звідти вийшла полярна до нашої «атлантична (західноєвропейська) парадигма», яка опанувала Захід і зумовила геноциди, постійні війни, спалювання «вільдом», колоніалізм та всі світові війни. Недолік зарубіжної археології полягає у відмові від аналізу проблеми ліквідації канібалізму й намаганні замінити «13 500» на число «11 000» (останнім часом – навіть 10 000). Прикро – це груба і принципова помилка.

«Феномен Гібеклі-Тепе (ФГП)» полягає в незаперечності початку цивілізацій на пенеппенах (це терени майже повністю еродованих гірських хребтів) Анатолії за 6 000 років до появи шумерів та інших алювіальних (річкових) цивілізацій в дельтах і заплавах великих південних рік. Світова наука чомусь ігнорує слова «пенеппенна цивілізація» хоч доказів її лідерства існує багато і ми їх навели у багатьох публікаціях. Вкажемо, що критерієм якості наукових праць на тему Prehistory є вказівка на ФГП як на початок цивілізованості. Всі інші варіанти – долина Нілу, шумери тощо – є цілковито застарілими і просто помилковими.

Стисло вкажемо головне про наступні мегаподвиги (див. рис. 1) наших пращурів. Спершу в інтервалі 13,5 – 10 тис. років тому вони взяли участь у появі с/г як засобу забезпечення гуманізму. Пізніше під тиском агресивних ворогів перейшли до дельти Дунаю, Дністра і Дніпра й заснували «Ал-ц-3» на березі Понтиди. Ця алювіальна цивілізація зникла 7200 р.т. в роки повільного заповнення солоною водою Чорного й Азовського морів. Пращури-рільники пішли до височин й зустрілися на узліссях з мисливцями-аріями з чоловічою гаплогрупою R1a, що прибули з Алтаю південними гірськими лісами.

Їх екологічні ніші так вдало доповнювали одна одну, що миттєво виник соціум на основі найвищих моральних взірців і цінностей від поєднання чоловічих та жіночих «досконалостей», що став головним чинником прогресу Ното і витоком більшості тогочасних «найвищих виробничих і соціальних технологій». Трипілля швидко перейшло в економічну зону поділу праці з доцільною назвою «Велике Трипілля (ВТ)». У своїх статтях ми довели, що через низку багатьох впливів (стрілки 1,2,3,...8 на рис. 2) ВТ зумовило появу всього того, що

охоплюється словом «індоевропейство». Сталося «1-е одуховлення світу» (мегаподвиг №2), доповнене винаходом майже ідеальної релігії – зороастризму (мегаподвиг №3), що здійснив пращур Заратустра з поселення Синташта аж із Заураля.

Велике Трипілля було могутнім атрактором, а тому купці-розвідники з усіх усюд століттями прибували для ознайомлення з винаходами пращурів, зокрема, з отриманням бронзи в комплексних кухонних печах на березовому вугіллі. Потім йшли додому, спотворювали звучання і приносили в свої мови щось з вервечки береза – берёза – бяроза – brzoza – birke – birch – bouleau – betula та ін. («береза» відсутня в мовах тих сучасних народів, пращури яких не відвідували центри ВТ – koivu у фінів, urkia у басків та ін.). Детально цей «хмарнотеговий механізм» появи мегасім'ї мов ми описали в [5]. Нещодавно знайдені незаперечні докази того, що досягнення Мохенджо-Даро є наслідком великотрипільського впливу, але автори цих досліджень необізнані в реаліях появи Трипілля і Великого Трипілля, а тому не змогли пояснити появу «європейських генів» в долині Інду.

Розпад ВТ через кліматичні та інші впливи (приклад – вибух вулкану Санторині в Егейському морі 3 180 років тому з утворенням тривалої «пилової зими»), вимушене переселення з ВТ в Персію й Індію та на інші терени. Особливе значення мало нещодавно виявлене прибуття «степових генів» у північну смугу розселення тогочасних еллінів. З цього моменту розвинувся всім відомий технологічний і культурний «спалах» Античної Еллади.

Етоспілка (від етологія – наука про поведінку розвинених видів) зі степовими конями й формування «домашньої породи» в 4200-4000 рр. мали колосальні наслідки для прогресу всіх Номо. Хоч пращури отримали ефективний і дуже слухняний «біологічний двигун», але справжньою бідою стало те, що номади в умовах кліматичного оптимуму перетворили гігантські табуни в потужну зброю проти рільників, що за століття примусила пращурів відступити зі степів у ліси Північної України, де ще до старокиївських часів вони набували Змієвих валів для зупинки агресорів і сформували те, що світова наука щойно визнала «колискою слов'янства» [4]. Узагальнимо світові досягнення на рис. 3.

Рис. 3. Рішення міжнародних наукових колективів про «Колиску Слов'янства»

Схему на рис. 3 та інші дані ми вважаємо видатним досягненням інтернаціонального колективу науковців, які після аналізу 555 зразків решток осіб зі слов'янських країн у вересні 2025 року опублікували статтю [4], що містить незаперечні докази розташування «Колиски Слов'янства» між Любліним і Суджею в Північній Україні. Для головної культури в «Колисці» науковці обрали Київську культуру. У статті [3] наведено докази того, що росіяни не належать до сім'ї слов'ян, бо аж 2/3 їх генів мають сибірсько-єнісейське походження.

Закінчуючи тези, пояснимо механізм утворення так званих «великоросів» й аномальної «російської культури». В Київській Русі великі прибутки мали ті, хто контролював «срібно-бурштиновий» шлях у Візантію (з «варяг у греки»). У спробі силою отримати свою частку програли володарі Чернігова й усієї Сіверщини. Рятуючи життя, їх озброєні дружинники атакували малонаселену майбутню Московію і винищили місцевих чоловіків (жити дозволили тільки жінкам і немовлятам). Сучасні росіяни безпідставно вважають себе «світовою вершиною духовності» й провідниками всієї планети в майбутнє, що повинно спиратися на «природні закони» (від прикметника «фауністичні» вони чомусь утримуються). Ми дуже детально на основі новітніх ноонаук і світових досягнень нооісторії й нооархеології пояснили весь процес появи і збоченості так званої «російської культури» й описали у кількох статтях (особливо детально – у великій статті [6]).

Наприкінці пояснимо досягнення нооісторії в темі «генетичний поділ Європи на дві зони». Винахід коней і колісниць сприяв експансії з Південного Уралу на Захід агресивних носіїв гаплогрупи R1b (єрбінів, що вказано лінією «10» на рис. 2). Вони винищили єврофермерів з їх гуманізмом і розпочали довгу серію геноцидів, воєн, спалювання «вільдом», хрестових та інших походів, колоніальних загарбань, світових війн та ін. На самому початку єрбіни напали на слов'ян-лужичан. Та пращури, які володіли трипільськими технологіями, 3250 років тому на переправі через болотисту річку Толлензе знищили армію ворога так ґрунтовно, що нові «походи на Схід» сталися через 2000 р., але не порушили поділ Європи, адже вона й зараз поділена по меридіану Берліна на R1b і R1a. Специфіку ставлення Західної Європи до українців легко пояснити саме цим «розривом», для знищення якого необхідно поширити по справжньому правдиві нооісторичні знання про минуле всіх народів світу.

Висновок з цих тез полягає в заклику до об'єднання наших лідерів, науковців, журналістів і загалу громадян для активного поширення по планеті цілковито правдивої Prehistory українців. Мета – повне знищення впливу брехні наших ворогів, які в РФ і світі ведуть війну з «історичною правдою». У разі успіху в поширенні по планеті правдивої Prehistory й детальної нооінформації про всі мегаподвиги носіїв українських генів ми не тільки прискоримо перемогу над ворогами, а й підвищимо цивілізаційний рейтинг Вітчизни. У всіх майбутніх «самітах миру (можливо – навіть в ООН)» присутні оплесками зустрічатимуть делегацію України.

P.S. Ми володіємо морем нооінформації з нооісторії та інших ноонаук й готові gratis консультувати всіх зацікавлених (адреса kvkorsak@gmail.com).

References

1. Korsak K., Korsak Y. (2024). A real path to the complete elimination of the threat of Collapse-XXI due to the development of noosciences / Svitoglyad. 2004, No. 2, p. 49-51 (URL: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2024-19-2/svit-2-2024-korsak-012.pdf>) (in Ukrainian) (Appeal 21-03-2026)
2. Diamond, J.M. (1997). Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies, W.W. Norton & Co.
3. Speidel, L., Silva, M., Booth, T. et al. High-resolution genomic history of early medieval Europe. Nature 637, 118-126 (2025). <https://doi.org/10.1038/s41586-024-08275-2> (URL: <https://www.nature.com/articles/s41586-024-08275-2>) (Appeal 21-03-2026)
4. Gretzinger, J., Biermann, R., Mager, H. et al. Ancient DNA connects large-scale migration with the spread of Slavs. Nature 646, 384-393 (2025). (URL: <https://doi.org/10.1038/s41586-025-09437-6>). Appeal 21-03-2026
5. Korsak, K.V. & Lyashenko, L.M. (2017). The newest explanation of the origin and success of the Indo-European language family. Svitohlyad. — World outlook, 5, 21-27 (URI: <https://www.mao.kiev.ua/biblio/jscans/svitoglyad/svit-2017-12-5/svitoglyad-2017-5-05-korsak.pdf>) (in Ukrainian). Appeal 25-05-2026.
6. Korsak K.V., Talanchuk P.M., Davidenko G.V., Kalakura Y.S., Kirik T.V., Pokhresnyk A.K., Korsak Yu.K. etc. (2022). The Origin and Features of Russian Culture in Terms of Modern Noosciences. International scientific journal «Grail of Science», №17 (July; 2022) with the proceedings of the: III Correspondence International Scientific and Practical Conference «Science of post-industrial society: globalization and transformation processes», July 22th, 2022 by NGO European Scientific Platform (Vinnytsia, Ukraine) LLC International Centre Corporate Management (Vienna, Austria). Pp. 308-333 (DOI 10.36074/grail-of-science.22.07.2022.056) (URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/22.07.2022>) (in Ukrainian). (Appeal 20-05-2026)

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.09

Kostiantyn Korsak,
Yuri Korsak

SUCCESS OF NOOSCIENCES IN FORMING A TRUE UKRAINIAN NOOHISTORIC MEMORY

The theses offer a summary of the author's monitoring of world scientific and technological innovations aimed at saving humanity from destruction and at the economic and social successes of the Fatherland. The foundations of the "True Noohistory of Ukrainians" for 60 thousand years of the existence of carriers of Ukrainian genes are outlined. The noosciences discovered by us and world achievements in archeology are used. It is proven that Ukrainians have already saved humanity from crises and dangers of extinction four times, making the main contribution to civilizational progress.

Key words: crisis of humanity, threats, erroneous forecasting, saving nootechnologies, nooarchaeology as a complex of exact sciences, true noohistory of Ukrainians.

Відомості про авторів / Information about the Authors

Костянтин Корсак, професор, канд. фіз.-мат. наук, доктор філос. наук, ПВНЗ Київський інститут екології, економіки і права, м. Київ, Україна. E-mail: kvkorsak@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7715-9720>.

Kostiantyn Korsak, Professor, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Doctor of Science in Philosophy, Priv. Kyiv Institute of Ecology, Economics and Law, Kyiv, Ukraine. E-mail: kvkorsak@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7715-9720>.

Юрій Корсак, канд. філос. наук, Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна. E-mail: olte@ukr.net. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8511-0556>.

Yuri Korsak, Candidate of Philosophical Sciences, Institute of Higher Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. E-mail: olte@ukr.net orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8511-0556>.

© К. Корсак, Ю. Корсак

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.10

Юрій Котляр

ЗАГАДКОВІ ІСТОРИЧНІ МІСЦЯ МИКОЛАЄВА

В тезах розглядаються елементи сакральної історії Миколаєва. Серед п'яти сакральних центрів виділено три загадкових історичних місця: Богоявленськ, Спаське, Дикий Сад. Історичність цих місць підтверджується археологічними знахідками, знаковими подіями, міфами та легендами.

Ключові слова: Миколаїв, Богоявленськ, Спаське, Дикий Сад, історичні місця.

Місто Миколаїв – адміністративний, промисловий та культурний центр Миколаївської області, місто-герой України. Розташоване на узбережжі Бузького лиману в місці, де в нього впадає ріка Інгул. Миколаїв відомий не тільки як «місто корабелів», місто-порт, але й як давній сакральний центр. Географ В. Кулаков висловив думку, що Миколаїв – не просто місто, а місцина сакральна, маєстатна. Слово «маєстатність» означає відокремлену в довіклі святу силу [10, с. 190].

Місцевість, де зараз розташований Миколаїв, на старовинних картах позначався місцем скупчення храмів; перелік унікальних знахідок на території Миколаєва величезний. Археологи знайшли залишки поселень часів неоліту, а також – некрополі бронзового, греко-римського періодів (4–3 ст. до н. е.) та ранньослов'янського часу (8–9 ст.). Ще у 18 ст. Д. Клерк, професор Кембриджського університету, бачив на стінах однієї з миколаївських церков плиту з іменами грецьких богів. Академік П. Паллас повідомляв про знайдену надгробну плиту з білого мармуру. Професор В. Бузескул вказував на сліди давніх поселень під міським бульваром, а біля Адміралтейства – на некрополь із численними гробницями та різноманітними слідами найдавнішого поселення. У районі вулиці Спаської виявлено поховання античних часів. Біля Інгульського мосту знаходяться фрагменти амфор та ліпного посуду. На вулиці Ковальській знайдено статуетку, схожу на мумію, з написом: «Псаметих Асіріянин, що завідує храмом» [11, с. 19]. Біля Варварівського мосту виявлено знахідки різних епох: велику кількість чорнолакового посуду та амфор, частина з яких має риси трипільської культури. У Тернівці – сім курганів і городище, в Матвіївці – кургани, античну кераміку, написи тюркською мовою. Біля Аляуд – турецьке кладовище та сліди найдавніших поселень [8].

На території Миколаєва історично та духовно сформувалося п'ять сакральних центрів: Богоявленський, Спаський, Дикий Сад, Соборний та Адміралтейський. Кожен з них виконував важливу ритуально-науково-культурну роль на різних етапах існування людської цивілізації та займав досить велику територію – кілька гектарів. У кожному з цих сакральних центрів можна виділити єдине святе місце, яке не лише акумулювало енергію, а й, можливо, зберігало інформацію про знання минулих епох. У Богоявленському – це джерело з живою водою; у Спаському – Спаський пагорб, де були знайдені кромлехи, і зараз розташована будівля обсерваторії; у Дикому Саду – приміщення №№ 3, 13 і пандус, які виконували роль культового центру; у Соборному – Адміралтейський собор, де і в наш час горить вічний вогонь; в Адміралтейському сакральному центрі – колишня Свято-Миколаївська церква 58-го піхотного Празького полку [7, с. 139-140].

Серед сакральних місць слід виділити найбільш історично-загадкові території, які накопичували таїнства минулих років:

Богоявленськ. Однією із самих таємничих і малодосліджених територій Миколаєва є Корабельний район сучасного міста. Це й Богоявленськ, і Вітовка, і багато чого іншого ...

Почнемо з легенди, що намагається пояснити богообраність цього місця (наведена в статті Т. Креміна, а записана В. Дрізо від жительки Корабельного району Г. Жайворонок):

«Це було, очевидно, у ті часи, коли Ісус Христос ходив по світу й прийшов на наші землі. Тоді тут жили різні племена й з'явилися між ними чаклуни. Все б нічого, але ті чаклуни таке нарobili, що зовсім не стало гарної води: пити й варити їй неможливо. От люди й хотіли ці землі покинути, тому що ріка й всі джерела стали гіркими.

Вирішили люди вже переходити в інший край, зібралися вже на тім місці, де в даний момент розкинувся парк. Коли бачать – іде чоловік, літній із ціпком у руці, і запитує: «А чого це ви, люди, зажурилися, чи трапилося що?» А вони й відповіли, що от води немає, щоб пити й варити. Тоді незнайомець ударив ціпком по землі. Й забило джерело. А він і говорить: «Не журіться, люди, тому що вода під вашими ногами!»

Він нахилився, напився й попросив рушник утерти обличчя. Люди дали рушник і швиденько до води. Коли ж згадали про незнайомця, то побачили замість нього лише рушник, що висів на дереві, і на якому був відбиток

обличчя мандрівника. І зрозуміли люди. Що це був сам Бог. На честь чуда і була побудована церква Богоявлення, а поселення назвали Богоявленськ, а ріку – Бог (Буг)» [9, с. 68].

Не випадково, на цій же території відповідно до легенд, існував Дівочий монастир. Вважається, що інформація про нього перебувала в давньоруських літописах, а сам монастир був побудований біля джерела «Чисті води». Старожили розповідали про дивні дерев'яні труби, які знаходили в землі й пов'язували їх з Дівочим монастирем, що перебував біля Богоявленського фонтану, а також показували дорогу, по якій черниці начебто ходили брати воду.

Важливу роль в освоєнні й розвитку Прибузьких земель зіграв князь Вітовт. Він розширив кордони Великого князівства Литовського до Чорного моря. У часи князювання Вітовта південні степи швидко освоювались та заселялись. Для зміцнення кордонів будувалися замки й фортеці, а для торгівлі – митниці, нові міста. На території Миколаївщини – Вітовка (Богоявленськ), Сокоlecь (Вознесенськ), Балаклея (у районі злиття Чичиклеї й Південного Бугу), Дашев (Очаків).

Поселення Вітовка було засноване у балці, яка на давніх картах позначена як Вітовтова-Кличанівська. Існувало шість джерел, які били з лівого схилу Вітовської балки і вода з яких стікала балкою до Південного Бугу. Дном підземних тунелів був прокладений водогін з дерев'яних труб. Якщо брати до уваги наявність у Вітовці військових веж (а до веж обов'язково мала подаватися вода) можна припустити, що підземний водогін був прокладений і до кількох веж. На багатьох старовинних садибах селища залишилися підземні тунелі, які були збудовані таким чином, щоб можна було обслуговувати старовинний водогін і за потреби ремонтувати.

Отже, перший водогін у Вітовці був прокладений ще за доби Великого Князівства Литовського [12].

З приходом Російської імперії цілющою водою зацікавився князь Г. Потьомкін. За його наказом полонені турки розпочали будівництво фонтану, який з часом назвали турецьким. У жовтні 1788 р. був заготовлений камінь для споруди, а будівельні роботи тривали до 1797 р. Із тунелю вода трубами надходила у водовозний колодязь і фонтан – квадратний чавунний розподільник з чотирма трубами. Фонтан стояв на найкоротшому поштовому шляху з Миколаєва в Херсон. Вода була дуже смачною й приємною. Лабораторні перевірки показали, що вона за своїми якостями не поступається знаменитим мінеральним джерелам Кавказу. Старожили стверджували, що вода лікувала різні хвороби, включаючи хвороби очей. Ікони, розташовані на циліндрі фонтану, безперечно, грали свою неповторну роль: вони були справжніми оберегами води. Але це не допомогло від людського варварства. Наприкінці 30-х рр. XX ст. хрест на фонтані був збитий, циліндр зник. Під час ремонту фонтану в 1936 р. голубів і ангелів зі святими замальовували блакитною фарбою. Але відбулося чудо: згодом ікони проступили крізь олійну фарбу [8].

Спаське. Цілий район міста Миколаєва, незважаючи на численні перейменування, до нашого часу, носить назву «Спаський» [6, с. 182], хоча на планах, картах та інших офіційних документах місцевість називалась «Спаське Урочище». Це значна ділянка землі на заході Миколаївського півострова, що прилягає до Бузького лиману. Саме тут розташований Спаський пагорб – найвищий пагорб на Миколаївському півострові (висота 53 м над рівнем моря). В поняття «Спаське» входить район Миколаєва, що включає в себе ряд історичних місць, що збереглися до нашого часу: Турецький фонтан, Морська астрономічна обсерваторія, Шухівська водонапірна вежа, «Яхт-клуб», пам'ятник Тарасу Шевченку.

Крім того, «Спаське» – це найдавніша територія, що була заселена людьми на місці сучасного Миколаєва. Під час закладки Миколаївської астрономічної обсерваторії будівельники виявили залишки споруд та кам'яні кола, які археолог-краєзнавець В. Нікітін датував серединою 3 тис. до н. е. Це були кромлехи, тобто кола з каменю, що нагадують Британський Стоунхендж. Кромлехи в давні часи використовувалися для астрономічних спостережень, а також виконували функції ритуально-храмових споруд. На території сучасної обсерваторії також розташовувалася стоянка-літовка скотарів-кочівників епохи ранньої бронзи 17–16 ст. до н. е. На ній археологи зібрали фрагменти ліпних посудин, відходи виробництва крем'яних знарядь та кістки великої та дрібної рогатої худоби. Вражають купи річкових раковин-молосків, знайдених на цьому місці. Як показали гідрологічні дослідження на початку 20 ст., річка Інгул у давнину змінювала своє русло та протікала неподалік від стоянки кошовиків [13].

Згідно міських легенд, саме в Спаському урочищі в ніч з 3 на 4 липня 1709 р. зупинялись для відпочинку після поразки у Полтавській битві король Швеції Карл XII та гетьман України І. Мазепа. Чи були саме вони на території Спаська – достеменно не відомо, проте, археологічно доведено, що один із козацько-шведських загонів дійсно перебував тут [5, с. 289].

Дикий Сад – це городище постсабатинівського часу (тудорівський варіант білозерської археологічної культури) доби пізньої бронзи (13/12 – 12/11 ст. до н. е.), що розташоване вздовж річки Інгул, між сучасними вулицями Адміральською, Набережною, Аркасівською та Артилерійською (загальна площа понад 3 га). Під час свого існування городище займало високий мис краю плато лівого берегу річки Інгул (східна межа) при злитті з річкою Південний Буг. Плато мало природний перепад висот, зі сторони степу до берегової лінії (нахил у східну частину). Перепад складав 4,5–4,7 м. Тобто будівельні об'єкти розташовувалися на своєрідних невеличких терасах.

Дикий Сад відкрив археолог Ф. Камінський в 1927 р., який очолював Миколаївський історико-археологічний музей у 1923–1929 рр. Серед його знахідок був бронзовий клепааний котел, об'ємом 37 л, що є однією з перших і найбільш загадкових артефактів з території Дикого Саду [4, с. 70]. У 1950–х рр. Дикий Сад почала досліджувати

київська археологічна експедиція на чолі з Л. Славіним. Регулярні ж розкопки городища розпочалися тільки в 1991 р. під керівництвом археолога Ю. Гребеннікова, а з 1998 р. керівником археологічної експедиції став К. Горбенко.

Встановлено, що ця пам'ятка була укріпленим поселенням-містом, яке складалося з центральної «цитаделі», «передмістя» та «посаду», з двома валами та ровами. Рів, що захищав центральну частину («цитадель») міста, був заввишки до 5 м, завглибшки 2,5–3 м. Внутрішні його стіни були облицьовані плитами вапняку. Виявлені також кам'яні фундаменти двох мостів («північний» та «південний»), що були перекинуті через рів «цитаделі». Археолог К. Горбенко вважає, що рів, крім захисної, виконував соціальну та ритуальну функції. Він міг стратифікувати членів громади Дикого Саду за виробничими, соціальними та майновими ознаками (на «цитаделі» зафіксовані храмові приміщення, яких немає на території дальнього «передмістя»). Храми могли використовуватися для хтонічних приношень богам (поховання людських черепів, посуд з кістками великої риби).

У межах «цитаделі» відкрито 25 археологічних об'єктів. Серед них двадцять одне приміщення (житлові, ритуально-культові, господарські та господарсько-ритуальні); ритуальний пандус, центральний майданчик (місце збору громади), рів із залишками двох кам'яних фундаментів для дерев'яних перекидних мостів та майданчик у південній частині рову з системою ям і спеціальних заглиблень [2, с. 5, 8, 10].

За всі роки археологічних розкопок у межах території Дикого Саду досліджено 57 об'єктів (житлові, господарські, господарсько-культові, ритуально-культові й оборонні споруди, громадський та господарський простір). Крім цього, знайдено понад 20 будов, що поки нерозкопані. Виходячи із загальної площі укріпленого поселення, відомих та знищених споруд (природна ерозія та забудова сучасного міста) кількість давніх об'єктів може доходити до ста одиниць [3, с. 77].

Під час розкопок городища були зафіксовані десятки тисяч фрагментів керамічного посуду, кам'яні, бронзові, кістяні предмети та речі ритуально-культового характеру – антропоморфні стели, макети фалосів, людські черепи. Розчищені фундаменти стін стародавніх приміщень, залишки двох кам'яних мостів та храмові приміщення сонцеклонників. У північній частині розкопано фрагмент оборонної стіни та сторожової вежі.

До ритуально-культових споруд у поселенні Дикий Сад належать ряд приміщень та пандус, що прилягає до нього. Наявність великої кількості вогнищ та особливості конструкції дозволяють припустити, що за допомогою пандусу мешканці поселення відправляли ритуали, пов'язані з культом Вогню–Сонця.

Важливими ритуально-культовими спорудами є знайдені стели. Приміщення № 13 виконувало роль культового центру, де на відкритому майданчику північної частини проходили обряди жертвоприношення, у ямах східної частини – похоронний ритуал, а в західній частині перед великою стелою (праобраз божества) – поминальний та молитовний обряди. Ритуально-культові ями присутні лише в приміщенні № 13 (ями 1, 2, 9). У заповненні, в горілому ґрунті, зустрічаються фрагменти кераміки, панцирі черепахи, кістки тварин (велика та дрібна рогата худоба), хребці та луска риб (сом) [3, с. 80].

Городище проіснувало 200–300 років на межі переходу від епохи бронзи до епохи заліза. Місцеві жителі знали астрономію, математику, а можливо, – вели календар та мали писемність на рівні лінійного письма «В».

На думку археолога І. Чернякова, порівняння Дикого Саду з найвідомішою у світі Троєю не є безпідставними, оскільки і загальна схема планування (із застосуванням у будівництві каменю), і матеріальна культура (включаючи деякі зразки кераміки, ливарних матриць і, навіть, знахідки унікальних для Малої Азії бронзових сокир-кельтів) значною мірою можуть порівнюватися між собою [1, с. 118].

Таким чином, серед загадкових історичних місць Миколаєва ми виділяємо три: Богоявленськ, Спаське, Дикий Сад. Вік історичного місця Богоявленськ складає не менше 6 тис. років. Тут існують місцеві легенди про Бога та цілюще джерело, Вітовську митницю, а також археологічні знахідки – похованнями ямною та катакомбною культури. Історичне місце Спаське відоме більше 5,5 тис. років тому. Це і давні кам'яні кола – кромлехи, і недосліджені карстові печери, і легенди про Карла XII та І. Мазепу. Дикий Сад – стародавнє городище, яке існувало понад 3,5 тис. років тому. Вважається, що Дикий Сад є тим самим «містом киммерійців», яке описував давньогрецький поет Гомер в «Одіссеї».

References

1. Cherniakov, I. T. (2010). «Dykyi Sad», Homer, Herodot, Troia, akheitsi ta kimmeriitsi (komentar odnogo arkheolohichnoho vidkryttia v Ukraini) [“Dykyi Sad”, Homer, Herodotus, Troy, Achaeans and Cimmerians (a commentary on an archaeological discovery in Ukraine)]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva – Proceedings of the Center for Monument Studies*, 17, (pp. 116-122) [in Ukrainian].
2. Horbenko, K. (2020). Zalyshky budivelnikh sporud «tsytadeli» horodyshcha Dykyi Sad [Remains of the «citadel» of the ‘Wild Garden’ settlement]. *Starozhytnosti Lukomoria – Antiquities of Lukomoria*, 1, (pp. 5-44). <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2020.1.9> [in Ukrainian].
3. Horbenko, K. (2025). Budivelni sporudy blizhnogo «peredmistia» ukriplenoho poselennia Dykyi Sad [Building Structures of Nearby ‘Suburbs’ of Dykyi Sad Fortified Settlement]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: Scientific Quarterly*, 1(49), (pp. 71-101). [https://doi.org/10.33782/emina2025.1\(49\).770](https://doi.org/10.33782/emina2025.1(49).770) [in Ukrainian].
4. Horbenko, K., & Matviienko, L. (2024). Hospodarska diialnist naselennia ukriplenoho poselennia Dykyi Sad [Economic Activity of Fortified Settlement ‘Dykyi Sad’ Population]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: Scientific Quarterly*, 1(45), (pp. 61-98) [https://doi.org/10.33782/emina2024.1\(45\).692](https://doi.org/10.33782/emina2024.1(45).692) [in Ukrainian].

5. Istoriiia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia. III Mykolaivska kraieznavcha konferentsiia [History. Ethnography. Culture. New Research. III Mykolaiv Local History Conference]. (2000). Mykolaiv: Atol [in Ukrainian].
6. Kotlyar, Yu. V. (2009). Sakralni tsentry Mykolaieva (do postanovky pytannia) [Sacred centers of Mykolaiv (to the formulation of the issue)]. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal. Istorychni nauky – Scientific Works*, 104(91), (pp. 182-187). Mykolaiv: ChDU imeni P. Mohyly [in Ukrainian].
7. Kotlyar, Yu. V. (2010). Misto yak tsentr svitu: do pytannia pro vyvchennia sakralnoi istorii Mykolaieva [The city as the center of the world: on the study of the sacred history of Mykolaiv]. *Hileia. Naukovyi visnyk. Zbirnyk naukovykh prats. Istorychni nauky. Filosofski nauky. Politychni nauky – Hileia: Scientific Bulletin*, 31, (pp. 134-140) [in Ukrainian].
8. Kotlyar, Yu. V. Sakralni tsentry Mykolaieva [Sacred centers of Mykolaiv]. *Sakralna istoriia Ukrainy – Sacred History of Ukraine*. Petro Mohyla TV. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=uK2HQfonSuc&list=PLIRRGZ43NI5FAD8GFffSYVUKDuan9fdLd&index=6&t=129s> [in Ukrainian].
9. Kremin, T. Pershe vodopostachannia mista [The first water supply of the city]. In: *Istoriiia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia. IV Mykolaivska kraieznavcha konferentsiia – History. Ethnography. Culture. New Research. IV Mykolaiv Local History Conference*. Mykolaiv: Atol, (pp. 67-70) [in Ukrainian].
10. Kulakov, V. V. (2002). Maiestatne misto chy sakralna mistsevisť?.. [Majestic city or sacred locality?..]. In: *Istoriiia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia. IV Mykolaivska oblasna kraieznavcha konferentsiia – History. Ethnography. Culture. New Research. IV Mykolaiv Regional Local History Conference*. Mykolaiv: Atol, (pp. 190-192) [in Ukrainian].
11. Lahuta, M. (1926). Istorychni mistsia, pamiatky starovyny i mystetstva na Mykolaivshchyni [Historical sites, monuments of antiquity and art in the Mykolaiv region]. Mykolaiv [in Ukrainian].
12. Mnykh, V. Khytro odessyty vydavaly svii tovar za vodu z Bohoiavlenskoho dzherela... Vodohony davnoi Vitovky [Cunning Odesa merchants passed off their goods as water from the Bohoyavlenske spring... Water supply systems of old Vitovka]. Retrieved from: <https://korabelov.info/ru/2017/09/55880/vodogoni-davnoi-vitovki/> [in Ukrainian].
13. Nikitin, V. (2008, July 10). Skilky rokiv Mykolaievu? [How old is Mykolaiv?]. *Pivdenna pravda – Southern Truth* [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.10

Yuriy Kotlyar

MYSTERIOUS HISTORICAL SITES OF MYKOLAIV

The theses examine elements of the sacred history of Mykolaiv. Among the five sacred centres, three mysterious historical sites are highlighted: Bohoiavlensk, Spaske, and Dykyi Sad. The historical significance of these places is confirmed by archaeological findings, notable events, myths, and legends.

Key words: Mykolaiv, Bohoiavlensk, Spaske, Dykyi Sad, historical sites.

Відомості про автора / Information about the Author

Юрій Котляр, доктор історичних наук, професор кафедри історії, перший проректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: K555556k@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>.

Yuriy Kotlyar, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, First Vice-Rector of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: K555556k@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-2222-3857>.

© Ю. Котляр

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.11

Лариса Левченко

ШАХИНШАХ ІРАНУ МОХАММЕД РЕЗА ПАХЛАВІ ТА ЧЛЕНИ ЙОГО РОДИНИ У ФОКУСІ ВИВЧЕННЯ ВІЗИТІВ ЛІДЕРІВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ДО РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Тези присвячені аналізу візитів шахиншаха Ірану Мохаммеда Рези Пахлаві та членів його родини до радянської України у 1950–1970-х рр. На основі архівних документів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України розкрито протокольний, репрезентативний і політичний зміст цих поїздок у контексті радянсько-іранських відносин, «холодної війни» та реформ Білої революції в Ірані. Особливу увагу приділено тому, як радянський уряд використовував офіційні прийоми, культурні програми та демонстрацію індустриальних і соціальних досягнень для формування позитивного образу СРСР з метою здобуття союзників у "холодній війні".

Ключові слова: *Іран, Мохаммед Реза Пахлаві, Шамс Пахлаві, Мехрдад Пахлбод, радянська Україна, радянсько-іранські відносини, Біла революція, офіційні візити, дипломатичний протокол, Центральный державный архив вищих органів влади та управління України*

У зв'язку з останніми подіями в Ірані, посилився інтерес до історії цієї країни у світі, загалом, і в Україні, зокрема. У соціальних мережах пересічні українці задають питання: хто такий був Реза Пахлаві? В Інтернеті, який для більшості людей, тепер є головним джерелом інформації, можна знайти достатньо про останнього шахиншаха Ірану та його родину, а все ж Інтернет не повідомляє про зв'язок Мохаммеда Рези Пахлаві (1919-1980) і його близьких з Україною. Між тим цікаві архівні справи про це зберігаються в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

За радянських часів спостерігалось кілька випадків вибуху інтересу СРСР до Ірану: 1920-ті роки, часи Другої світової війни та період «Холодної війни». У серпні 1941 р., СРСР разом із Великою Британією ввели війська до Ірану. Операція називалася «Згода». Причиною було стремління Великої Британії зберегти володіння Англо-Перської нафтової компанії, зокрема Абаданський НПЗ, та використовувати Іран, як джерело нафтових поставок до СРСР під час Другої світової війни, насамперед Трансіранською залізницею. Батько Мохаммеда, Реза Пахлаві Великий (1925-1941), перебуваючи під впливом нацистської Німеччини, намагався протистояти введенню англо-радянських військ до Ірану, за що був примушений зректися престолу 16 вересня 1941 р. на користь сина Мохаммеда, який 29 січня 1942 р. підписав Договір про союз між СРСР, Великою Британією та Іраном. Британці окупували південь країни, СРСР – північ. Обидві держави та мали вивести війська через півроку після закінчення військових дій. Перський шлях поставок по ленд-лізу до СРСР став одним із найважливіших, 9 вересня 1943 р. Іран оголосив війну Німеччині, згодом Тегеран став місцем проведення знаменитої Тегеранської конференції (28 листопада – 1 грудня 1943 р.), на якій, між іншим, Вінстон Черчилль, Франклін Делано Рузвельт і Йосип Сталін підтримали ідеї незалежності та територіальної цілісності Ірану. А втім, коли прийшов час для виведення військ, тільки Британія більш-менш дотрималася пунктів Договору й почала вивід військ у березні 1946 р. Й. Сталін зволікав аж до травня, посилаючись на загрозу безпеці СРСР, який встиг вже створити на території Ірану дві прорадянські республіки (Азербайджанський Народний Уряд та Мехабадську Республіку (Республіка Курдистан)) [1, арк. 228-231].

Тож, фактично, Мохаммед Реза Пахлаві зійшов на престол за підтримки Британії та СРСР. У 60-70-х роках ХХ ст., намагаючись ліквідувати залишки феодалізму, він проводив в Ірані економічні та соціальні реформи під назвою «Біла революція». Мільярди нафтодоларів збагатили країну, капіталізм проник в аграрний сектор, індустриалізація, експорт, розвиток освіти й демократичні перетворення в суспільстві могли зробити Іран однією з наймогутніших держав світу. Мріючи про це шахиншах проводив активну зовнішню політику, намагаючись у «холодну війну» балансувати між західним і радянським світами.

Саме у такому контексті була охарактеризована політика Рези Пахлаві у Довідці з приводу його візиту до СРСР. У ній повідомлялося, що в 1946 р., після виведення радянських військ з Ірану, шахський уряд розгромив «демократичний рух» в Іранському Азербайджані. У жовтні 1947 р. іранський меджліс відхилив укладену урядом

Кавама-ес-Салтане радянсько-іранську нафтову угоду. 4 лютого 1949 р. у Тегерані на шаха було здійснено замах, після чого шахський уряд оголосив поза законом Народну партію Ірану та інші демократичні організації.

У листопаді 1949 р. шах відвідав США на запрошення президента Гаррі Трумена. До цього, у липні 1948 р., він їздив до Лондона, Парижа і Рима. Результатом поїздки до США стала домовленість про посилення американської військової та економічної допомоги Ірану відповідно до четвертого пункту програми Трумена (йдеться про програму «Point Four»).

2 травня 1951 р. шах під тиском широкого суспільного руху був змушений підписати декрет про націоналізацію нафтової промисловості Ірану.

19 серпня 1953 р. шахиншах і його оточення повалили уряд Мохаммеда Мосаддика (1882-1967). Допомогу в цій справі надали британська служба розвідки та ЦРУ. На час перевороту шах виїхав до Іраку. Прем'єр-міністром шахиншах призначив Фазлолу Загеді (1897-1963), уряд якого невдовзі уклав угоду про іранську нафту з міжнародним нафтовим консорціумом.

У грудні 1954 р. Мохаммед Реза Пахлаві здійснив двомісячну поїздку до США, де провів переговори з Дуайтом Ейзенхауером. На прес-конференції 17 грудня 1954 р. він заявив, що метою його поїздки було збільшення приватних американських капіталовкладень в іранську економіку для реалізації «семирічного плану» Ірану.

У лютому 1955 р. шахиншах відвідав Англію, де вів переговори з Вінстоном Черчиллем та Іденом щодо приєднання Ірану до Середньосхідного пакту (йдеться про СЕНТО). Такі самі переговори він провів у Багдаді в березні того ж року.

3 жовтня 1955 р. у Тегерані було опубліковано офіційне повідомлення про те, що шахиншах 8 липня 1955 р. прийняв запрошення Голови Президії Верховної Ради СРСР Климента Ворошилова відвідати СРСР і що поїздка шаха до СРСР відбудеться у травні-червні 1956 р.

11 жовтня 1955 р. шахиншах офіційно оголосив про приєднання Ірану до Багдадського пакту, яким було покладено початок військово-політичного блоку СЕНТО (1955-1979), заявивши при цьому, що уряд Ірану відкидає політику нейтралітету.

16 лютого-7 березня 1955 р. шахиншах відвідав Індію на запрошення президента Індії Раджендра Прасада. 15-27 травня 1956 р. здійснив поїздку до Туреччини, де провів переговори з членами турецького уряду.

У СРСР зверталася пильна увага на те, що шахиншах у своїх промовах неодноразово підкреслював, що Іран потребує дружби й допомоги з боку США. 21 листопада 1949 р. під час поїздки до США він заявив, що Іран потребує співробітництва зі США у сфері «національної оборони, економічного розвитку і досягнення соціального прогресу». 7 лютого 1955 р. під час другої поїздки до США він сказав: «Іран і США повинні діяти в тісній співпраці». Іран, за його словами, посідав центральне місце у «великій стратегії оборони Середнього Сходу і східної частини Середземного моря», а тому західні держави мали допомагати йому «постійно і дієво».

У бесіді з кореспондентом газети «Санді експрес» 19 липня 1950 р. на запитання про ірано-радянські відносини та про свою «можливу поїздку до Радянського Союзу» Мохаммед Реза Пахлаві відповів: «Якщо мене запросять, я, звичайно, прийму це запрошення». У бесіді з кореспондентом американського агентства Associated Press, опублікованій у липні 1950 р., він стверджував, що СРСР «неправильно тлумачив» радянсько-іранський договір 1921 р., оскільки договір передбачав втручання Радянського Союзу лише у випадку «розв'язання воєнних дій контрреволюціонерами-білогвардійцями». На прес-конференції в Тегерані 23 серпня 1953 р. на запитання, чи готовий Іран прийняти допомогу від Радянського Союзу, він сказав: «Ми готові прийняти допомогу від будь-якої країни». Тож, радянська сторона ще з середини 1950-х рр. розглядала іранські офіційні візити не лише як дипломатичні події, а й як інструмент демонстрації альтернативи західному впливу на Іран [1, арк. 224-227].

Візит шахиншаха Ірану Мохаммеда Реза Пахлаві та шахині Сораї до Української РСР 6-7 липня 1956 р. був частиною ширшої поїздки іранського монарха до СРСР. Українська частина програми передбачала відвідання Запоріжжя і Києва. Її головним змістом було ознайомлення іранських гостей з індустріальними й культурними репрезентативними об'єктами радянської України, а також демонстрація офіційної гостинності республіканського керівництва.

До складу іранської делегації входили високопосадовці двору, військові, дипломати й особи приватного супроводу. У списках фігурують: міністр торгівлі Ірану Ібрагім Камані, посол Ірану в СРСР Абдул Г. Масуд-Ансарі, голова сенатської комісії Ірану з іноземних справ Мохаммед Саед, корпусні генерали Яздан-Панах і Джаханбані, начальник шахської гвардії Нематолла Насірі, депутат меджеліса, професор Тегеранського університету Айді, інші супроводжуючі особи (церемонімейстер, лікар, фрейліни шахині, фотографі) [1, арк. 187-188].

6 липня 1956 р. о 14-30 шахиншах літаком прибув до Запоріжжя з Гудауті (Грузинська РСР). На аеродромі його зустрічали голови виконкомів Запорізької обласної та міської рад депутатів трудящих, депутати Верховної Ради СРСР і УРСР, інші офіційні особи за списком. Затвердженням обкомом партії. Школярі вручали квіти шахиншаху, шахині та іранським жінкам; на аеродромі майоріли державні прапори Ірану, СРСР і УРСР. Після короткого відпочинку гості оглядали Дніпрогес. Це був ключовий індустріальний об'єкт запорізької частини

програми. Його демонстрація мала очевидний символічний характер: радянська сторона показувала Ірану масштаб електрифікації, важкої промисловості та технічної модернізації України. Після завершення програми, о 19-00, шахиншах вилетів із Запоріжжя до Києва. Порядок проводів був таким самим, як і порядок зустрічі.

У Києві шахиншаха та його супровід зустрічали на аеродромі представники вищого керівництва УРСР. Серед них були: Голова Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченко, члени ЦК Н. Кальченко, І. Сенін, В. Чуйков, перший заступник Голови Ради Міністрів УРСР М. Гречуха, істрзаступник Голови Президії Верховної Ради УРСР С. Ковпак, інші посадовці чисельністю аж 150 осіб. На будинку аеропорту крім прапорів Ірану, СРСР і УРСР, був вивішений транспарант українською та перською мовами з привітанням. Церемонія включала виконання маршів, рапорт начальника почесної варті, виконання державних гімнів Ірану, СРСР і УРСР, обхід почесної варті, представлення офіційних осіб і короткий обмін привітаннями перед мікрофоном. Після цього гості вирушили до резиденції. На маршруті від аеродрому до резиденції гості бачили прапори Ірану, СРСР і УРСР та гасла про дружбу між народами двох сусідніх держав і розвиток добросусідських відносин. Шахиншах, шахиня та їхня свита зупинилися в резиденції за адресою вул. К. Лібкнехта, 12, інші – в готелі «Інтурист» [1, арк. 169-174].

7 липня 1956 р., зранку, шахиншах відвідав Голову Президії Верховної Ради УРСР Д. Коротченка. З радянської сторони були присутні С. Ковпак, А. Зленко, Л. Паламарчук, С. Сліпченко, а також особи, які супроводжували шахиншаха в поїзді по СРСР. Під час офіційної бесіди у центрі уваги були теми радянсько-іранських відносин, розвитку економічних і культурних контактів. У промові Д. Коротченка наголошувалося на важливості зміцнення зв'язків між СРСР та Іраном. У відповіді шахиншах подякував за прийом і підкреслив зацікавлення в добрих відносинах.

Одним із головних пунктів київської програми було відвідання Київського верстатобудівного заводу ім. Горького, який на той час був найбільшим в СРСР виробником устаткування для механічної обробки металів. Гостей супроводжували члени ЦК А. Зленко, Л. Паламарчук, Г. Аркадьєв. На заводі їх зустрічали директор Г. Костенко, головний інженер і голова заводського комітету. Шахиншах оглядав підприємство як приклад радянської промислової організації та технічного розвитку.

Після промислової програми шахиншах оглядав історичні та визначні місця Києва. Маршрут включав пам'ятник Ватутіну, Києво-Печерську лавру, Аскольдову могилу, набережну Дніпра, міст ім. Патона, Хрещатик, площу Б. Хмельницького, Софійський собор, Володимирську вулицю, пам'ятник Тарасу Шевченку, бульвар Шевченка та інші центральні частини міста.

Для шахині Сораї була передбачена окрема культурно-соціальна програма: відвідання дитячого садка заводу «Арсенал», а також Музею українського мистецтва і Музею російського мистецтва.

Крім відвідин об'єктів, програма включала протокольні заходи: сніданки, відпочинок у резиденції, офіційний прийом у Голови Президії Верховної Ради УРСР, а також вечірній культурний захід. Зокрема, 7 липня з 13:00 до 15:00 відбувся сніданок у Голови Президії Верховної Ради УРСР у будинку на вул. Кірова, 8. У списках гостей окремо зазначені представники іранської та радянської сторін. Серед архівних документів збереглися окремі кошториси на його проведення. Шаха частували судаком у клярі, курчатами натуральними, варениками з вишнями, ікрою, баликом, осетриною з хріном, куркою фаршированою, телятиною і ветчиною, кавою з лікером, черешнею і полуницею. Подавали горілку українську столичну, коньяк український, вина «Перлина степу», «Оksamит України», «Наддніпрянське», «Берегівське», «Ужгородське» тощо [1, арк. 207].

Увечері шахиншах і шахиня відвідали Київський театр опери та балету, де дивилися балет «Лілея». Центральна ложа, у якій сиділи гості, була прикрашена державними прапорами Ірану, СРСР та УРСР. Перед початком вистави оркестр виконав державні гімни, шахиншах і шахиня після закінчення вистави вручили артистам букети квітів.

В організації візиту відчувалося, що радянське керівництво було зацікавлене у зміцненні радянсько-іранських відносин і розширенні економічних, культурних і політичних контактів. Все було організовано так, щоб справити на шахиншаха незабутнє враження неабиякої потужності СРСР в усіх галузях. Він побачив індустріальні об'єкти, культурну спадщину, відновлений після війни Київ, гостинність республіканського керівництва та високий рівень радянського протоколу. Зі свого боку Реза Пахлаві демонстрував готовність підтримувати добросусідські контакти з СРСР, не обмежуючись лише західним напрямом зовнішньої політики. А втім, справжня політика, не зазнаючи змін, залишалася прихованою за лаштунками. Тому, у промовах і газетних повідомленнях акцент робився не на конкретних угодах, а на загальній перспективі дружби, миру, взаєморозуміння й подальшого розвитку відносин між Іраном та Радянським Союзом.

Хоча шахиншах Моххамед Реза Пахлаві більше до України не приїздив, його родичі із задоволенням відвідували Київ й інші українські міста. Ці візити мали різне змістовне навантаження.

Так, візит матері чергової дружини шахиншаха Фаріде Діба можна назвати туристичним. Першою дружиною шаха була сестра єгипетського короля Фарука, принцеса Фавзія, з якою він офіційно розлучився в листопаді 1948 р. Від першого шлюбу шахиншах мав дочку Шахназ. У січні 1951 р. шах одружився з Сорасю, дочкою бахтіярського хана. Незважаючи на те, що кохання Моххамеда і Сораї було на все життя, вони розлучилися,

позаяк в цьому шлюбі синів також не народилося. У шаха було п'ятеро братів і три сестри. Принагідно, зазначимо, що сестра-близнючка шахиншаха, Ашраф Пахлаві у 1946 р. також відвідувала СРСР. У 1954 р. в авіакатастрофі загинув спадкоємний принц, брат шахиншаха Алі Реза Пахлаві, внаслідок чого в Ірані постала проблема престолонаслідування, оскільки інші його брати, народжені від принцес Каджарської династії, за конституцією не мали права на престол. Тож, Моххамед Реза Пахлаві втретє одружився з Фарах Діба. З трьох своїх дружин, саме її шахиншах коронував як імператрицю-шахбану. Саме вона народила спадкоємця престолу шахзаде Кіра Реза Пахлаві (1960 р.), який нині мешкає в США і є головою дому династії Пахлаві. Разом із Кіром, у родині Пахлаві народилося четверо дітей. Мати Фарах, Фаріде Діба, відвідувала Київ 26-27 вересня 1967 р. І хоча Президія Верховної Ради УРСР влаштувала гості прийом відповідно до протоколу, її приймав перший заступник Голови Президії С. Стеценко, але політичного навантаження цей візит, здається, не мав. Якщо не враховувати, що за радянських часів політика була присутня у всіх сферах, не виключенням були культура й охорона здоров'я. У Києві мати шахбану оглядала визначні пам'ятки міста, ВДНГ, відвідувала якийсь дитячий садочок. Крім Києва, з українських міст Фаріде Діба побувала в Ялті (29 вересня – 2 жовтня 1967 р.), де подивилася місто, покаталася на катері, відвідала один із санаторіїв, а головне – піонерський табір «Артек». Її турне по СРСР включало Мокву, Сімферополь, Тбілісі, Мххету [3, арк. 1-14].

Візит принца Голяма Реза Пахлаві (5-6 жовтня 1974 р.) можна назвати спортивним, позаяк він приїздив до Києва як член Міжнародного Олімпійського комітету. Його супроводжували голова Федерації велосипедного спорту Ірану Біжан Джаханбані, член Національного Олімпійського комітету Ірану Фатхолла Амір Аллаїн, генеральний секретар цього ж комітету Хасан Расулі та заступник голови комітету Річард Еврі. У рамках візиту іранська спортивна делегація оглядала стадіон «Динамо», спортивний комплекс Київського механічного заводу, Київський центральний стадіон, тренувальний каток «Крижинка», Палац спорту та Музей спортивної слави. Гостей за традицією приймали в Президії Верховної Ради УРСР [5, арк. 11-40].

Натомість два візити принцеси Шамс Пахлаві і її чоловіка міністра культури Ірану Мехрдада Пахлбода точно мали політичний підтекст.

Перший візит до Української РСР сестри іранського шахиншаха принцеси Шамс Пахлаві та її чоловіка, міністра культури Ірану Мехрдада Пахлбода, відбувся 14-17 грудня 1966 р. Він мав переважно культурно-репрезентативний характер. Водночас під час контактів у Києві іранська сторона активно представляла внутрішні реформи, що здійснювалися в Ірані в межах так званої Білої революції шахиншаха Мохаммеда Рези Пахлаві.

До складу іранської делегації входили посол Ірану в СРСР А. Мірфендерескі, заступник голови парламенту, генеральний директор Товариства Червоного Лева і Сонця Нафісі, повноважний міністр, начальник канцелярії Алі-Наглі Ансарі, його дружина Фарханде, колишній посол Ірану в СРСР А. Х. Масуд Ансарі та супроводжуючі особи. З радянської сторони гостей супроводжували представники Союзу товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця СРСР, Міністерства культури СРСР, Президії Верховної Ради СРСР, МЗС СРСР.

Іранські гості прибули до Києва літаком на Бориспільський аеродром. Їх зустрічали А. Зленко, міністр культури УРСР Р. Бабійчук з дружиною, міністр освіти УРСР А. Бондар, міністр охорони здоров'я УРСР П. Шупик, голова ЦК Товариства Червоного Хреста УРСР В. Зубко, заступник начальника канцелярії Президії Верховної Ради УРСР А. Юркевич, заступник голови Київського міськвиконкому П. Середа, а також представники МЗС УРСР.

15 грудня гості оглядали місто: маршрут включав пам'ятник Вічної слави, Аскольдову могилу, Петрівську алею (нині – алея Магдебурзького права), площі Ленінського комсомолу, Калініна, Богдана Хмельницького, Володимирську вулицю, пам'ятники Тарасу Шевченку, В. І. Леніну, бульвар Шевченка, проїхалися на метро від станції метро «Університет» до станції «Дарниця». Увечері вони були на концерті Українського народного хору ім. Григорія Верьовки у приміщенні театру оперети. У звіті зазначено, що українські пісні й танці, виконані з надзвичайною майстерністю, справили величезне враження на іранських гостей.

16 грудня принцеса Шамс зранку відпочивала, а супроводжуючі особи нанесли візит заступнику Голови Президії Верховної Ради УРСР Д. Писнячевському. На зустрічі іранські гості розповідали про розвиток своєї країни та великий внесок шахиншаха Ірану в проведення реформ. Йшлося про те, що в Ірані на справедливих засадах здійснено перерозподіл земель (пізніше саме земельна політика шахиншаха призвела до колапсу реформ на селі й невдоволення населення – Л.Л.), створення з добровольців корпусів освіти, охорони здоров'я, будівництва. В Ірані, повідомляли представники делегації, нині розгорнуто боротьбу з неписьменністю: відкрито 15 тис. шкіл. Іранські гості заявили, що під керівництвом шахиншаха в країні відбувається революція без кровопролиття, спрямована на встановлення соціальної справедливості. На закінчення зустрічі вони оглянули сесійну залу Верховної Ради УРСР. Принцеса Шамс того дня відвідувала дитячий садок № 1 заводу «Арсенал», де її було запрошено поспіяти разом із дітьми. Цей епізод мав виразний символічний характер: радянська сторона демонструвала соціальну інфраструктуру, дошкільне виховання й турботу про дітей. Того ж дня іранські гості відвідали печери в Києво-Печерській лаврі, оглянули Софійський собор, а ввечері побували на офіційному обіді в їхню честь від міністрів культури й охорони здоров'я та ЦК Товариства Червоного Хреста УРСР.

17 грудня принцеса в першій половині дня відпочивала у своїй кімнаті, а її чоловік міністр культури Ірану Мехрдад Пахлбод разом із міністром культури УРСР Р. Бабійчуком відвідали Музей українського мистецтва і Музей Тараса Шевченка. Супроводжуючий принцесу доктор Нафісі відвідав лікарню № 2 Дарницького району Києва. Імовірно, програма іранської делегації не була повністю виконана, оскільки в ній ще передбачалися оглядини Київської студії телебачення та кондитерської фабрики, але гості були задоволені вільним часом і відвідуванням київських крамниць [2, арк. 2-35].

Другий візит до УРСР іранської принцеси Шамс Пахлаві, старшої сестри шаха Мохаммеда Рези Пахлаві, та її чоловіка Мехрдада Пахлбода, міністра культури і мистецтв Ірану, відбувся 20-22 вересня 1973 р. На відміну від першого візиту 1966 р., друге перебування Шамс Пахлаві в Києві позначене елементами порівняння: іранські гості вже знали місто й республіку, тому в розмовах неодноразово наголошували на змінах, які відбулися в радянській Україні від часу їхнього попереднього приїзду. З іранської сторони принцесу та її чоловіка супроводжували члени родини та представники іранських гуманітарних і дипломатичних кіл. Зокрема, у списках зазначені: сини Шамс і Мехрдада, Шахбаз та Шахріяр Пахлбоди, генеральний секретар іранського Товариства Червоного Лева і Сонця, доктор Абдоль Маджид Маджиді, директор-розпорядник іранського Товариства Червоного Лева і Сонця, заступник голови меджлису, доктор Хоссейн Катібі, скарбник цього ж Товариства Мохаммад Хосров Шахі, начальник канцелярії принцеси Мостафа Джельве та фрейліна принцеси Іран Вагімі. У списках також згадуються неофіційні супроводжуючі особи.

Програма перебування в Києві нічим особливим не вражала: Верховна Рада УРСР, Палац культури «Україна», Центральна станція юних натуралістів Міністерства освіти УРСР, Музей історичних коштовностей у заповіднику «Києво-Печерська Лавра», оглядини новобудов Києва. Важливість представляє промова чоловіка принцеси Мехрдада Пахлбода на офіційному прийомі на честь принцеси Шамс в Президії Верховної Ради УРСР, зміст якої проливає світло на радянсько-іранські відносини в роки перед Ісламською революцією в Ірані [4, арк. 1-44].

«Я хотів би сказати від імені принцеси і від свого імені, - заявив на прийомі в Президії Верховної Ради УРСР Мехрдад Пахлбод, - ми вже вдруге приїжджаємо до вашої республіки тому, що зустрічаємо теплоту вашого народу. Я вважаю такі поїздки, такі зустрічі, таке спілкування одним із найефективніших засобів пізнати одне одного, зрозуміти одне одного і подружитися. Те, що ми почули і побачили у вас у республіці, було дуже цікавим для принцеси, для мене і для всіх присутніх тут. Ми отримали дуже багато цікавої інформації про боротьбу українського народу в роки війни, а також про подальші досягнення економіки. Тут нам повідомили дуже цікаві дані, що стосуються культурного розвитку вашої республіки, особливо в галузі освіти. Я згадав у зв'язку з цим картину в Кремлівському палаці, де Ленін звертається до народу з такими словами: "Учитися, учитися, учитися!"...»

Минулого року, - далі сказав Мехрдад Пахлбод, - ви відзначали 50-річчя утворення СРСР, ми відзначали 10-річчя революції в Ірані, тих перетворень, які у вас і в нас проведені. Одним із найважливіших здобутків нашої революції є незалежність Ірану і багатостороннє співробітництво з Радянським Союзом. Ми пишаємося вашою допомогою у створенні заводу в Ірані; зараз до Радянського Союзу постачається іранський газ, кілька сотень іранських учнів навчаються у вашій країні. Останнім часом намітилися дуже цікаві контакти з країнами Східної Європи - Угорщиною, Болгарією, Румунією - не лише в галузі економіки, а й у галузі культури. Одним зі здобутків нашої революції було підвищення рівня освіти, а також піднесення життєвого рівня народу. Ми маємо великі успіхи в галузі боротьби за перебудову і, треба сказати, ми в країнах третього світу є піонерами в цьому питанні...

Звичайно, - на завершення сказав Мехрдад Пахлбод, - важко одразу ознайомитися з усіма досягненнями вашої республіки і вашого міста. Але зміни після першого приїзду (1966 р.) помітні на кожному кроці. Коли ми приземлилися на аеродромі Бориспіль, ми побачили новий красивий аеровокзал. Проїжджаючи до Києва, побачили нову чудову дорогу. Коли знайомилися з містом, побачили великі житлові новобудови. Побачили новий музей, який ми сьогодні відвідали. Я думаю, якби ми ще більше заглибилися у визначні пам'ятки вашої республіки, то знайшли б ще багато, багато цікавого й нового» [4, арк. 1-2].

Із цієї промови стає зрозумілим, що Іран часів шахиншаха Мохаммеда Рези Пахлаві «розривався» між Сполученими Штатами і Радянським Союзом, який докладав неабияких зусиль для остаточного перетягування цієї країни на свій бік і при цьому не важливим було, що Іран був монархією, а не соціалістичною республікою. У «Холодній війні» із США радянське керівництво взяло на озброєння всі можливі засоби. Уряд СРСР розглядав уряд Мохаммеда Рези Пахлаві і членів його родини як таких, на кого можна було впливати задля утримання Ірану в числі прихильників СРСР на Сході, а також як джерела поставок нафти та газу. З іншого боку шахиншаху, який під час Білої революції активно вестернізував країну, потрібна була підтримка і йому було все рівно, яка держава її надаватиме. Всередині країни він утискав усіх незгодних з його режимом, особливо ісламське духовенство, і вчасно не зреагував на сигнали небезпеки щодо повалення своєї влади. З січня 1978 по лютий 1979 рр. в Ірані відбувалися події, що отримали назву Ісламської революції, а 1 квітня 1979 р. Іран вже був проголошений ісламською республікою, але інша історія.

References

1. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 1 «Verkhovna Rada Ukrainy». Opys 18. Sprava 89a «Dokumenty pro perebuvannia na Ukrainy delehatsii <...> shakhynshakhu ta shakhyni Iranu [31.01.56 – 08.07.56]» [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fonds 1, “Verkhovna Rada of Ukraine.” Inv. 18. File 89a, “Documents on the Stay in Ukraine of Delegations <...> of the Shahanshah and Shahbanu of Iran], 235 ark. [Records in Ukrainian and Russian]
2. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 1 «Verkhovna Rada Ukrainy». Opys 18. Sprava 243 «Dokumenty pro perebuvannia v m. Kyievi pryntsesy Iranu Shams Pakhlavi ta yii cholovika Ministra kultury Iranu Mekhrdada Pakhlboda [12.12.66 – 19.12.66]» [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fonds 1, “Verkhovna Rada of Ukraine.” Inv. 18. File 243, “Documents on the Stay in Kyiv of Princess Shams Pahlavi of Iran and Her Husband, Minister of Culture of Iran Mehrdad Pahlbod], 59 ark. [Records in Ukrainian and Russian]
3. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 1 «Verkhovna Rada Ukrainy». Opys 18. Sprava 266 «Dokumenty pro perebuvannia na Ukraini materi shakhyni Iranu Faride Diba [16.09.67 – 02.10.67]» [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fonds 1, “Verkhovna Rada of Ukraine.” Inv. 18. File 266, “Documents on the Stay in Ukraine of Farideh Diba, Mother of the Shahbanu of Iran], 22 ark. [Records in Ukrainian and Russian]
4. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 1 «Verkhovna Rada Ukrainy». Opys 18. Sprava 430 «Dokumenty pro perebuvannia v m. Kyievi pryntsesy Iranu Shams Pakhlavi <...> [28.04.73 – 29.09.73]» [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fonds 1, “Verkhovna Rada of Ukraine.” Inventory 18. File 430, “Documents on the Stay in Kyiv of Princess Shams Pahlavi of Iran], 177 ark. [Records in Ukrainian and Russian]
5. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Fond 1 «Verkhovna Rada Ukrainy». Opys 18. Sprava 466 «Dokumenty pro perebuvannia na Ukraini <...> iranskoho pryntsa Holiam Reza Pakhlavi [14.07.74 – 09.10.74]» [Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. Fonds 1, “Verkhovna Rada of Ukraine.” Inventory 18. File 466, “Documents on the Stay in Ukraine of <...> Iranian Prince Gholam Reza Pahlavi], 47 ark. [Records in Ukrainian and Russian]

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.11

Larysa Levchenko

SHAHANSHAH OF IRAN MOHAMMAD REZA PAHLAVI AND MEMBERS OF HIS FAMILY IN THE STUDY OF VISITS BY LEADERS OF FOREIGN STATES TO SOVIET UKRAINE

The paper is devoted to an analysis of the visits of Shahanshah of Iran Mohammad Reza Pahlavi and members of his family to Soviet Ukraine in the 1950s–1970s. Drawing on archival documents from the Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, it reveals the protocol, representative, and political dimensions of these trips in the context of Soviet-Iranian relations, the Cold War, and the reforms of the White Revolution in Iran. Particular attention is paid to how the Soviet government used official receptions, cultural programs, and displays of industrial and social achievements to construct a positive image of the USSR with the aim of gaining allies in the Cold War.

Keywords: Iran, Mohammad Reza Pahlavi, Shams Pahlavi, Mehrdad Pahlbod, Soviet Ukraine, Soviet-Iranian relations, White Revolution, official visits, diplomatic protocol, Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine

Відомості про автора / Information about the Author

Лариса Левченко, доктор історичних наук, професор, директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Київ, Україна. E-mail: loralewch@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9097-7373>

Larysa Levchenko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Professor at the Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Kyiv, Ukraine. E-mail: loralewch@gmail.com orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9097-7373>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.12

Іванна Лісна

СРІБНЕ 1659: ТРАГЕДІЯ ЗАБУТОГО ГЕНОЦИДУ ТА ГЕНЕТИЧНИЙ КОД ОКУПАНТА

У статті здійснено аналіз трагічних подій у місті Срібне у квітні 1659 року в контексті московсько-української війни. Досліджено військово-політичні передумови конфлікту, зокрема наслідки Гадяцької угоди та каральну експедицію військ Семена Пожарського. На основі літописних джерел та статистичних даних переписів доведено факт цілеспрямованого винищення цивільного населення, що класифікується як акт геноциду. Висвітлено зв'язок трагедії з Конопотською битвою та деконструйовано міфи імперської і радянської історіографії щодо цих подій. Проведено аналогії між методами московської експансії XVII століття та сучасним повномасштабним вторгненням РФ в Україну.

Ключові слова: Срібне, 1659 рік, геноцид, Семен Пожарський, московсько-українська війна, Конопотська битва, національна пам'ять, деокупація історії.

Спробуйте сьогодні провести простий експеримент: введіть у пошуковий рядок Всемережжя запит «Бій під Срібним». Перші сторінки видачі миттєво заповнять ваші екрани звітами весни 2022 року. Ви побачите новини про те, як Збройні Сили України та місцева тероборона на Чернігівщині палили російські колони, як ворог намагався прорватися до Києва, і як українське Срібне вистояло в горнилі повномасштабного вторгнення. Цей цифровий парадокс – не просто особливість пошукових алгоритмів. Це метафора нашої національної пам'яті. Для сучасного українця «російська жорстокість» – це кадри з Херсону, Бучі, Маріуполя, руїни Бахмута, Покровська та багатьох інших знівечених міст України. Але правда в тому, що ці жахи не є винаходом путінського режиму. Вони – генетичний код московської експансії, який повторюється століття за століттям. Лише на дальніх сторінках архівів, затертих імперською цензурою, проступає інша дата – квітень 1659 року. Тоді м. Срібне не просто «потрапило під обстріл». Воно стало об'єктом свідомого геноциду, який Москва намагалася викреслити з нашої свідомості протягом наступних 367 років.

Для того, щоб зрозуміти масштаб трагедії, необхідно усвідомити політичний та військовий контекст 1658–1659 років. Після смерті Богдана Хмельницького молода Українська козацька держава, Гетьманщина, опинилася на цивілізаційному роздоріжжі. Москва, яка за умовами Переяславських домовленостей мала виступати лише військовим союзником, почала поводитися як повноправний окупант. Царські воєводи самочинно входили в українські міста, вимагали утримання для своїх гарнізонів та активно втручалися у вибори гетьмана, провокуючи внутрішні міжусобиці. Іван Виговський, гетьман європейського гарту, блискучий дипломат і державник, чітко усвідомлював: подальший «союз» із Москвою веде до повної асиміляції українців, знищення козацьких вольностей та перетворення Гетьманщини на безправну провінцію [2].

Саме тому 16 вересня 1658 року була підписана Гадяцька угода. Україна мала увійти до складу триєдиної федерації (разом із Польщею та Литвою) як Велике Князівство Руське. Це був шанс повернутися до європейської правової та культурної традиції, закріпити статус української еліти та отримати гарантії безпеки від експансії зі Сходу. Проте для Московського царства цей крок став приводом до оголошення тотальної війни. Кремль розгорнув небачену на той час гібридну кампанію: одночасно з наступом регулярних військ вони засиляли агітаторів, які обіцяли простому люду «царську милість» та звільнення від «старшини-зрадників». На Україну рушила величезна армія князя Олексія Трубецького, що налічувала понад 100 тисяч вояків, включаючи елітні полки «іноземного строю» – рейтарів та драгунів [2]. Але справжнім «кулаком» і передовим загonom цієї орди була кіннота під командуванням князя Семена Пожарського. Пожарський був не просто воєначальником, він був ідеологом терору, чийм завданням було залякати українські міста до стану повного заціпеніння, щоб вони відкривали брами перед основною армією без бою [3].

Срібне на той час було не просто населеним пунктом, а стратегічно важливим сотенним містом Прилуцького полку – однієї з найпотужніших адміністративно-військових одиниць Гетьманщини. Місто було справжнім форпостом Лівобережжя: оточене високими земляними валами, глибокими ровами, заповненими водою з річки Лисогір, та дубовим частоколом із кількома оборонними вежами. В середині височів замок – резиденція сотенної влади та місце збереження боєприпасів. Срібне славилося своєю заможністю, оскільки лежало на перетині торгових шляхів; тут діяли ремісничі цехи, а місцеві церкви вражали своїм оздобленням. Срібнянська сотня складалася з досвідчених козаків, багато з яких пройшли вогонь Визвольної війни Хмельницького. Коли в квітні 1659 року передові загони Пожарського з'явилися на обрії, вони вимагали негайної присяги царю та видачі

«виговців». Срібне відповіло відмовою[1]. Це був свідомий вибір вільного міста, яке відмовилося ставати на коліна перед деспотією.

Непоко́ра маленького містечка розлютила Пожарського, який звик до швидких перемог. Облога тривала кілька днів. Московити застосували важку облогову артилерію, методично винищуючи дерев'яні укріплення та спричиняючи пожежі в житлових кварталах. Незважаючи на катастрофічну нерівність сил, проти багатотисячної професійної кінноти стояло кілька сотень козаків та озброєних містян, Срібне трималося до останнього. Оборона велася за кожен метр валу, за кожен провулок. Коли захисники виснажилися від безперервних штурмів, а стіни були пробиті артилерією, московське військо вдерлося в місто. Те, що почалося далі, не мало нічого спільного з військовою справою. Це була бійня, методичне винищення цивільного населення з метою тотального залякування всього українського народу [1].

Справжнє обличчя цього «московського визволення» найкраще описав ніжинський полковник Григорій Гуляницький, чії слова збереглися як вічне звинувачення агресору: «Неприятель жорстокий і немилосердний, москва наступає безжально зі свавільниками, де нікому не пускають, все мечем і вогнем розоряють, церкви Божі палять, і монастирі, священників і іноків, і інокінь усіх під меч без усякого милосердя пускають, а зверх того над дівчатами й попадями розорення роблять, груди урізують, і малим дітям не пускають, образам святим очі вилуплюють, і гірше від поган чинять» [1]. У Срібному ці слова стали кривавою реальністю. Семен Пожарський особисто видавав накази не брати полонених. Людей вбивали прямо на порогах власних домівок, жінок та дівчат гвалтували на очах у батьків, а потім закатовували. Місто грабували з патологічним запалом: московські вояки вивозили все – від церковних дзвонів та золотих окладів ікон до козацьких клейнодів та особистих речей містян. Самійло Величко у своєму літописі з боєм зазначає, що Срібне, яке ще вчора було квітучою перлиною Прилуцького полку, перетворилося на величезне згарище, завалене трупами [4].

Демографічну катастрофу, спричинену московським погромом, найкраще ілюструє порівняльна статистика, яка не залишає місця для ідеологічних маніпуляцій. Станом на 1654 рік московська присяга зафіксувала у Срібному 1228 дорослих жителів чоловічої статі, що робило його третім за величиною містом Прилуцького полку (після Ічні та Прилуки) та фактично прирівнювало за потужністю до тогочасного Києва, де мешкало 1460 повнолітніх чоловіків. Проте, щоб усвідомити справжню глибину рани, нанесеної Семеном Пожарським, варто звернутися до податкового перепису 1666 року: навіть через сім років після різанини, коли місто мало б почати відновлюватися, у Срібному зафіксували лише 114 житлових дворів. Ця цифра виглядає катастрофічною на фоні сусідньої Прилуки, де за аналогічний період налічувалося вже 343 двори – показник, що втричі перевищував залишки Срібного і наочно демонстрував результати цілеспрямованого винищення населення, яке перетворило колись величне місто на руїну [1].

Проте історія має свою закономірну відплату, і вона наздогнала катів досить швидко. Зруйнувавши Срібне та залишивши за собою випалену землю, армія Олексія Трубецького та Семена Пожарського рушила до стратегічного Конотопа. Саме там 28 червня 1659 року відбулася битва, що стала ганьбою московської зброї. Козаки Виговського в союзі з кримськими татарами застосували блискучу тактику: вони заманили елітну московську кінноту в болотисту заплаву річки Соснівка, де важкоозброєні вершники виявилися безпорадними. У ході запеклого бою Семен Пожарський потрапив у полон. Коли його привели до кримського хана Мегмеда IV Герая, він не виявив ні краплі каяття. Пожарський поведився зухвало, плював хану в обличчя і лаявся, розраховуючи на свою знатність та величезний викуп, який за нього могла дати Москва. Але хан, знаючи про звірства Пожарського в Срібному та інших містах, наказав відрубати йому голову прямо на місці [3]. Самійло Величко пояснює цю смерть як акт вищої справедливості: «Отак винагороджено було, Бог так зволив, розором і кров'ю війська і його власною невинне пролиття крові сріблянських мешканців і розор міста, що їх учинив Пожарський» [4].

Незважаючи на героїзм оборонців та блискучу перемогу під Конотопом, пам'ять про Срібне протягом наступних століть систематично нищилася. Російська імперська, а згодом і радянська історіографія працювали за принципом тотальної фальсифікації. В офіційному виданні «Історія міст і сіл Української РСР» ми знаходимо класичний зразок ідеологічного підлогу: «У 1658 році воно стало місцем запеклого бою повсталого населення і російських військ проти військ зрадника гетьмана Виговського, який намагався відірвати Україну від Росії і знову приректи український народ на поневолення польською шляхтою» [5].

Ця фраза є довершеним зразком маніпуляції. По-перше, Виговського називають «зрадником» лише за те, що він намагався захистити суверенітет своєї держави. По-друге, окупаційні війська Трубецького подаються як якась «допомога», а факт тотального геноциду цивільного населення Срібного просто замовчується. Москва завжди панічно боялася правди про Срібне, бо вона розбивала на друзки міф про «спокоєвічне прагнення українців до возз'єднання». Цей цинізм у підручниках був частиною довготривалої стратегії: стерти з пам'яті українців будь-які згадки про опір, щоб перетворити їх на покірну біомасу без минулого.

Ця історична сліпота дорого нам коштувала. Замовчування геноциду 1659 року, ігнорування методів Семена Пожарського та героїзація окупантів у радянських школах призвели до того, що ми виявилися неготовими до повторення історії. Трагедія Срібного стала прологом до Батурина 1708-го, до штучного Голодомору 1932-го і, врешті-решт, до жахів теперішнього часу. Сьогодні, коли ми бачимо руїни міст на півдні, сході та півночі нашої держави ми маємо усвідомлювати: це те саме обличчя Пожарського, тільки в сучасному камуфляжі, озброєне не шаблями, а дронами, снарядами, керованими авіабомбами, ракетами. Російська армія не змінилася за три з

половиною століття – це все та сама орда, яка не вміє творити, а вміє лише руйнувати та брехати у своїх звітах, називаючи випалений чорнозем «звільненими територіями». Срібне 1659-го – це наш великий урок, за який було заплачено тисячами життів, і який ми не маємо права забути знову. Коли окупанти сьогодні переписують шкільні програми на окупованих землях, вони діють за методичкою 300-річної, або ж навіть майже тисячолітньої давнини.

Завершуючи, важливо підкреслити: історія Срібного – це не тільки про попіл та смерть. Це передусім про незламність національного духу. Навіть після того, як Семен Пожарський спалив місто до фундаменту, Срібне відродилося, як і вся Україна. Повернення Срібного в нашу національну пам'ять – це ще один цвях у домовину міфу про «три братні народи». Ми різні не лише за мовою чи культурою, ми різні за ставленням до свободи та людського життя. Ми – нація вільних людей, які пам'ятають своїх катів і шанують своїх героїв. Срібне було сотенним містечком, яке не злякалося величезної імперської армії, і його мешканці стали мучениками за ідею Вільної України – ту саму ідею, за яку сьогодні тримають оборону під Запоріжжям та Вовчанськом. І як колись Пожарський знайшов свою голову в пилу під Конотопом, так і сучасні агресори неминуче знайдуть свій кінець на українській землі, «...бо всі, хто візьме меч, від меча загинуть!» (Мт.26:52).

References

1. Омельченко М. Забутий «Батурин»: 366 років тому московити спалили наше місто Срібне під час I російсько-української війни. Новинарня. URL : <https://novynarnia.com/2025/04/26/zabutyj-baturyn-366-rokiv-tomu-moskovyty-spalyly-nashe-misto-sribne-pid-chas-i-rosijsko-ukrayinskoji-vijny/> (дата звернення: 01.03.2026)
2. Україно-Московська війна 1658-1659 рр. Про Світ. URL : <https://prosvit.in.ua/history/ukraine-vs-moscow-1658.html> (дата звернення: 01.03.2026)
3. Семен Пожарський. Небесний покровитель українофобів. Спитайте у мертвих чужинців. Blogger. URL : https://kampodsvoboda.blogspot.com/2017/09/blog-post_9.html (дата звернення: 01.03.2026)
4. Величко С. Літопис Т. 1. Пер. з книжної української мови, вст. стаття, комент. Шевчука В. О.; Відп. ред. Мишанич О. В. К. : Дніпро, 1991. 371 с.
5. Срібне, Срібнянський район, Чернігівська область. Історія міст і сіл Української РСР. URL : <https://ukrskr.com.ua/chernig/sribnyanskiy/sribne-sribnyanskiy> (дата звернення: 01.03.2026)

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.12

Ivanna Lisna

SRIBNE 1659: THE TRAGEDY OF A FORGOTTEN GENOCIDE AND THE GENETIC CODE OF THE OCCUPANT

The article analyzes the tragic events in the city of Sribne in April 1659 in the context of the Muscovite-Ukrainian war. The military-political preconditions of the conflict are investigated, in particular the consequences of the Treaty of Hadiach and the punitive expedition of Semyon Pozharsky's troops. Based on chronicle sources and census statistics, the fact of the targeted extermination of the civilian population is proven, which is classified as an act of genocide. The connection of the tragedy with the Battle of Konotop is highlighted and the myths of imperial and Soviet historiography regarding these events are deconstructed. Analogies are drawn between the methods of Moscow's expansion in the 17th century and the modern full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine.

Key words: Sribne, 1659, genocide, Semen Pozharsky, Muscovite-Ukrainian war, Battle of Konotop, national memory, de-occupation of history.

Відомості про автора / Information about the Author

Лісна Іванна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: lisna.ivanna@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5161-3312>.

Lisna Ivanna, Doctor of Law, Associate Professor of the Department of History and Theory of State and Law, Faculty of Law of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail lisna.ivanna@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5161-3312>.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.13

Іванна Лісна,
Михайло Грибович

РОЛЬ ОЛЕКСИ АЛМАЗОВА У ФОРМУВАННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У тезах здійснено аналіз військової та громадської діяльності генерал-хорунжого Олексі Алмазова в контексті українського державотворення початку XX століття. Досліджено еволюцію його поглядів від кадрового офіцера імперської армії до свідомого будівничого національних збройних сил. Особливу увагу приділено організаційній розбудові Армії УНР, зокрема формуванню легендарного кінно-гірського дивізіону та участі у Першому Зимовому поході. Висвітлено досвід збереження військових традицій в еміграції та меценатську підтримку української освіти на Волині. Обґрунтовано актуальність спадщини генерала для сучасних Збройних Сил України.

Ключові слова: Олексі Алмазов, Армія УНР, державотворення, військове будівництво, Зимовий похід, еміграція, національна ідентичність.

Початок XX століття став для українського народу періодом глибоких політичних трансформацій, що супроводжувалися розпадом імперій, революційними подіями та спробами створення власної національної держави. Українська революція 1917–1921 років була не лише політичним і соціальним явищем, а й масштабним випробуванням для формування українських еліт – зокрема військових, які взяли на себе відповідальність за захист ідеї незалежності. У цьому контексті особливого значення набувають постаті офіцерів Армії Української Народної Республіки, чия діяльність поєднувала професійний військовий досвід із чіткою державницькою позицією.

Однією з ключових постатей цього буремного часу став генерал-хорунжий Олексі Дмитрович Алмазов, чий життєвий шлях є яскравим прикладом еволюції кадрового офіцера імперської армії у свідомого будівничого національних збройних сил. Його роль у формуванні української державності не обмежувалася лише безпосередньою участю у бойових діях; вона охоплювала організаційну розбудову армії, створення унікальних бойових підрозділів, збереження військових традицій в еміграції та активну громадську діяльність, спрямовану на підтримку української ідентичності в умовах бездержавності.

Олексі Алмазов народився 18 січня (6 січня за старим стилем) 1885 року в Херсоні в родині чиновника, про що неодноразово сам стверджував у своїх автобіографіях. Водночас історикам вдалося виявити запис у церковній метричній книзі, який засвідчує, що Олексі Алмазов народився в селі Володимирівка – волосному центрі Херсонського повіту, де його батько обіймав посаду помічника лісника скарбового лісництва. Нині це село Володимирівка Баштанського району Миколаївської області. Його шлях до військової еліти розпочався з отримання ґрунтовної профільної освіти, що було характерною рисою для вищого командного складу того часу. Отримавши початкову-середню військову освіту в Тифліському реальному училищі, за власним бажанням продовжив навчання в Олексіївському піхотному юнкерському та Михайлівському артилерійському училищах, де він здобув фундаментальні знання з тактики, балістики та управління військами. Служба в російській армії, зокрема участь у Першій світовій війні, загартувала його характер і дала неоціненний практичний досвід. На фронтах Першої світової, ставши полковником, він проявив себе як талановитий артилерист, здатний приймати нестандартні рішення в критичних ситуаціях [1]. За що був нагороджений усіма орденами до Святого Володимира IV ступеня з мечами та биндою, орденом Святого Георгія IV ступеня [2]. Однак справжнє історичне значення постаті Алмазова розкрилося після подій 1917 року, коли перед кожним офіцером українського походження постав вибір: залишитися вірним імперії, що руйнувалася, чи долучитися до творення власної держави.

Алмазов зробив свій вибір на користь України, і цей крок не був спонтанним. З погляду військової кар'єри, Олексі Дмитрович діяв доволі ризиковано, обираючи службу в армії з невизначеним статусом і непевними перспективами. Щодо військової кар'єри, він фактично переходив на нижчу посаду. Проте подальші роки його життя підтвердили, що він не надавав значення посадовим титулами та соціальному становищу, керуючись перш за все ідеями служби державі. Вже в період діяльності Української Центральної Ради він активно долучився до процесів українізації військових частин. Його організаторський талант яскраво проявився під час формування Окремого кінно-гірського артилерійського дивізіону, який згодом став однією з найлегендарніших частин Армії УНР. Історія цього підрозділу, який сучасники й історики часто називають просто «алмазівцями», є унікальним прикладом ефективного військового менеджменту в умовах хаосу та дефіциту ресурсів. Алмазов зумів створити

частину, що вирізнялася не лише високою боєздатністю, а й залізною дисципліною та особливим корпоративним духом [2]. «Кінно-гірський дивізіон, яким командував полковник Алмазов, у порівнянні з іншими частинами корпусу був просто досконалим. Найкраще зорганізований, найкраще екіпірований і відмінно вишколений, він був справжньою окрасою Запорожців», – згадував сотник Борис Монкевич, який неодноразово спостерігав дивізіон у бою [3].

Особливими для Олексі Дмитровича стали бої за Київ проти більшовицьких загонів Муравйова в січні 1918 року, де батарея Алмазова відіграла ключову роль у стримуванні наступу ворога. Це був період, коли молода українська держава гостро потребувала не лише багнетів, а й фахового командування. Алмазов продемонстрував, що українська армія здатна вести маневрену війну, за що в середині березня 1918 р. кінно-гірська батарея Алмазова була реорганізована у Запорізький кінно-гірський гарматний дивізіон Окремої Запорізької дивізії військ Центральної Ради, полковник залишився на його чолі до кінця Визвольних змагань [2]. Звільнення від більшовиків Гребінки, Лубнів, Хоролу, Полтави, Харкова і Кременчука, блискавична Кримська операція під проводом полковника Болбочана (13 – 25 квітня 1918 року) мають суттєвий «алмазівський» внесок [3]. Не менш важливою сторінкою у військової біографії Олексі Алмазова стала участь у легендарному Зимовому поході (1919 – 1920 рр.). Це була одна з найгероїчніших і водночас найтрагічніших сторінок Визвольних змагань. У цих надскладних умовах, дивізіон Алмазова залишався однією з небагатьох частин, що зберегли повну боєздатність і важке озброєння. За виняткову мужність і успішне командування під час цього рейду полковник був удостоєний найвищої нагороди в УНР – Залізного Хреста "За Зимовий похід і бої" [2].

Навіть тоді, коли стратегічна ініціатива перейшла до більшовиків і українська армія була змушена відступати за річку Збруч, генерал зберігав порядок у своїх частинах до останнього моменту. Перехід на територію Польщі та подальше інтернування стали важким психологічним ударом для багатьох вояків, але не для Алмазова. У таборах для інтернованих (зокрема у Вадовицях) він продовжував піклуватися про своїх людей, організовував навчальні курси, намагався зберегти кадрову структуру дивізіону в надії на продовження боротьби [1]. Також після інтернування Армії УНР у Польщі отримав звання генерал-хорунжого [4]. Він розумів, що армія – це насамперед люди, і збереження їхнього морального духу та фахового рівня є запорукою майбутнього відродження держави.

Після остаточної поразки збройної боротьби та розформування таборів Олексі Алмазов не полишив громадської активності, хоча був змушений адаптуватися до цивільного життя. У 1926 р. він вступив на гідротехнічний відділ Української господарської академії в Подєбрадах, де здобув інженерну освіту. Під час навчання проходив практику на інфраструктурних об'єктах у Чехословаччині, а в 1930 р. успішно завершив студії, отримавши диплом інженера-гідротехніка. У цей період він також познайомився зі своєю майбутньою дружиною Терезою, німкенню за походженням, уродженкою Харкова [5].

Після завершення навчання подружжя Алмазових оселилося на Волині, де Олексі Алмазов працював у Луцьку в управі воеводства на посаді секретаря відділу сільського господарства. Водночас він активно включився в громадське життя краю: очолював місцеву філію Українського Центрального Комітету та був одним із провідних діячів Волинського громадського комітету допомоги голодуючим в Україні. Особливе місце в його діяльності посідала підтримка української освіти – разом із дружиною він упродовж багатьох років опікувався Українською гімназією в Луцьку. За систематичну фінансову допомогу, спрямовану на утримання закладу та підтримку незалежних учнів, Олексі й Терезі Алмазови були удостоєні звання почесних членів Товариства ім. Лесі Українки, яке з 1929 р. опікувалося гімназією [5].

Олексі Алмазов помер 13 грудня 1936 року в Луцьку, і його похорон перетворився на велелюдну маніфестацію українського духу. Тисячі людей, серед яких були алмазівці, гімназисти, представники духовенства, українська еліта від уряду УНР, відділу Українського центрального комітету, представники воеводи та багато іншої інтелігенції, прийшли віддати шану легендарному генералу [3]. Це була не просто прощання з людиною, це була демонстрація того, що ідея української державності, за яку боровся Алмазов, жива. Луцька газета «Нова нива» на першій шпальті, описуючи прощання з Олексією Алмазовим, наголошувала на винятковій згуртованості української громади міста: «Давно вже не спостерігалось такої великої єдності і солідарності. Здається, що ніхто з українців не залишився в цей день у себе в хаті, вважаючи за святий обов'язок віддати останню прислугу небіжчиків». Домовину генерала було накрите державним прапором України й урочисто провезено центральними вулицями Луцька на лафеті гармати. Попереду процесії крокувала почесна варта 24-го піхотного полку Війська Польського у супроводі військового оркестру [5]. Його могила на місцевому кладовищі стала місцем паломництва патріотів, символом незламності та віри у майбутнє визволення. Упродовж десятиліть радянська влада цілеспрямовано намагалася усунути ім'я Олексі Алмазова з історичної пам'яті, тавруючи його як «петлюрівця» та «ворога народу». У межах цієї політики було знищено й місце його поховання, що мало символічно закріпити витіснення постаті з національного простору. Втім, збережені спогади сучасників і документальні джерела дали змогу повернути ім'я Алмазова до пантеону українських національних героїв уже в період незалежної України.

Олексі Алмазов належав до тієї категорії діячів, які будували державу не гучними промовами, а конкретними справами. Як військовий професіонал, він підняв рівень української артилерії, довівши, що молода армія може ефективно протистояти чисельно переважаючому ворогу. Як командир, він виховав ціле покоління офіцерів та солдатів, відданих присязі та національній ідеї. Як громадський діяч в еміграції, він показав приклад гідності та солідарності, не дозволивши згаснути вогню боротьби в умовах окупації.

Спадщина генерала Алмазова сьогодні є актуальною як ніколи. Його тактика мобільної оборони та швидкого маневру вивчається сучасними військовими істориками, а його ім'я повертається на карту України та у назви військових підрозділів. Зокрема, його ім'я носить 406-та окрема артилерійська бригада Збройних Сил України, яка героїчно боронить державу в наш час, та є спадкоємицею традицій української артилерії, закладених такими постатями, як Алмазов. Вулиці, названі на його честь у Миколаєві, Києві, Львові, Луцьку та інших містах, є свідченням визнання його заслуг перед Батьківщиною [6].

Отже, Олекса Алмазов – це постать, що гармонійно поєднувала в собі талант полководця, інженерний розум та високі моральні якості. Його внесок у формування української державності початку ХХ століття полягає не лише у виграних битвах чи успішних військових операціях, а й у створенні етичного кодексу українського офіцера – захисника, патріота і громадянина. Життєвий шлях генерала Алмазова вчить нас, що боротьба за державу – це безперервний процес, який вимагає повної самовіддачі, професіоналізму та віри в перемогу, незалежно від обставин.

References

1. 1885 – народився Олексій Алмазов, генерал-хорунжий Армії УНР. Український інститут національної пам'яті. URL : <https://uinr.gov.ua/istorychnyy-kalendar/sichen/18/1885-narodyvsya-oleksiy-almazov-general-horunzhyu-armiyi-unr> (дата звернення: 03.02.2026)
2. Подобєд П. Алмазівці. Як була створена найефективніша частина Армії УНР. Історична правда. URL : <https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/12/14/153418/> (дата звернення: 03.02.2026)
3. Олекса Алмазов : не зникнути без сліду. Misto.media. URL : <https://misto.media/articles/lokatyiy/1507-oleksa-almazov-ne-znyknuty-bez-slidu> (дата звернення: 03.02.2026)
4. Олекса Алмазов : лицар української артилерії. Національна історична бібліотек України (NIBU). URL : <https://nibu.kyiv.ua/exhibitions/808/> (дата звернення: 03.02.2026)
5. Бондарук Л. Легендарний генерал УНР Алмазов був меценатом луцьких гімназистів. Район.Історія. URL : <https://history.rayon.in.ua/topics/387671-legendarnii-general-unr-almazov-buv-metsenatom-lutskih-gimnazistiv> (дата звернення: 03.02.2026)
6. Олексій Алмазов. StreetCodes : історія в кожному імені. URL : <https://streetcodes.in.ua/streetcodes/oleksii-almazov/> (дата звернення: 03.02.2026)

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.13

Lisna Ivanna,
Mykhailo Hrybovych

THE ROLE OF OLEKSYA ALMAZOV IN THE FORMATION OF THE UKRAINIAN STATE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

This abstract is about analysis of the military and public activities of Lieutenant General Oleksya Almazov in the context of Ukrainian statehood at the beginning of the 20th century. The evolution of his worldviews starting from a period when he was a career officer of the imperial army to a conscious builder of the national armed forces is studied. Special attention is paid to the organizational development of the UNA, in particular the formation of the legendary cavalry and mountain division and participation in the First Winter Campaign. The experience of preserving military traditions in emigration and patronage support for Ukrainian education in Volyn' is highlighted. The relevance of the general's legacy for the modern Armed Forces of Ukraine is explained.

Key words: Oleksya Almazov, UNA, state formation, military construction, Winter Campaign, emigration, national identity.

Відомості про автора / Information about the Author

Лісна Іванна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії та теорії держави і права юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: lisna.ivanna@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5161-3312>.

Lisna Ivanna, Doctor of Law, Associate Professor of the Department of History and Theory of State and Law, Faculty of Law of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail lisna.ivanna@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5161-3312>.

Михайло Грибович, студент другого курсу юридичного факультету Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Mykhailo Hrybovych, second-year student of the Faculty of Law of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.14

*Ірина Міронова
Віталій Ткаченко*

ОБРАЗ ЖАНДАРМЕРІЇ В СУСПІЛЬНІЙ СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У тезах розглядається процес формування образу жандармерії в суспільній свідомості мешканців Південної України упродовж XIX – початку XX ст. На основі архівних матеріалів, секретних циркулярів Департаменту поліції, рапортів та донесень Одеського жандармського поліцейського управління залізниць досліджується еволюція сприйняття жандармського відомства різними соціальними верствами: від страху і відчуженості до прихованого спротиву. Окреслюється роль жандармерії у суспільно-політичному житті регіону, зокрема в умовах Першої світової війни, наростання шпигунської загрози та антиурядових настроїв.

Ключові слова: Південь України, жандармерія, Департамент поліції, Одеське жандармське поліцейське управління залізниць, суспільна свідомість, поліцейський нагляд, Перша світова війна, шпionаж, цензура.

Питання про те, яким бачило жандарма пересічне населення Південної України у XIX – на початку XX ст., залишається не розкритим на сторінках вітчизняної історіографії. Між тим саме образ жандармерії, що склався у повсякденній свідомості, значною мірою визначав характер взаємодії між імперською «репресивною машиною» і суспільством, яке вона покликана була контролювати. Вивчення цієї теми неможливе без звернення до масиву документів, що відклалися в архівах, а саме: секретних рапортів, донесень, інструкцій та наказів, що циркулювали всередині самого відомства і, попри свою суто службову природу, вміщують чимало свідчень про те, як жандарми розуміли своє місце у суспільстві та як оцінювали власну соціальну репутацію. Ці джерела дозволяють реконструювати образ жандармерії не лише «зсередини» – очима самих її представників, а й у дзеркалі тих ситуацій, в які вони потрапляли у щоденній взаємодії з різними верствами населення.

Окремий корпус жандармів, заснований у першій третині XIX ст., упродовж десятиліть залишався структурою, органічно вплетеною у систему державного управління Російської імперії. На Півдні України, де зосереджувалися великі промислові підприємства, залізничні вузли, торговельні порти та строкате в етнічному і соціальному сенсі населення, жандармська присутність була надзвичайно відчутною.

На українських землях, які перебували під владою Російської імперії, органи охорони державного ладу в другій половині XIX ст. існували у вигляді дев'яти губернських жандармських управлінь і жандармського управління м. Одеси. Станом на 1895 р. в Україні було п'ять жандармських управлінь залізниць: Київське, Кременчуцьке (його керівні підрозділи знаходилися в м. Харків), Одеське, Харківське і Харківсько-Царицинське (м. Харків) [1, с. 975–978]. З огляду на це, такі міста і вузлові станції як Миколаїв, Одеса, Херсон, Вознесенськ, стали місцями, де жандармські управління не лише стежили за «неблагонадійними особами», а й намагалися регулювати настрої фабрично-заводських робітників, залізничних службовців та цивільного населення. Жандармське поліцейське управління залізниць було розгалуженою структурою з відділеннями на найменших станційних пунктах, таких як на ст. Кавуни, Раухівка, Вознесенськ, Колосовка, Березівка. Саме через цю вертикаль донесення унтер-офіцерів щоденно стікалися до Одеси, формуючи невидиму, але щільну мережу нагляду за повсякденним життям підданих імперії на Півдні України. Саме така багатofункціональність відомства й породжувала суперечливість його образу в народній пам'яті.

У роки Першої світової війни особливого значення набула розвідувально-контррозвідувальна функція жандармерії, яка суттєво розширила коло осіб, що потрапляли під підозру і нагляд. Збережені рапорти 1915 р. яскраво відображають цей процес. Так, у лютому 1915 р. начальник Київського жандармського поліцейського управління залізниць по секретній лінії повідомляв начальнику штабу Київського Військового Округу про виявленого унтер-офіцера Беренштейна. Цей чоловік, проживаючи нелегально у Києві, через своїх спільників у госпіталях і на евакуаційних пунктах за велику грошову винагороду сприяв ухиленню від повернення до фронту легко поранених військових, переважно євреїв: він постачав пораненим спеціальну мазь, від якої загосені рани запальовалися й набували синьо-багрового кольору, симулюючи свіжі поранення, що полегшувало подальші маніпуляції з документами [2, арк. 307–308]. Цей рапорт демонструє, що в умовах воєнного часу жандармерія перетворилась на ключовий інструмент боротьби з корупцією й ухиленням від військового обов'язку. Отже, у свідомості населення її образ набував рис нагайдача, який ніколи не спить, завжди стежить за тобою і якого не можна було обдурити навіть фронтовими документами.

Не менш показовими є документи Вознесенського відділення Одеського жандармського поліцейського управління залізниць. У квітні 1915 р. унтер-офіцер станції Кавуни доповідав, що в районі відділення сектантів-адвентистів, духоборів чи баптистів не виявлено, натомість зафіксована окрема особа, яка була дружиною сторожа станції, 25-річна жінка, яка, хоча й прийняла православ'я, продовжувала дотримуватися звичаїв своєї колишньої баптистської віри й за грошову винагороду й допомогу намагалася обернути пересічних громадян до своєї віри [2, арк. 340]. Ця деталь красномовно свідчить про те, що жандармський контроль проникав у приватне та духовне життя мешканців навіть найменших залізничних станцій. Також у квітні 1915 р. надійшло розпорядження начальника Одеського жандармського поліцейського управління залізниць, який зобов'язав Вознесенське відділення «не допускати в районі управління продажу видань московських книговидавництв Єфімова і Юмкіна» і стежити, щоб ніхто без дозволу не займався подібною торгівлею і не роздавав видань військовим [2, арк. 343]. Такий контроль над поширенням друкованого слова нерідко викликав незрозуміння і роздратування серед освіченої частини населення, посилюючи сприйняття жандармерії як ворожої просвіти сили у народі.

Особливе місце у війсьній діяльності жандармерії на Півдні України посідала попередня перевірка кореспонденції і боротьба з потенційними шпигунами, що разом із поширеними в суспільстві шпигунськими настроями створювали специфічний психологічний клімат. У червні 1915 р. начальник Вознесенського відділення повідомляв Одеському військовому цензору, що місцеві мешканці-колоністи німецького походження, дізнавшись про попередню перевірку кореспонденції, почали отримувати листи не на станції Раухівка, а в місті Березівка. Все доходило до того, що вони отримували там листи на чужі імена й адреси, аби уникнути цензурного контролю. При цьому, для уникнення попереднього контролю, конверти підписувалися російською мовою, тоді як самі листи писалися німецькою [2, арк. 418]. Фактично жандармерія зіткнулася з самоорганізацією населення у відповідь на власний нагляд, що саме по собі є красномовним свідченням того, як суспільство адаптувалося до присутності постійного нагляду і цензури.

Контррозвідувальний вимір жандармської діяльності в регіоні підсилювався реальними проявами ворожого шпionажу. У травні 1915 р. до Одеського жандармського поліцейського управління залізниць надійшла копія секретного донесення від помічника начальника Київського губерньського жандармського управління про те, що в Бессарабській, Херсонській і частково Київській губерніях з'явилися австро-німецькі й румунські агенти, які діяли під виглядом шарманщиків, годинників, фотографів і скупників щетини – переважно євреїв. Їхнім головним завданням було збирання відомостей про стан тилових населених пунктів, настрої і склад населення, а також ведення агітації. Інформатор зазначав, що в районі Унгені і Рені багато євреїв збирали відомості про пересування військових поїздів за вказівками румунських агентів [2, арк. 429–429 зв.].

У квітні 1915 р. донесення з Вознесенська фіксувало підозрілого пасажира: людину у формі військового лікаря, що їхала з позицій до Одеси й відкрито показувала попутникам план розташування позицій, маючи при собі австрійську гвинтівку з набоями і револьвер [2, арк. 346]. Ще більш екзотичним видається зміст копії секретного донесення ротмістра Сосновського зі штабу 9-ї армії від травня 1915 р., з якого вбачається, що за даними закордонної агентури, австрійська розвідка використовувала для шпionажу циркових артистів, таких як: китайців-жонглерів, балалаєчників і дівчат-шансоньсток, яких командували з Бухареста й Ясс у різні міста Російської імперії. Ці агенти для таємного листування користувалися спеціальними білими невидимими чорнилами [2, арк. 430]. Усі ці факти пояснюють, чому в суспільній свідомості образ жандарма набував рис підозрілого «ловця шпигунів», у тіні якого звичайна людина почувалася потенційним підозрюваним і лише очікувала, коли стане жертвою їх роботи.

Водночас жандармерія виконувала і буденні поліцейські функції, які безпосередньо стикали її з повсякденним господарським порядком і конкретними людьми. Квітневі донесення 1915 р. зафіксували буфетника Вознесенської станції Павла Жураховського, який у день оголошення мобілізації безвісно зник, «уклоняючись від відбуття військового обов'язку». Унтер-офіцеру було наказано доповісти, якщо той не повернеться упродовж двох тижнів [2, арк. 351].

У травні 1915 р. конторниця станції Одеса–Сортувальна Валентина Григор'єва повідомила жандармам, що після купання в морі до неї підійшов незнайомець, який погано говорив російською й розпитував про глибину моря поблизу берега; незабаром він приєднався до чотирьох інших чоловіків, що оглядали морський берег, і разом вони вирушили на Миколаївське шосе, де на них чекав автомобіль [2, арк. 403]. Того ж місяця жандармське управління фіксувало підозрілу активність французької хлібо-експортної фірми «Мартен» з Євпаторії, що нібито скуповувала зерно для відправки до Німеччини, і зобов'язало відділення перевірити вантажі [2, арк. 404]. Також систематично повторювалися крадіжки казенних речей з інтендантських вантажів на відправних станціях: вантажі годинами лежали непоміченими і розкрадалися супроводжуваними нижніми чинами, з огляду на що управління вимагало встановити нагляд і вжити заходів для недопущення крадіжок [2, арк. 380].

Наведені епізоди переконливо свідчать про те, що в умовах воєнного часу жандармерія перетворилася на невід'ємну частину повсякденного життя залізничної спільноти Півдня України, причому не лише як інструмент політичного розшуку, а як цілком приземлений регулятор господарського і соціального порядку. У цьому й криється одна з ключових особливостей формування її образу в масовій свідомості, адже жандарм був присутній скрізь: від морського берега, де підозріло поводитися незнайомці, до станційного буфету, звідки зник мобілізований, до місць, де розкрадали казенне майно. Така всюдисутність породжувала подвійне відчуття: з

одного боку, населення звикало звертатися до жандарма як до природного адресата будь-якого тривожного сигналу, що й демонструє доніс конторниці В. Григор'євої, а з іншого, та сама всюдисутність перетворювала жандармерію на джерело постійної, фонові напруги, від якої не можна було сховатися ні за службовим буфетним прилавком, ні за комерційними операціями із зерном.

Підсумовуючи, слід констатувати, що образ жандармерії в суспільній свідомості населення Півдня України у XIX – на початку XX ст. не був і не міг бути однозначним. Документи Одеського жандармського поліцейського управління залізниць 1915 р. показують: в умовах Першої світової війни жандарм перетворився водночас на охоронця воєнного тилу, цензора листів, ловця дезертирів і шпигунів, захисника інтендантського майна і реєстратора найдрібніших відхилень від норми – від релігійних переконань сторожких залізничної станції до підозрілих розмов незнайомців на морському березі. Для одних він залишався символом стабільності й монархічної лояльності, для інших уособленням тотального нагляду й соціального свавілля. Ця амбівалентність, зафіксована у документах самого відомства, є красномовним свідченням того глибокого суспільного розлому, який у підсумку зробив революційні потрясіння початку XX ст. не просто можливими, а й неминучими.

References

1. Filonov, O. V. (2012). Spetsyfika strukturnoyi pobudovy, funktsionuvannya i diyal'nosti politsiyi, zhandarmeriyi ta spetsial'nykh sluzhb Rosiys'koyi imperiyi yak orhaniv, shcho zdiysnyuvaly protydyu teroryzmu v kintsi XIX – na pochatku XX st. [Specifics of the structural structure, functioning and activities of the police, gendarmerie and special services of the Russian Empire as bodies that countered terrorism in the late 19th and early 20th centuries]. *Forum prava – Law Forum*, 2012, 4, (pp. 975–978) [in Ukrainian].
2. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv, fond 344 «Voznesens'kyy viddil Odes'koho zhandarms'koho politseys'koho upravlinnya zaliznyts'», opys 1, sprava 11 «Perepiska s nachal'nikom Odesskoy pochtovoy kontory, prokurorom Odesskogo okruzhnogo suda 9-go uchastka unter-ofitserami st. Raukhovka, Serbka i dr. uchrezhdeniyami o neobkhodimosti tsenzury dlya pisem na nemetskom yazyke, o rasprostranenni slukhov o mnimyykh pobedakh nemetskoy armii, o zapreshchenii plakatov i ob'yavlenii nemetskogo izdaniya, o nalichii sektantov sredi sluzhashchikh zh. d.», 12 bereznya – 31 hrudnya 1915 r. 589 ark. [Records in Ukrainian and Russian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.14

Iryna Mironova
Vitalii Tkachenko

THE IMAGE OF THE GENDARMERIE IN THE PUBLIC CONSCIOUSNESS OF THE POPULATION OF SOUTHERN UKRAINE IN THE 19TH – EARLY 20TH CENTURIES

The theses examine the formation of the image of the gendarmerie in the public consciousness of the population of Southern Ukraine during the 19th - early 20th centuries. Based on archival materials, secret circulars of the Police Department, reports and dispatches of the Odessa Gendarmerie Railway Police Administration for 1915, the evolution of the perception of the gendarmerie by various social strata is studied from fear and alienation to covert resistance. The role of the gendarmerie during World War I is outlined, particularly regarding counterintelligence activities, censorship of correspondence, control over desertion and espionage.

Keywords: Southern Ukraine, gendarmerie, Police Department, Odessa Gendarmerie Police Department of Railways, public consciousness, police surveillance, World War I, espionage, censorship.

Відомості про авторів / Information about the Authors

Ірина Міронова, доктор історичних наук, професор, завідувачка кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: ya.irina761@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3039-742X>

Iryna Mironova, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: ya.irina761@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3039-742X>

Віталій Ткаченко, аспірант Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: vitalii_tkachenko@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0009-0008-1517-6048>

Vitalii Tkachenko, PhD student of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: vitalii_tkachenko@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0009-0008-1517-6048>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.15

Владислав Пархоменко

РАДЯНСЬКЕ ПОВСЯКДЕННЯ 1924 РОКУ У ЩОДЕННИКУ С. ЄФРЕМОВА

У тезах, на підставі щоденника видатного українського академіка, літературознавця, громадського діяча Сергія Єфремова (1876-1939), висвітлено особливості радянського повсякдення у 1924 році. Щоденник містить особисті враження. Наведено чутки, анекдоти, які дозволяють краще зрозуміти нову радянську реальність початку 1920-х рр.

Автор записів відображає соціальні очікування різних верств українського населення, реакцію на антирелігійну кампанію, цензуру, політику більшовиків в освітньому середовищі, власну оцінку багатьох політичних діячів та представників культурно-наукової сфери.

Ключові слова: Єфремов, щоденник, радянська повсякденність, антирелігійна пропаганда, ідеологія

Важливе значення для розуміння культурно-ідеологічних процесів у науково-освітній сфері 1920-х рр. мають щоденникові свідчення Сергія Олександровича Єфремова (1876-1939). Дивом збереженні в архівах КДБ, вони лише раз у повному обсязі, в 1997 році зовсім невеликим тиражом опубліковані в незалежній Україні. Не зважаючи на суб'єктивність, притаманній для цього виду джерел, щоденник містить унікальну інформацію, занотовану провідним вченим-літературознавцем, віце-президентом Всеукраїнської Академії наук, політичним та громадським діячем. Можливо, занадто його критичні та категоричні оцінки, зокрема щодо видатного історика М. С. Грушевського чи театрального режисера Л. С. Курбаса, а також опис конфліктів та інтриг в академічному середовищі, сприяли тому, що це джерело особового походження не набуло широкої популярності.

Про інтерес науковців до цих щоденникових свідчень вказують публікації. Так, текст щоденників С. Єфремова - вченого, літературознавця та журналіста, проаналізовано у філологічному контексті, саме як внесок в українську публіцистичну мову 1920-х рр.[1]. В іншій статті висвітлено, як крізь суб'єктивну призму щоденника, Єфремовим відображено життя, часто позалаштункове, тодішньої культурної та партійної еліти України [2].

Щоденникові записи містять чимало характерних чуток, анекдотів, власних спостережень стосовно тих подій, що хвилювали тоді не лише представників української інтелігенції, а й пересічних міщан та селян. Усі вони опинилися в новій радянській повсякденності, що поступово захоплювала всі сфери суспільного життя.

Заступник голови Центральної Ради, очільник Української партії соціалістів-федералістів, автор щоденника був противником радянської влади і своїх поглядів не приховував. Його, у першу чергу як вченого, обурювало, що будується ще більш деспотична, ніж царська модель державного управління, з її тотальним контролем. Єфремов неодноразово наголошував, що якщо до революції імперські цензори забороняли писати/публікувати про певні питання, то відтепер радянські вказують про що і як саме слід писати! [3, с. 84, 145, 147].

Новий, 1924-й рік розпочався зі смертю В. Леніна. 23 січня Єфремов занотував у щоденнику: «Комуністи спантеличились. Обиватель – холодний і байдужий читає пишні оповістки, чухаючи потилицю, з наказу міліції вивішує чорні прапори, тихцем злорадствує... Я читаю Леніна з перших його виступів, з середини 90-х років і його грубий тон ординарного агітатора ніколи не промовляв мені до душі. Плеханов був далеко талановитіший... Оратор на одному з сьогоднішніх мітингів договорився до того, що треба перейменувати Москву на Ленінське. Авдиторія мовчки (тепер усе мовчки приймається) ухвалила. Може й перейменують»[3, с. 61].

Наступного дня, посилаючись на газету «Пролетарська правда», навів анекдотичну ситуацію. Один із виступаючих на траурному мітингу розповів зворушливий епізод, який сам чув, коли сестра Леніна по телефону сказала вождеві, щоб той поїв каші, яку вона йому задалегідь приготувала. Автор записок залишив свій коментар: «Деталь з кашею зворушлива, тільки оратор не пояснив, як він ухитрився почути, що казала Леніну його сестра по телефону» [3. с. 61]. 22 березня у щоденнику зазначено про появу «радянських жебраків», які ходять з портретом Леніна і вимагають кошти на якісь заходи чи установи. «Характерна риса, що тепер мало не

кожна установа накладає податки на людину для себе і, принісши портрет Леніна, майже певно може той податок здобути. Ознака часу» [3, с. 96].

7 квітня - запис про нові характерні чутки [пізніше автор щоденника вкаже, що вони не підтвердилися]. У Петрограді знесено відомого «мідного вершника» скульптора Фальконе, і замість нього планують встановлювати там пам'ятник Леніну [3, с. 105].

Автора щоденника хвилювало, що ім'я Т. Шевченка відтепер повсюдно використовує офіційна пропаганда. Він обурювався спалюванням його могили, де замість старого, величного хреста, встановлено маленький бюстик поета: «хреста скинуто, розбито із постаментом скинуто в яр – там уламки валяються й досі і на них лишився напис: «Шевченко». Символічно для більшовиків!» [3, с. 74] Трохи пізніше зробив наступний запис: «Офіційно – сьогодні Шевченкове свято... А на медичних курсах (колишня фельдшерська школа) хтось з розумників накинувся на Шевченка за вірш: «У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитятком малим». Як! Ми заводимо дитячі притулки, ми дітей силкуємось одірвати од сім'ї, зробити з них комуністів, а Шевченко бачить ідеал у матері з дитиною на руках!» [3, с. 90].

Поступово в країні набирає обертів атеїстична пропаганда, що неодноразово знаходило відгук на сторінках щоденника. «Вчора в «Більшовику» низка статтів про Христа. Особливо звертає на себе увага «Життя Ісуса так, як було» якогось Т. Слюсаренка... автор грає на слові «байстрюк». Подумаєш, які високоморальні люди з цих добродіїв! Ось факти. У Ленінському городку (дитячий притулок у колишній Дегтярівці) недавно зроблено дівчаткам-вихованкам 80 абортів, деяким всього 14-15 років... Хлопців і дівчат по притулках кладуть спати поруч, а між ними ж є зовсім дорослі... Цікавий факт розповідають селяни: по селах починають пустувати школи, батьки перестають посилати до шкіл дітей. Мотив: нічого не навчиться, тільки розбеститься. Дурна антирелігійна агітація також одвертає людей од школи» [3, с. 55].

10 березня новий запис. «Приїзжа з Глевахи розповідає дуже цікаві новини про селянські настрої. В школі, при чотирьох навчителів, лишилося всього 15 учнів» [3, с. 88]. На батьківських зборах селяни казали педагогам: «нащо ви Бога зачіпаете? Ви ж не доведете, чи є він, чи нема, той не чіпайте» [3, с. 88]. В селі також ходять наполегливі чутки, що на Благовіщення має настати кінець світу. Єфремов підсумовує: «І це за двадцять верстов од Києва! Антирелігійна пропаганда, дурним методом проваджена, тільки ще більшу плутанину в темні голови вносить» [3, с. 88].

На квітневих сторінках щоденника знову ця тема. «Великдень. Антирелігійна пропаганда – і повнісенки церкви народу. Мабуть, ця пропаганда й жене туди людей. Спроба утвердити новий – релігійний скажу так – побут на комуністичних основах збанкрутувала видимо» [3, с. 116]. На першотравневі свята зіткнулися і розбилися два аероплани. «Публіка говорить, що це кара Божя: за блюзнірство над Скорбятенською церквою (літаки збилися поблизу цієї церкви)» [3, с. 118]. І далі, свідчення з нового фольклору: отримала баба на базарі нову радянську срібну монету та почала її цілувати. «Що робиш, бабо, - кажуть їй: - адже це совітські, безбожницькі гроші», - Та я знаю, - каже баба, - а тільки срібло на них з наших святих образів» [3, с. 130].

У червні автор щоденника коментує розмови про те, що з нового начального року в Україні можуть ліквідувати усі вищі школи: «З школою у нас виходить те саме, що вже сталося з політикою, економікою, книжкою, театром. Усе українське руйнується руками самих же українців... Тим часом Москва зовсім не така ригористична (зберегла університети, має художній театр, видає своїх класиків) і засипає усім тим ще більш ослаблену з культурного боку Україну» [3, с. 131]. Восени 1924 р. у закладах освіти почалися «чистки» серед студентів непролетарського походження. Єфремов наводить і характерну реакцію, що, мабуть, з'явилася в студентському середовищі. «З анекдотів про «чистку» серед студентів... «Ви хто такий?» - «Стовбовий дворянин», - «Як же ви, будучи дворянином, хочете потрапити між гурт пролетарського студентства?» - «А як же Ленін, будучи дворянином, п'ять років стояв на чолі пролетарської держави?» [3, с. 157].

Улітку вчений відвідав с. Хохівку і занотував свої враження. Крім нових рис радянського побуту, характерними виявилися настрої селянства, що очікували повернення влади УНР. «Хохівка село невеличке, але, мабуть, типове. Є «Рада селянських депутатів» - вічно на замку. Є ком'ячейка – «ком'яші», як кажуть селяни, з 2-3 «комуністів»... Є хата-читальня; у їй зайшовши, застав півня з парою курей... і ні однієї – так-таки ні однієнької - книжки!... Усі нарікають, ремствують, гризуться, клянуть і нишком ждуть... Петлюри! Справді ця легенда найживучіша і я її у всяких варіаціях чув, де тільки зійдеться два-три чоловіка. «Дурні були – не піддержали. Тепер каймось. Ну, та прийде таки!» [3, с. 135].

Сергій Єфремов з розчаруванням пише, що політика українізації впроваджується по-більшовицьки, як завжди бюрократично та примусово. «Українізація... Виданий був указ, щоб усі службовці вміли по-українському, але як ніхто з росіян і «тоже – малороссов» того в серйоз не брав, то граматики і словники любенько собі спочивали під спудом. Аж тут почали іспити робити, і хто не складе – виганяти... Треба сказати, що чимало й дурниць роблять. Вчать не так мови, як граматики та всяких хитрощів граматикальних... В результаті якесь буквоїдство

виходить, яке дає рацію нарікати зовсім справедливо. Сам посібник захід доцільний – щоб службовці знали народну мову – набирає потворних форм» [3, с. 155].

І на останок, реакція обивателів на партійну дискусію/боротьбу після смерті Леніна, що активізувалася серед верхівки більшовиків. Запис від 4 грудня. «А базар жде... переворота! І героєм його робить... Троцького! Сьогодні аж двох чув – «швидко кінець». Кажуть – по казармах червоноармійці мітингують» [3, с. 166]. 21 грудня: «З чуток про Троцького. Ленін лишив заповіт, а в йому призначає собі за спадкоємця («наслідника») Троцького. Про цей заповіт знає дружина й сестра «Ільича», Каменєв та Зинов'єв із заздрощів не пускають Троцького до влади й цькують його... Читаю саме Троцького статтю «Уроки Октябрю» та «товариську» полеміку з приводу неї. Обкладають добре одно одного. Фанатичні, нетерпимі сектанти» [3, с. 173].

Таким чином, щоденникові свідчення Сергія Єфремова відображають соціальні очікування різних верств українського населення, зокрема реакцію на антирелігійну кампанію, жорстку цензуру, намагання більшовиків поширити свою ідеологію в освітньому середовищі, що дозволяє дослідникам тієї доби краще зрозуміти радянську реальність початку 1920-х рр.

References

1. Masenko L. T. (2000) Tsinne dzherelo: notatky movoznavtsia pro «Shchodennyky» Serhiia Yefremova [A valuable source: notes of a linguist on the "Diaries" of Sergei Efremov] *Urok ukrainskoi - Ukrainian Language Lesson*, 1 (pp. 20-23) [in Ukrainian].
2. Vyhovskiy M. (2003) Shchodennyky akademika Serhiia Yefremova: dzherelo vyvchennia nomenklatury kulturno-osvitnikh ustanov Ukrainy 1920-kh rokiv [Diaries of Academician Serhiy Yefremov: a source for studying the nomenclature of cultural and educational institutions of Ukraine in the 1920s] *Pamiat stolit - Memory of centuries*, 6 (pp. 81-91) [in Ukrainian].
3. Yefremov S.O. (1997) Shchodennyky, 1923-1929 [Diaries, 1923-1929]. Kyiv (848 p.) [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.15

Vladyslav Parkhomenko

SOVIET EVERYDAY LIFE IN 1924 IN THE DIARY OF S. EFREMOV

Theses based on the diary of the prominent Ukrainian academician, literary critic and public figure Sergei Efremov (1876-1939) highlight the peculiarities of Soviet everyday life in 1924. The diary contains personal impressions, rumors and anecdotes that allow us to better understand the new Soviet reality of the early 1920s.

The author of the entries reflects the social expectations of different segments of the Ukrainian population, the reaction to the anti-religious campaign, censorship, the policy of the Bolsheviks in the educational environment, his own assessment of many political figures and representatives of the cultural and scientific sphere.

Keywords: Efremov, diary, Soviet everyday life, anti-religious propaganda, ideology

Відомості про автора / Information about the Author

Владислав Пархоменко, доктор історичних наук, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: vlad10031974@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>

Vladyslav Parkhomenko, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: vlad10031974@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.16

*Інна Підберезних,
Владислав Яриловець*

ЗАСОБИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ФОРМУВАННІ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСУ

У тезах досліджено роль засобів візуалізації та цифрових технологій як важливих інструментів формування пізнавальної активності здобувачів освіти у процесі вивчення всесвітньої історії Нового та Новітнього часу. Актуальність теми зумовлена зростанням обсягів інформації, ускладненням історичного матеріалу та необхідністю підвищення ефективності його засвоєння в умовах цифровізації освіти.

Проаналізовано теоретико-методичні підходи до використання візуалізації в освітньому процесі, визначено її сутність, функції (інформаційну, когнітивну, мотиваційну, комунікативну) та дидактичні можливості. Розкрито значення візуальних засобів як інструменту структурування знань, розвитку критичного мислення та формування аналітичних умінь здобувачів освіти.

Особливу увагу приділено характеристиці сучасних цифрових інструментів візуалізації, зокрема мультимедійних презентацій, інтерактивних карт, цифрових хронологічних стрічок (таймлайнів), інфографіки та відеоконтенту. Висвітлено їхній вплив на підвищення мотивації до навчання, активізацію пізнавальної діяльності та формування стійкого інтересу до історичних дисциплін.

Наведено практичні приклади застосування засобів візуалізації у процесі вивчення ключових тем всесвітньої історії, що демонструють їх ефективність у поясненні складних історичних процесів, встановленні причинно-наслідкових зв'язків і розвитку історичного мислення.

Обґрунтовано доцільність інтеграції традиційних методів навчання з цифровими технологіями з урахуванням принципів педагогічної доцільності, доступності та індивідуалізації навчання. Доведено, що використання засобів візуалізації сприяє підвищенню якості освіти, розвитку самостійності здобувачів освіти та їхньої готовності до роботи з інформацією в умовах сучасного інформаційного суспільства.

Ключові слова: візуалізація, цифрові технології, пізнавальна активність, всесвітня історія, історичне мислення, освітній процес.

Сучасний освітній процес характеризується активним впровадженням цифрових технологій, які суттєво трансформують підходи до організації навчання та взаємодії між викладачем і здобувачами освіти. В умовах інформаційного суспільства особливого значення набуває проблема формування пізнавальної активності, яка виступає необхідною умовою ефективного засвоєння знань і розвитку критичного мислення. Це особливо актуально під час вивчення всесвітньої історії Нового та Новітнього часу, оскільки цей період характеризується значною кількістю подій, складними соціально-економічними та політичними процесами, а також великою кількістю фактологічного матеріалу, що потребує осмислення, систематизації та інтерпретації. Крім того, важливим є формування вміння не лише відтворювати історичні факти, а й аналізувати їх, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити узагальнення та формувати власні висновки.

Законодавство України створює передумови для активної цифровізації освітнього процесу. Зокрема, у Законі України «Про освіту» наголошується на важливості використання сучасних технологій у навчанні. У документі зазначено, що держава сприяє «впровадженню інформаційно-комунікаційних технологій та інноваційних методів навчання в освітній процес» [5].

Концепція Нової української школи орієнтує освітній процес на потреби дитини, розвиток її компетентностей і формування здатності працювати з інформацією. Відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України, педагоги дедалі частіше застосовують електронні освітні ресурси, які можна оперативнo змінювати та адаптувати під час навчальної діяльності. Для наочного представлення даних використовуються спеціалізовані

навчальні посібники, у яких автори описують принципи роботи з програмою Tableau, а також пояснюють можливості сервісу Google Data Studio.

У цьому контексті важливу роль відіграють засоби візуалізації, які забезпечують наочне представлення інформації та сприяють глибшому її розумінню. Візуалізація дозволяє перетворювати абстрактні історичні явища та складні причинно-наслідкові зв'язки у зрозумілі образи, що значно полегшує процес навчання. Як зазначається у сучасних дослідженнях, «візуалізація сприяє структуризації навчального матеріалу та підвищує рівень його засвоєння» [1]. Таким чином, вона виступає не лише допоміжним засобом навчання, а й важливим дидактичним інструментом. Її використання дозволяє зменшити когнітивне навантаження на здобувачів освіти, зробити навчальний матеріал більш доступним та логічно впорядкованим.

Сутність візуалізації полягає у представленні інформації у вигляді графічних образів, схем, діаграм, карт, таблиць та інших форм, які забезпечують її швидке сприйняття та обробку. Вона виконує низку функцій, серед яких особливо важливими є інформаційна, когнітивна, мотиваційна та комунікативна. Інформаційна функція полягає у компактному та доступному поданні навчального матеріалу; когнітивна – у стимулюванні мисленнєвих процесів; мотиваційна – у підвищенні інтересу до навчання; комунікативна – у забезпеченні ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу. За словами В. М. Швирки, візуалізація «активізує мисленнєві процеси студентів та сприяє формуванню аналітичних умінь», що є надзвичайно важливим для формування історичного мислення [2]. Водночас вона створює умови для кращого запам'ятовування інформації через поєднання візуальних і вербальних каналів сприйняття, що відповідає сучасним психологічним особливостям навчання.

Важливим чинником підвищення ефективності візуалізації є використання цифрових технологій, які значно розширюють її можливості та відкривають нові підходи до організації освітнього процесу. Сучасні цифрові інструменти дозволяють створювати інтерактивні, динамічні та мультимедійні матеріали, що сприяють більш глибокому залученню здобувачів освіти до навчального процесу та активізації їхньої пізнавальної діяльності. До таких інструментів належать мультимедійні презентації, інтерактивні карти, цифрові хронологічні стрічки (таймлайни), відеоматеріали, анімації та інфографіка. Їх використання дозволяє не лише урізноманітнити навчальний процес, а й адаптувати подачу матеріалу до сучасних потреб здобувачів освіти, які звикли до цифрового середовища. Як зазначає О. Каракоз, «використання візуалізації в освітньому процесі сприяє підвищенню інтересу до навчання та залученню здобувачів освіти до активної діяльності» [3]. У цьому контексті цифрові технології виступають важливим засобом підвищення мотивації та формування стійкого інтересу до навчання.

Особливе значення цифрові технології мають у процесі вивчення історії, оскільки вони дозволяють відтворювати історичні події, моделювати процеси та демонструвати їх у динаміці, що є складним для реалізації за допомогою лише традиційних методів навчання. Наприклад, при вивченні теми «Велика французька революція» ефективним є використання інтерактивних таймлайнів, які дають змогу простежити послідовність подій, встановити їх причинно-наслідкові зв'язки та виділити ключові етапи розвитку революції. Додатково такі інструменти можуть містити ілюстрації, документи, відеофрагменти, що робить навчальний матеріал більш наочним і комплексним. Такий підхід сприяє не лише запам'ятовуванню дат і фактів, а й формуванню цілісного уявлення про історичний процес, розвитку вмінь аналізу та узагальнення.

Іншим прикладом є використання інтерактивних карт під час вивчення колоніальної політики європейських держав у XIX столітті. Завдяки таким картам здобувачі освіти можуть наочно побачити зміни територій у часі, визначити напрямки експансії, порівняти вплив різних держав та зрозуміти масштаби колоніальної політики. Крім того, інтерактивність таких ресурсів дозволяє самостійно досліджувати інформацію, що сприяє формуванню дослідницьких навичок і самостійності у навчанні. Це, у свою чергу, поглиблює розуміння геополітичних процесів та їхніх наслідків.

Ефективним засобом візуалізації є також інфографіка, яка дозволяє поєднувати текстову та графічну інформацію в логічно структурованому вигляді. Наприклад, при вивченні індустріалізації доцільно використовувати інфографіку для порівняння економічного розвитку різних країн, темпів зростання виробництва, рівня урбанізації, змін у соціальній структурі суспільства тощо. Такий підхід дозволяє узагальнювати значні обсяги статистичних даних та представляти їх у зручній і доступній формі. У результаті здобувачі освіти не лише краще засвоюють інформацію, а й вчать її аналізувати та інтерпретувати.

Крім того, значний потенціал має використання відеоматеріалів та історичних реконструкцій, які дозволяють створити ефект «занурення» в історичну епоху. Завдяки цьому здобувачі освіти можуть краще відчувати атмосферу певного історичного періоду, зрозуміти особливості життя людей того часу та емоційно пережити історичні події. Такий підхід сприяє не лише підвищенню інтересу до навчання, а й формуванню більш глибокого та осмисленого сприйняття історичного матеріалу, що є важливим для розвитку історичного мислення.

На сучасному етапі розвитку освіти важливим є не лише використання готових візуальних матеріалів, а й активне залучення здобувачів освіти до їх створення. Самостійна розробка презентацій, створення інфографіки, карт чи таймлайнів сприяє розвитку творчих здібностей, критичного мислення, інформаційної культури та навичок роботи з цифровими ресурсами. Така діяльність формує вміння аналізувати інформацію, відбирати головне, структурувати матеріал і презентувати його у доступній формі.

Як підкреслює О. Каракоз, залучення візуалізації до навчального процесу «сприяє формуванню активної позиції здобувачів освіти та розвитку їхньої самостійності» [Каракоз, 2023, с. 309]. У цьому контексті цифрові технології виступають не лише засобом передачі знань, а й інструментом розвитку особистості, що відповідає сучасним освітнім тенденціям.

Водночас ефективність використання засобів візуалізації значною мірою залежить від дотримання принципу педагогічної доцільності. Надмірне використання візуальних елементів або їх неправильний добір можуть призводити до перевантаження здобувачів освіти та зниження рівня засвоєння матеріалу. Тому важливо забезпечити оптимальне поєднання традиційних і цифрових методів навчання, враховуючи вікові та індивідуальні особливості здобувачів освіти, а також специфіку навчального матеріалу.

Отже, засоби візуалізації та цифрові технології відіграють ключову роль у формуванні пізнавальної активності здобувачів освіти під час вивчення всесвітньої історії Нового та Новітнього часу. Їх використання сприяє підвищенню мотивації до навчання, забезпечує глибше розуміння складних історичних процесів, допомагає формувати аналітичні та критичні вміння, а також розвиває самостійність і творчий потенціал учнів. Візуальні матеріали, інтерактивні платформи, цифрові карти, мультимедійні презентації та онлайн-ресурси дозволяють подати навчальний матеріал у доступній і наочній формі, що робить зміст історії більш зрозумілим і структурованим. У результаті освітній процес набуває більш динамічного характеру, а учні активніше залучаються до аналізу історичних подій, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і формування власних висновків.

Цифрові технології водночас виступають важливим інструментом модернізації історичної освіти, за допомогою якого відбувається оновлення методів викладання відповідно до вимог інформаційного суспільства. Систематичне використання таких підходів перетворює вивчення подій Нового та Новітнього часу на процес, що викликає стійку зацікавленість здобувачів освіти, робить навчальний матеріал доступним для розуміння кожного учня та сприяє більш глибокому усвідомленню історичних знань. Такий підхід відповідає потребам сучасної молоді, яка зростає в умовах цифрового середовища, та забезпечує формування активної громадянської позиції, історичного мислення і здатності до самостійного аналізу інформації. Упровадження новітніх засобів навчання сприяє підвищенню якості освіти, розвитку пізнавальної активності учнів і формуванню принципово нового типу навчальної діяльності, що відзначається більшою самостійністю, усвідомленістю та інтересом до пізнання минулого.

References

1. Huraliuk, A. H., Terentieva, N. O., Pinchuk, O. P., Rostoka, M. L., Varaksina, N. V., Bilotserkivets, I. P., & Zhyhaliuk, A. V. (2025). Suchasni tekhnolohii vizualizatsii kolektsii tsyfrovyykh osvitykh resursiv [Modern technologies for visualizing collections of digital educational resources]: praktychnyi posibnyk. Kyiv: FOP Yamchynskyi O. V. 186 p. [in Ukrainian].
2. Shvyrka, V. M. (2022). Tekhnolohii vizualizatsii v osvithomu protsesi vyshchoi shkoly: zmistovyi ta funktsiyni aspekty [Visualization technologies in the educational process of higher school: content and functional aspects]. Osvita ta pedahohichna nauka, № 3 (181), p. 55–68 [in Ukrainian].
3. Karakoz, O. (2020). Tekhnolohii vizualizatsii informatsii u suchasnomu osvithomu protsesi: osoblyvosti vprovadzhennia ta vykorystannia [Information visualization technologies in the modern educational process: features of implementation and use]. In: Informatsiini tekhnolohii v kulturi, mystetstvi, osviti, nautsi, ekonomitsi ta biznesi: materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf. Kyiv, p. 313–318 [in Ukrainian].
4. Karakoz, O. (2023). Zaluchennia vizualizatsii v navchalnyi protses zakladu vyshchoi osvity [Involvement of visualization in the educational process of higher education institution]. In: Modernization of today's science: experience and trends: Proceedings of the III International Scientific and Theoretical Conference. Singapore, p. 308–310 [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine “On Education” dated 05.09.2017 No. 2145-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

VISUALIZATION MEANS AND DIGITAL TECHNOLOGIES IN FORMING THE COGNITIVE ACTIVITY OF STUDENTS DURING THE STUDY OF WORLD HISTORY OF THE NEW AND MODERN TIMES

The theses explore the role of visualization tools and digital technologies as important instruments for the development of students' cognitive activity in the process of studying Modern and Contemporary World History. The relevance of the topic is the increasing volume of information, the complexity of historical material, and the need to enhance learning effectiveness in the context of educational digitalization.

The theoretical and methodological approaches to the use of visualization in the educational process are analyzed, and its essence, functions (informational, cognitive, motivational, and communicative), and didactic potential are defined. The importance of visualization as a tool for structuring knowledge, developing critical thinking, and forming analytical skills is emphasized.

Particular attention is paid to modern digital visualization tools, including multimedia presentations, interactive maps, digital timelines, infographics, and video content. Their impact on increasing learning motivation, activating cognitive processes, and fostering sustained interest in historical studies is highlighted.

Practical examples of the application of visualization tools in teaching key topics of world history are presented, demonstrating their effectiveness in explaining complex historical processes, identifying cause-and-effect relationships, and developing historical thinking.

The expediency of integrating traditional teaching methods with digital technologies is substantiated, taking into account the principles of pedagogical appropriateness, accessibility, and individualization of learning. It is proved that the use of visualization tools contributes to improving the quality of education, developing students' independence, and preparing them for effective work with information in the modern information society.

Keywords: *visualization, digital technologies, cognitive activity, world history, historical thinking, educational process.*

Відомості про авторів / Information about the authors

Інна Підберезних, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-innapidbereznykh@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9906-4327>

Inna Pidbereznykh, Doctor of Legal Sciences, Professor, Department of History, Faculty of Political Sciences, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-innapidbereznykh@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-9906-4327>

Владислав Яриловець, здобувач (другого) магістерського рівня спеціальності А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: vledyurolovets@gmail.com.

Vladyslav Yarylovets, Master's (second-cycle) student in specialty A4.03 Secondary Education (History and Civic Education), Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: vledyurolovets@gmail.com.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.17

Геннадій Семенов

МІЖНАРОДНІ КОНТАКТИ УРСР У ПЕРШІ ПОВОЄННІ РОКИ: ПОЛІТИЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА ОБМІН ДЕЛЕГАЦІЯМИ (1945–1953 РР.)

Тези присвячені аналізу міжнародних контактів Української РСР у перші повоєнні роки та визначенню ролі політичних обмежень у здійсненні зовнішньополітичної діяльності республіки у 1945–1953 рр. Досліджується формальна міжнародна правосуб'єктність УРСР, пов'язана з її членством в Організації Об'єднаних Націй, участю в міжнародних організаціях і прийомом іноземних делегацій, а також реальний рівень залежності від союзного центру в Москві. Особлива увага приділяється діяльності Верховної Ради УРСР та її Президії у сфері прийому зарубіжних делегацій, а також функціям міжнародних контактів у контексті радянської зовнішньої політики.

Наголошується, що міжнародна діяльність УРСР у післявоєнний період мала переважно представницький та ідеологічний характер і здійснювалася в умовах жорсткої централізації зовнішньополітичних рішень. Встановлено, що візити іноземних делегацій використовувалися як інструмент демонстрації переваг радянської системи, формування позитивного міжнародного іміджу СРСР і підтримання концепції формальної державності союзних республік. Водночас реальна дипломатична самостійність УРСР залишалася суттєво обмеженою політикою союзного керівництва та умовами початку холодної війни.

Ключові слова: УРСР, міжнародні контакти, зовнішня політика, ООН, іноземні делегації, холодна війна, радянська дипломатія, політичні обмеження, міжнародна діяльність, післявоєнний період.

Після Другої світової війни міжнародна система почала змінюватися, відкриваючи для держав нові можливості. Українська РСР формально отримала право діяти на міжнародній арені, зокрема ставши членом ООН у 1945 році, що створювало уявлення про її самостійність. Хоча реальна участь УРСР у міжнародних відносинах залишалась обмеженою. Ця обмеженість була зумовлена залежністю від СРСР. Це проявлялось у тому, що ключові рішення ухвалювалися в Москві, а міжнародні контакти мали ідеологічний та представницький характер. У 1945-1953 роках відбувалося формування післявоєнної системи, а також почалася холодна війна. Таким чином, залежність лише посилювалася, створюючи специфіку міжнародних контактів УРСР. І ця специфіка полягала у поєднанні формальної присутності та фактичної несамостійності.

Українська РСР, попри включення до складу СРСР, формально виступала як окремий суб'єкт міжнародних відносин. Її вступ до Організації Об'єднаних Націй створював підстави для участі у міжнародній діяльності та встановлення контактів із зарубіжними країнами. Водночас така «самостійність» була значною мірою декларативною, оскільки зовнішньополітичний курс визначався союзним центром. Відповідно до радянської моделі управління, ключові рішення у сфері зовнішньої політики ухвалювалися в Москві, тоді як республіканські органи влади, зокрема Верховна Рада УРСР та її Президія, виконували здебільшого представницькі функції. Це відображалось і в прийомі іноземних делегацій, що був частиною загальносоюзної стратегії, а не самостійної дипломатичної ініціативи республіки.

У перші повоєнні роки Українська РСР була включена до системи міжнародних відносин у межах загальної зовнішньополітичної лінії СРСР. Формально вона виступала як окремий суб'єкт міжнародного права, що підтверджувалося членством в ООН та участю в міжнародних заходах, однак її діяльність визначалася політикою союзного центру, а не власними інтересами.[1, с. 484]

УРСР однією з перших підписала Статут ООН, увійшла до числа держав-засновниць і стала її повноправним членом, а також отримала представництво в Міжнародному Суді. У 1946 році УРСР на рік увійшла до складу Економічної і Соціальної Ради ООН, а згодом приєдналася до низки спеціалізованих установ: Всесвітньої організації охорони здоров'я, у 1947 році – до Всесвітнього поштового союзу, а в 1948 році – до Всесвітньої метеорологічної організації. У 1948–1949 роках республіка була непостійним членом Ради Безпеки ООН. Важливим дипломатичним кроком стала участь делегації УРСР у Паризькій мирній конференції 1946 року,

результатом якої стало підписання 10 лютого 1947 року міжнародних договорів з Італією, Болгарією, Угорщиною, Румунією та Фінляндією.[2, с. 216]

Членство УРСР в ООН мало не лише політичне, а й практичне значення. Республіка отримала можливість користуватися міжнародною допомогою Адміністрації допомоги та відбудови Об'єднаних Націй (ЮНРРА), створеної відповідно до багатосторонньої угоди, підписаної у Вашингтоні 9 листопада 1943 року представниками 44 держав, серед яких був і СРСР. Основною метою ЮНРРА було надання безкоштовної допомоги країнам, що постраждали внаслідок Другої світової війни, та сприяння відбудові їхньої економіки. У серпні 1945 року до складу організації були прийняті УРСР і Білоруська РСР. На території України було створено місію ЮНРРА, через яку вже з листопада 1945 року до Одеси та Миколаєва почали надходити продовольчі та промислові товари з різних країн світу. Програма допомоги реалізовувалася до 31 березня 1947 року. Загалом станом на 1 квітня 1948 року до України було доставлено товарів на суму 189,3 млн доларів США, що становило майже 8 % усіх поставок ЮНРРА до Європи.[5]

Водночас міжнародна активність УРСР відбувалася в умовах загострення відносин між СРСР і західними державами. Початок холодної війни вплинув на характер міжнародних контактів республіки, оскільки вони дедалі більше підпорядковувалися логіці ідеологічного протистояння. Участь УРСР в ООН та інших міжнародних структурах використовувалася радянським керівництвом як додатковий інструмент впливу на міжнародну політику. Наявність окремого представництва Української РСР і Білоруської РСР в ООН фактично забезпечувала СРСР додаткові голоси під час обговорення міжнародних питань. Таким чином, формальна міжнародна суб'єктність республіки значною мірою була пов'язана не з розширенням її самостійності, а з прагненням союзного центру посилити власні позиції на міжнародній арені.

Попри те, що УРСР активно заявила про себе на міжнародній арені і формально визнавалася іншими суверенними державами, у сталінський період вона так і не налагодила повноцінних двосторонніх дипломатичних відносин із зарубіжними країнами. Її зовнішньополітична діяльність фактично залишалася під повним контролем і в руслі рішень уряду СРСР. За правління Сталіна Київ відвідали лише чотири урядові делегації, причому всі – з країн, які згодом увійшли до соціалістичного табору: з Чехословаччини (1946 р.), Болгарії (1947 р.) та дві делегації з Угорщини (1948 р.). Водночас уже під час першого такого візиту сформувалася практика, за якою високопоставлених іноземних гостей приймав голова Президії Верховної Ради УРСР як формальний глава держави, тоді як менш значущі делегації – його заступники або секретар Президії.[2, с. 216]

Особливістю міжнародних контактів УРСР у перші повоєнні роки була їхня обмеженість переважно країнами соціалістичного табору або державами, які перебували у сфері впливу СРСР. Контакти із західними країнами залишалися мінімальними та суворо контрольованими. Радянське керівництво побоювалося поширення західного політичного та культурного впливу, тому міжнародна взаємодія мала чітко регламентований характер. Іноземні делегації перебували під наглядом, а маршрути їхніх візитів, зустрічі та інформація, яку їм демонстрували, заздалегідь визначалися владою. Це ще раз підкреслювало відсутність у республіки реальної свободи у сфері міжнародних відносин.

Міжнародні контакти УРСР охоплювали різні форми взаємодії – парламентські делегації, офіційні візити іноземних представників та участь у міжнародних організаціях. Водночас вони не означали повноцінної дипломатичної діяльності, адже їхній зміст і спрямованість визначалися централізовано. Характерною рисою цих контактів у 1945–1953 роках було поєднання формальної активності з обмеженням реальним впливом. Візити іноземних делегацій створювали уявлення про участь УРСР у міжнародному житті, але водночас слугували засобом демонстрації досягнень радянської системи та зміцнення її іміджу.

Поряд із політичним виміром міжнародні контакти часто мали й економічну основу.[3] Візити іноземних представників передбачали ознайомлення з промисловим потенціалом республіки, процесом післявоєнної відбудови та можливостями співпраці. Водночас УРСР і тут не діяла самостійно. Республіка залишалася у межах загальносоюзної політики.

Можна зробити висновок, що у перші повоєнні роки іноземні делегації відігравали важливу, але специфічну роль у системі міжнародних контактів УРСР. Їхня діяльність була тісно пов'язана із зовнішньополітичною стратегією СРСР. Прийом делегацій виконував передусім представницькі, ідеологічні та частково економічні функції. Іноземні делегації передусім виступали інструментом демонстрації формальної міжнародної суб'єктності УРСР. Офіційні візити до Києва та зустрічі з представниками Верховної Ради й інших органів влади створювали уявлення про окремих політичний центр, здатний брати участь у міжнародному житті. Водночас ця діяльність була переважно символічною, адже реальні зовнішньополітичні рішення ухвалювалися на рівні союзного керівництва.

Важливою була й ідеологічна функція міжнародних контактів. Візити іноземних делегацій до УРСР мали чітко продуманий демонстраційний характер і використовувалися для формування позитивного образу радянської

України. Іноземним гостям показували відбудовані міста, промислові підприємства, культурні установи, навчальні заклади та інші приклади «переваг соціалістичної системи». Таким чином, міжнародні контакти ставали складовою ширшої радянської пропагандистської політики, спрямованої на зміцнення позицій СРСР в умовах ідеологічного протистояння із Заходом. Попри формальну участь УРСР у міжнародних відносинах, її зовнішньополітична діяльність у 1945–1953 роках залишалася суттєво обмеженою залежністю від союзного центру. Також слід зазначити, що вже з перших повоєнних років сформувалася практика, за якою найважливіших іноземних гостей приймав голова Президії Верховної Ради УРСР як формальний глава республіки, тоді як менш значущі делегації зустрічали заступники або секретар Президії. Це свідчило про намагання створити зовнішні атрибути окремої державності УРСР, хоча фактичний контроль над міжнародними контактами залишався в руках союзного керівництва.[4]

Додатковим проявом політичної залежності УРСР був жорсткий контроль над культурними та інформаційними контактами із зовнішнім світом. У повоєнний період партійне керівництво вимагало, щоб міжнародна діяльність республіки відповідала загальносоюзним ідеологічним настановам. Це стосувалося не лише офіційних делегацій, а й культурної сфери, науки, мистецтва та гуманітарних контактів. Усі міжнародні зв'язки мали демонструвати переваги радянської системи, підкреслювати «дружбу народів» і формувати позитивний образ СРСР на міжнародній арені. Таким чином, міжнародні контакти УРСР були не стільки проявом самостійної дипломатії, скільки складовою радянської пропагандистської політики.

Попри формальну участь УРСР у міжнародних відносинах, її зовнішньополітична діяльність у 1945–1953 роках залишалася суттєво обмеженою залежністю від союзного центру. Ключовим обмеженням була централізація зовнішньої політики в межах СРСР: усі стратегічні рішення, зокрема щодо міжнародних контактів, ухвалювалися в Москві. Республіканські органи влади, включно з Верховною Радою УРСР та її Президією, не визначали власний курс, а переважно виконували вже прийняті рішення. Водночас міжнародні контакти підпорядковувалися ідеологічним завданням. У сталінський період взаємодія із зовнішнім світом жорстко контролювалася і використовувалася як інструмент політичного впливу, що обмежувало розвиток рівноправних зв'язків і зводило їх до формалізованих форматів.

Водночас навіть формальна міжнародна присутність УРСР мала важливе значення для радянського керівництва. Через участь республіки в міжнародних організаціях, прийом іноземних делегацій та представництво в ООН СРСР прагнув створити образ багатонаціональної федерації, у якій союзні республіки нібито володіли ознаками державності та брали участь у світовій політиці. Це використовувалося радянською дипломатією як аргумент на користь «демократичного» характеру Радянського Союзу. Проте на практиці міжнародна діяльність УРСР залишалася складовою централізованої зовнішньої політики СРСР, суворо контролювалася союзним керівництвом і не передбачала реальної дипломатичної самостійності.[1, с. 493]

У підсумку політичні обмеження зумовлювали подвійний характер міжнародної діяльності УРСР. З одного боку, республіка була представлена на міжнародній арені, брала участь у прийомі делегацій і міжнародних заходах. З іншого – ця участь не супроводжувалася реальним впливом на міжнародні процеси й не передбачала самостійності у прийнятті рішень.

Отже, міжнародні контакти Української РСР у 1945–1953 роках мали суперечливий характер, поєднуючи формальну участь у міжнародних відносинах із реальною політичною залежністю від союзного центру. Попри ознаки міжнародної правосуб'єктності, зокрема членство в ООН і участь у прийомі іноземних делегацій, республіка не була повноцінним самостійним актором.

Практика цих контактів залишалася складовою загальносоюзної зовнішньополітичної стратегії та підпорядковувалася централізованому управлінню. Іноземні делегації виконували представницькі й ідеологічні функції та сприяли формуванню позитивного іміджу СРСР, однак не забезпечували дипломатичної автономії УРСР.

Політичні обмеження, зумовлені відсутністю суверенітету, визначали зміст міжнародної діяльності республіки, яка мала переважно формальний характер і не передбачала реального впливу на міжнародні процеси. Таким чином, міжнародні контакти УРСР у перші повоєнні роки слід розглядати як елемент радянської зовнішньої політики, що виконував представницькі та ідеологічні функції, але не відображав справжньої міжнародної суб'єктності.

References

1. Грицак Я. Нариси історії України. Формування модерної нації XIX-XX століття. Київ : Yakaboo Publishing, 2023. 653 с.
2. Левченко Л. «Welcome to Soviet Ukraine»: практика прийняття іноземних делегацій у Верховній Раді УРСР (1946–1991 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. 2025. Т. 48. С. 210–266. URL: <https://doi.org/10.32626/2309-2254.2025-48.210-266>.
3. Україна в повоєнне десятиріччя (1945–1955 рр.). Україна в системі міжнародних відносин у повоєнний час - Україна у роки Другої світової війни та першого повоєнного десятиріччя - Історія України: Посібник - За ред. Г. Д. Темка, Л. С. Тупчієнка. *History | Твоя електронна бібліотека*. URL: <https://uahistory.co/book/history2/40.php>.
4. Україна після Другої світової війни, 1945 - на початку 1950-х рр. *EdEra – українська edtech-студія*. URL: <https://ed-era.com/projects/znohistory/m6/127>.
5. УКРАЇНСЬКА РСР НА МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ У ПЕРІОД "ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ". *Електронна бібліотека | Інститут історії України*. URL: <https://surl.li/hlsmrh>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.17

Hennadii Semenov

INTERNATIONAL CONTACTS OF THE UKRAINIAN SSR IN THE FIRST POSTWAR YEARS: POLITICAL LIMITATIONS AND THE EXCHANGE OF DELEGATIONS (1945–1953)

The theses are devoted to the analysis of the international contacts of the Ukrainian SSR in the first postwar years and to determining the role of political limitations in the republic's foreign policy activities during 1946–1953. The study examines the formal international legal personality of the Ukrainian SSR associated with its membership in the United Nations, participation in international organizations, and reception of foreign delegations, as well as the actual level of dependence on the союзний center in Moscow. Particular attention is paid to the activities of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR and its Presidium in the reception of foreign delegations, as well as to the functions of international contacts within the context of Soviet foreign policy.

It is emphasized that the international activity of the Ukrainian SSR in the postwar period was predominantly representative and ideological in nature and was carried out under conditions of strict centralization of foreign policy decision-making. It has been established that visits of foreign delegations were used as an instrument for demonstrating the advantages of the Soviet system, shaping a positive international image of the USSR, and maintaining the concept of the formal statehood of the union republics. At the same time, the real diplomatic independence of the Ukrainian SSR remained significantly limited by the policy of the Soviet leadership and the conditions of the early Cold War.

Keywords: *Ukrainian SSR, international contacts, foreign policy, United Nations, foreign delegations, Cold War, Soviet diplomacy, political restrictions, international activity, postwar period.*

Відомості про автора / Information about the Author

Геннадій Семенов, аспірант кафедри історії (першого року навчання) Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: gs20011511@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-9666-7455>

Hennadii Semenov, Postgraduate Student of the Department of History (first year of study), Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: gs20011511@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0004-9666-7455>

СУПЕРЕЧЛИВІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ОСВІТИ ЖІНОК ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX СТОЛІТТЯ

В тезах розглядаються основні проблеми жіночої освіти наприкінці XIX століття, зокрема піднімається питання гендерного та соціального дисбалансу, а також доводиться теза про рівень освіченості на Півдні України і вплив на неї економічних, соціальних чинників та розкривається діяльність земств у галузі освіти.

Ключові слова: Херсонська губернія, народні школи, земства, жіноча освіта, земські школи, церковно-приходські школи, читальні.

У XIX столітті в українському селі продовжували панувати патріархальні порядки. Чоловіки ухвалювали всі важливі рішення, жінки фактично були усунуті від політичного, соціального та громадського життя. Виключенням могло бути, коли жінка залишилася вдовою, лише у цьому випадку вона виконувала функції голови родини. Як і раніше, до обов'язків жінки входило народження та виховання дітей, приготування їжі, прання, догляд за будинком та городом. Таким чином, жінки мали подвійне навантаження: з однієї сторони – підкорялися чоловіку, а з іншої – виконували великий обсяг роботи.

Сільські жінки залишалися соціально залежними й обмеженими в правах. У цьому і полягав контраст між економічною роллю жінки та її реальним становищем у суспільстві [1, с. 137].

Сільське господарство Півдня України вимагало значної кількості робочих рук. Жінки і дівчата активно залучалися до праці в полі та домашньому господарстві. У статистичних матеріалах Херсонської губернії зазначалося: «Жіноча праця становить необхідну складову господарського добробуту селянської родини». Таким чином, освіта розглядалася як другорядна потреба порівняно з економічними функціями жінки [2, с. 121].

Як зазначалося у Відомостях Херсонського Земського зібрання та Херсонської Земської управи за період з 2-го липня по 13-е жовтня 1865 року, для навчання грамоті існували такі школи: 5 приходських та 10 початкових шкіл, які утримувалися на громадські пожертви. Кількість хлопців, що навчалися – 635, дівчат – 66. У військових поселеннях Херсонського воєнного відомства було відкрито 21 школу, в яких навчалось 696 хлопців та 29 дівчат. У тимчасовозобов'язаних селян на території Першої мирової ділянки існувало 18 шкіл, на 3-й – лише одна, на 4-й – 5, на території 5-ї – 11 шкіл. Загальна чисельність учнів – 285 хлопців та 10 дівчат [3, с. 41].

Ці факти дають нам можливість зробити висновки про те, що освіта не була централізованою, освітні заклади утримувалися коштом різних установ, чітко прослідковується гендерна нерівність, освіта залишалася переважно «чоловічою», дівчата майже не були охоплені навчанням. Також, ми можемо побачити нерівномірність освітніх установ, тобто мережа шкіл була слабоорганізованою та не впорядкованою. Ще хочеться зазначити, що початкова освіта часто носила релігійний характер, особливо там, де переважало єврейське або німецьке населення. Загалом, якщо розглядати джерела середини XIX століття, то можна помітити тенденцію, що початкова освіта для народних мас була не першочерговим завданням. Так, наприклад, П. Чубинський у своїх творах зазначав: «Призначення жінки полягає у веденні господарства та родини, а не у книжній науці» [4, с. 118].

Така ситуація дещо змінилася після проведення земської реформи. Як зазначалося у Звіті Херсонської Земської управи (1865–1874 рр.) про характеристику системи початкової освіти в губернії: за часів заснування земств у зазначений період справжніх шкіл фактично не існувало, були якісь притулки у занедбаних приміщеннях. Учнів було мало, тому що в теплу пору року вони йшли працювати на поля, взимку до школи «доходила» лише третина учнів від тих, які були заявлені на папері. Величезною проблемою була нестача сільських вчителів, досить часто це були люди, не здатні працювати, які ставилися до своїх обов'язків легковажно, тому місцеве населення сприймало їх з недовірою. Також чималою проблемою був благоустрій народних шкіл. Вони потребували пристойного приміщення, меблів, підручників [5, с. 502–504].

Земські школи відкривалися й утримувалися земствами у сільській місцевості після земської реформи 1864 р. Передовсім земства піклувалися про матеріальну забезпеченість шкіл. Кращі представники училищних рад від земств дбали про будівництво шкільних приміщень, про забезпечення учнів шкіл підручниками, посібниками, письмовим приладдям. Задля трудової підготовки учнів, запроваджували у школах уроки ручної праці, створювали шкільні майстерні, пришкільні земельні ділянки і сади. Земські школи були у другій половині XIX

століття новим типом народної школи, в якій доцільно поєдналися суспільні інтереси та народні традиції, прагнення до виховання моральних якостей та фізичного розвитку особистості, любові до праці як загальнонародської потреби та орієнтації на особисте селянське господарство. Підвищення інтересу народу до освіти і значні матеріальні вкладення земств та сільських общин у шкільне будівництво забезпечили швидке зростання і розвиток земської школи. Налякане розмахом громадськості і народної ініціативи, уряд створює зразкові однокласні та двокласні «міністерські» школи, що діяли за Положенням 1869 р. «Про заснування міністерських одно- та двокласних училищ». Міністерство народної освіти відкривало школи, саме тому вони називалися міністерськими. Для відкриття таких шкіл необхідним було зобов'язання сільського сходу у виділенні безкоштовного земельного наділу і взяття витрат на утримання. Навчання в міністерських школах, як правило, було роздільним. Спільне навчання допускалося лише в тому випадку, коли хлопці були не старші 14 років, а дівчата – 12 і сиділи на різних лавах. Курс навчання в однокласному міністерському училищі тривав три роки. Викладались закон Божий, російська мова з чистописанням, арифметика, церковний спів [5, с. 10–15].

Станом на 1880 рік ситуація змінилася на краще. У 36 земських школах в минулому навчальному році навчалось 1893 хлопчиків і 314 дівчат, всього – 2207. Якщо порівнювати з 1878/79 навчальним роком, коли учнів було 1957 чоловік, то можна побачити тенденцію до збільшення, загальна кількість збільшилася на 250 учнів. На випускний екзамен у підзвітному році з'явилося 157 хлопців та 38 дівчат, а всього – 195; серед них, ті, хто закінчив курс, лише 10. У 1880 році у 24 читальнях, які існували при земських школах, потреба у книгах для читання була 12 083 запиту, в середньому по 503 вимоги в кожній читальні; у 1878/79 році таких потреб було тільки 8498. Із цього можна зробити висновок, що потреба у книгах зростає на 42 %. Звісно, це дає зрозуміти, що таке збільшення у читанні серед сільського населення говорить про беззаперечну користь читальні та поширенню освіти в цілому [6, с. 502–504].

Поширеними в сільській місцевості були церковно-парафіяльні школи, вони були як змішаними так і роздільними, крім загальних предметів дітей навчали основам ведення домашнього господарства.

Дуже часто селяни віддавали перевагу навчанню хлопчиків, дівчата повинні були вміти шити і прясти, а не здобувати освіту. Навіть у родинях священників, дівчата до 8–10 років залишалися під опікою матері, гралися та інколи займалися грамотою. З часом, дівчатка починали допомагати матерям в кулінарії, доглядаючи за молодшими братами та сестрами, готувалися до ролі майбутньої матері.

Гендерне питання в освітньому процесі відображало суперечливі тенденції: з однієї сторони – вплив реформ та прогресивні погляди, з іншої – застарілі патріархальні уявлення про роль жінки у суспільстві і родині.

Наведемо приклад шкіл, які були відкриті з 1884 року на території Херсонського повіту. У селі Піски була відкрита школа у листопаді 1884 року священником Можарою. У ній налічувалося 32 учні, серед них – 3 дівчат. Школа утримувалася на кошти громади, приміщення не дуже зручне, погані меблі, не вистачало посібників. Успіхи учнів – задовільні. У селі Кісляківка школа налічувала 35 учнів, серед них – 6 дівчат. Розміщувалася у непристосованій квартирі, громада ставилася до освіти сільських дітей «прохолодно». У селі Інгулка налічувалося 30 учнів. Школа розміщувалася у церковній сторожці, меблі не пристосовані, але громада ставилася до школи прихильно [7].

Викликає велику зацікавленість, на якій мові проводилося навчання у Народних школах Херсонської губернії. Із доповіді пана Волошинова на з'їзді у Херсоні, який проходив 7–21 липня 1881 року: «Особисто я викладаю в школі, в якій навчаються не іногородці, але російську мову розуміють погано. У малоросійських школах не можна не використовувати малоросійську мову. На практиці, я і мої колеги використовують цю мову. Вчиняють вони нелегально, тому що вступили у силу відоме розпорядження. Вчитель не має права говорити ні одного слова по-малоросійськи». У підсумку, з'їзд ухвалив рішення більшістю голосів: просити Херсонську губернську земську управу взяти до уваги, що необхідно, щоб було дозволено використання у малоросійських школах місцевої мови, але для поступового переходу до «літературної російської мови» [8, с. 46–51].

Отже, цей факт яскраво засвідчує досить складну і суперечливу ситуацію в народній освіті Херсонської губернії наприкінці XIX століття. Формально навчання повинно було проводитися російською мовою, це відповідало інтересам імперської політики, українська мова була фактично заборонена після ухвалення Валувєвського циркуляру та Емського указу.

Пересічні учні погано розуміли російську мову, тому навчання було малоефективним, у зв'язку з цим, вчителі були змушені переходити на українську мову навчання, але робили це нелегально, в більшості випадків, це був тимчасовий захід для подальшого переходу на російську мову, а в майбутньому, це готувало плацдарм для наступу на українську культуру та ідентичність [9, с. 35–36].

Таким чином, аналіз стану жіночої освіти в сільській місцевості Херсонської губернії наприкінці XIX століття дозволяє зробити такі висновки:

- по-перше, розвиток освіти сільських жінок відбувався в умовах домінування патріархальних соціальних норм, які визначали підлегле становище жінки в суспільстві та обмежували її доступ до освіти. Освітні потреби дівчат розглядалися як другорядні порівняно з їхньою господарською роллю [10];

- по-друге, встановлено наявність суттєвого гендерного дисбалансу в системі початкової освіти: кількість дівчат, залучених до навчання, була в рази меншою, ніж хлопців. Це свідчить про системну нерівність у доступі до освіти;

– по-третє, освітня мережа Херсонської губернії характеризувалася відсутністю централізації, нерівномірністю розміщення навчальних закладів та залежністю від діяльності земств, громад і церковних установ. Значна частина шкіл утримувалася за рахунок місцевих ресурсів та громад, що впливало на якість і доступність освіти;

– по-четверте, важливим чинником, що стримував розвиток жіночої освіти, були економічні умови: активне залучення жінок і дівчат до сільськогосподарської праці зменшувало їх можливості для навчання.

Таким чином, розвиток сільської жіночої освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX століття мав суперечливий характер: з одного боку, відбувалося поступове розширення мережі навчальних закладів, а з іншого – зберігалися глибокі соціальні, економічні та гендерні обмеження, що стримували освітній поступ жінок.

References

1. Ortner, S. B. (2003). Does the feminine correspond to the masculine as nature corresponds to culture? In L. Hentosh & O. Kis (Eds.), *A Gender Perspective: History, Culture, Society* (p. 137). Lviv. [in Ukrainian]
2. *Collection of Statistical Data on the Kherson Governorate* (Vol. 4, pp. 56–73, 120–133). (1880–1900). Kherson. [in Russian]
3. *Resolutions of the Kherson Uyezd Zemstvo Assembly of the Second Session and Minutes of the Kherson Uyezd Zemstvo Administration from 2 July to 13 October 1865* (p. 41). (1866). Kherson: Printed by the Kherson Provincial Administration. [in Russian]
4. Chubinsky, P. *Works of the Ethnographic and Statistical Expedition to the Western Russian Region, Organised by the Imperial Russian Geographical Society. South-Western Department. Materials and Research* (Vols. 1–7). [in Ukrainian]
5. Yemelova, A. P. (2010). The development of public schools in Ukraine (second half of the 19th – early 20th centuries). In *Proceedings of Kryvyi Rih Pedagogical Institute, Kryvyi Rih National University* (pp. 10–15). Kryvyi Rih. [in Ukrainian]
6. *Report of the Kherson Provincial Zemstvo Administration on the Nine-Year Activity of the Zemstvo Institutions of the Kherson Province, 1865–1874* (pp. 502–504). (1875). Kherson: N. O. Vashchenko Press. [in Russian]
7. Pyvovar, V. A. (Ed.). (2019). *Ingul Steppe: Almanac* (Issue IV, 488 p.). Kyiv: Yaroslaviv Val. Retrieved from <http://library.kr.ua> [in Ukrainian]
8. *Resolutions of the Kherson District Zemstvo Assembly of the Regular Session of 1880 (with Appendices)* (pp. 46–51). (1880). Kherson: N. O. Vashchenko Press. [in Russian]
9. *Congress in Kherson of Primary School Teachers of the Kherson Governorate, under the Leadership of Baron N. A. Korff, Honorary Member of Moscow University, 7–21 July 1881* (pp. 28–30, 35–36). (1881). Kherson: N. O. Vashchenko Press. [in Russian]
10. Kis, O. (2017). *Ukrainian Women in the Crucible of Modernisation* (304 p.). Lviv: Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.18

Irina Stoyanova

CONFLICTING TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF RURAL EDUCATION FOR WOMEN IN THE KHERSON GOVERNORSHIP AT THE END OF THE 19TH CENTURY

This paper examines the main issues surrounding women's education at the end of the 19th century, in particular addressing the issue of gender and social imbalance, and also argues the thesis regarding the level of education in southern Ukraine and the influence of economic and social factors upon it.

Keywords: Kherson Province, public schools, zemstvos, women's education, zemstvo schools, parish schools, reading rooms.

Відомості про автора / Information about the Author

Ірина Стоянова, аспірантка кафедри історії, Чорноморський національний університет імені Петра Могили (Миколаїв, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8472-4889>; e-mail: stoanovai1978@gmail.com.

Iryna Stoyanova, PhD student, Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-8472-4889>; email: stoanovai1978@gmail.com.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.19

Владислав Чайка,
Владислав Пархоменко

РОЛЬ ТА ВПЛИВ АРМІЇ ГАЛЛЕРА НА ПЕРЕБІГ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ ВІЙНИ (1918–1919)

У тезах аналізується роль 60–80-тисячної Армії генерала Юзефа Галлера, яка влітку 1919 року прибула до Польщі з Франції. Розглядається вплив цього добре озброєного і підготовленого за французькими стандартами війська на стратегічний баланс сил під час українсько-польської війни 1918–1919 рр., зокрема на остаточне захоплення поляками Галичини та Західної Волині.

Доводиться, що поява Армії Галлера стала вирішальним чинником, який позбавив Українську Галицьку Армію (УГА) та Армію УНР реальних шансів на утримання західних територій, докорінно змінивши хід війни та її остаточні результати. Також висвітлюється міжнародно-політичний вимір присутності Армії Галлера як потужного аргументу Польщі на Версальській конференції.

Ключові слова: Армія Галлера, українсько-польська війна, УГА, Західноукраїнська Народна Республіка, Чортківська офензива, Юзеф Галлер, «Блакитна армія», Антанта.

Українсько-польська війна 1918–1919 рр. є однією з найбільш драматичних і трагічних сторінок історії українського державотворення ХХ століття [3, с. 106]. Збройний конфлікт, що розпочався 1 листопада 1918 р. Листопадовим чином у Львові, тривав на території Східної Галичини, Волині, Холмщини та Підляшшя і мав затяжний, виснажливий характер [4, с. 12]. До кінця весни 1919 року на фронті зберігалася динамічна рівновага. Українська Галицька Армія під командуванням генерала Михайла Омеляновича-Павленка (пізніше – Олександра Грекова та Мирона Тарнавського) здобула низку важливих тактичних успіхів, зокрема в обороні Львова у січні–лютому 1919 р. та в локальних контратаках [4, с. 15–18]. Польські сили, що склалися переважно з Великопольської армії, краківських легіонів та місцевих формувань, також зазнавали значних труднощів і не могли досягти швидкої перемоги [2, с. 208–210].

Саме в цей критичний момент, коли обидві сторони були виснажені тривалими боями, вирішальним чинником, який радикально змінив стратегічний баланс на користь Польщі, стало прибуття із Франції у квітні–червні 1919 р. так званої Армії Галлера – «Блакитної армії» [1]. Це було добре навчене, дисципліноване і сучасно озброєне військо, яке суттєво перевершувало українські частини за рівнем технічного оснащення, бойового досвіду та матеріального забезпечення.

До лав «Блакитної армії» записувалися польські добровольці з усього світу: понад 20–22 тисячі вихідців з польської діаспори США, Канади, Бразилії та інших країн, ветерани Польської військової організації (ПОВ), колишні легіонери Пілсудського, а також тисячі військовополонених німецької армії польського походження [1]. Загальна чисельність армії коливалася від 50 до 80 тисяч вояків залежно від різних джерел. Військо пройшло повноцінну підготовку за французькими військовими статутами, що забезпечило високу дисципліну, координацію дій і взаємодію різних родів військ [3, с. 107]. Особливу увагу приділяли навчанню офіцерського складу, інженерній підготовці, веденню сучасного маневрового бою та використанню новітньої техніки.

Організаційно Армія Галлера мала дивізійну структуру, складалася з піхотних дивізій, артилерійських бригад, окремого танкового полку (близько 80 танків) та авіаційної ескадрильї [1]. Вона отримала сучасне озброєння та артилерію від Франції, а також значну кількість боєприпасів, інженерного спорядження, засобів зв'язку та медичного забезпечення. Таке оснащення кардинально відрізняло Армію Галлера від українських частин, які страждали від хронічного дефіциту набоїв, одягу, взуття, харчів та медикаментів [4, с. 44–46].

Висадка військ відбувалася через порт Гданськ (Данциг), після чого частини перекидали залізницею на схід. У травні–червні 1919 р. основні сили зосередили в районі Тарнова, Перемишля та Кракова. Це дозволило польському командуванню на чолі з Юзефом Пілсудським створити потужний оперативний резерв, якого раніше катастрофічно не вистачало. Крім суто військового значення, присутність Армії Галлера мала потужний

морально-психологічний вплив на польське суспільство, демонструючи реальну підтримку з боку держав-переможниць Антанти і вселяючи впевненість у остаточній перемозі [2, с. 213].

Стратегічне значення Армії Галлера важко переоцінити. По-перше, вона надала Польщі якісну та кількісну перевагу в техніці та озброєнні. По-друге, дозволила вести бойові дії одночасно на два фронти – проти українських військ на заході та більшовиків на сході. По-третє, стала вагомим політичним аргументом на міжнародній арені, переконавши Францію, Велику Британію та США в спроможності Польщі бути надійним союзником і стабілізуючим фактором у Східній Європі [2, с. 214–215].

Найбільший вплив Армія Галлера справила на перебіг Чортківської офензиви Української Галицької Армії (7–28 червня 1919 р.) [3, с. 108]. Це була одна з найблискучіших наступальних операцій УГА за всю війну. Маючи значний моральний підйом після призначення Євгена Петрушевича диктатором ЗУНР, галицькі бригади прорвали польську оборону і просунулися майже на 120 кілометрів уперед, звільнивши Тернопіль, Золочів, Броди, Чортків та низку інших важливих населених пунктів [4, с. 48]. На піку наступу УГА налічувала близько 24 тисяч піхоти, 400 кавалеристів, 376 кулеметів і 144 гармати [4, с. 49]. Успіхи української армії викликали серйозне занепокоєння не лише в польських, а й у міжнародних колах, оскільки могли змінити розстановку сил у регіоні.

Однак через катастрофічний брак боеприпасів, продовольства, медикаментів, виснаження особового складу після тривалих безперервних боїв та відсутність резервів наступ вичерпав себе [4, с. 50–51]. Польське командування негайно скористалося моментом і ввело в бій свіжі, повністю укомплектовані дивізії Армії Галлера (зокрема 1-шу та 2-гу стрілецькі дивізії), танковий полк і значні артилерійські сили [3, с. 108]. Танки «Рено» FT-17 стали для галицьких стрільців справжньою психологічною та бойовою несподіванкою – українські частини практично не мали протитанкової артилерії та досвіду боротьби з бронетехнікою. Фланговий удар у районі Бродів–Золочева призвів до прориву фронту і розгрому окремих українських частин [4, с. 52]. 28 червня 1919 р. Чортківська офензива завершилася, і УГА була змушена розпочати важкий відступ за річку Збруч [3, с. 108].

Після перемоги в Галичині Армія Галлера взяла активну участь у Волинському наступі (липень–серпень 1919 р.). Разом із регулярними польськими військами вона оволоділа Луцьком, Рівним, Кременцем, Дубном, Ковелем та іншими ключовими пунктами, де раніше утримували позиції частини Армії УНР Симона Петлюри [1]. Фактично «Блакитна армія» виконала роль потужного тарана, який остаточно зламав український фронт на західному напрямку. До вересня 1919 р. польські війська вийшли на лінію Збруча, встановивши повний контроль над усією Галичиною та значною частиною Волині [2, с. 216].

Армія Галлера мала й важливий міжнародно-політичний вимір. Її присутність переконала держави Антанти в тому, що Польща спроможна виставити значні дисципліновані сили і є надійним бар'єром проти більшовизму [2, с. 215]. Це суттєво вплинуло на рішення Версальської конференції щодо східних кордонів Польщі та згодом на умови Ризького мирного договору 1921 р., який закріпив західноукраїнські землі в складі Другої Речі Посполитої [2, с. 217].

Поразка УГА та втрата Галичини мали катастрофічні наслідки для українського державотворення. Західноукраїнська Народна Республіка припинила існування як реальний суб'єкт міжнародних відносин. Уряд ЗУНР емігрував спочатку до Відня, а потім до Праги. Частина галицьких вояків були інтерновані в чехословацьких таборах, частина влилася до лав Армії УНР, а окремі підрозділи перейшли на бік Добровольчої армії генерала Денікіна [4, с. 60–62]. Українське населення краю опинилося під польською адміністрацією, яка проводила жорстку політику колонізації, обмеження української мови в школах і установах, переслідування національної інтелігенції та культурних діячів [2, с. 218]. Це посилювало антипольські настрої серед галицьких українців.

Таким чином, прибуття та бойове застосування Армії Галлера стало одним із ключових чинників поразки українських армій на західному театрі воєнних дій 1919 року [3, с. 109]. Сформована за підтримки Антанти нібито для боротьби з більшовизмом, вона фактично була використана для придушення українського державотворення в Галичині та на Волині. Створення польських військових формувань на території України розпочалося ще в 1917 - на початку 1918 рр., а їхній досвід, зокрема командування II-м Польським корпусом генералом Галлером, було використано пізніше при створенні «Блакитної армії» [5, с. 104–106]. Перспективним напрямком подальших наукових розвідок може стати порівняльний аналіз дій Армії Галлера на різних ділянках фронту, вивчення її матеріально-технічного забезпечення, соціального складу, мотивації вояків, а також долі окремих вояків і офіцерів після завершення війни.

Армія Галлера згодом також відіграла ключову роль не лише в українсько-польській війні, а й у подальшій боротьбі Польщі проти більшовицької Росії. Після завершення бойових дій проти УГА та Армії УНР, частини «Блакитної армії» були перекинуті на східний фронт, де взяли участь у польсько-радянській війні 1919–1921 рр. Саме галлерівці, зокрема танковий полк, відіграли вирішальну роль в обороні Варшави під час «дива на Віслі» в серпні 1920 р. [2, с. 220]. Досвід, отриманий під час бойових дій в Галичині, зокрема тактика взаємодії піхоти,

артилерії та танків, був успішно застосований проти червоноармійських військ. Крім того, присутність добре озброєних і вишкolenих дивізій Армії Галлера зміцнила позиції польської дипломатії на міжнародній арені, переконавши Антанту в необхідності надання військової допомоги Польщі. Таким чином, військо, створене за підтримки Франції, стало одним із фундаментів обороноздатності Другої Речі Посполитої в перші роки її існування [2, с. 221–222].

References

1. Symonenko, R. H. (2001). Armii Hallera. [Haller's Army. Encyclopedia of Modern Ukraine.] Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Kyiv. URL: <https://esu.com.ua/article-43264> [in Ukrainian].
2. Zashkilniak, L. O., Krykun, M. H. (2002). Istoriia Polshchi: Vid naidavnishykh chasiv do nashykh dnev [History of Poland: From Ancient Times to the Present Day]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. I. Franka. 752 s. [in Ukrainian].
3. Lytvyn, M. (2012). Ukrainsko-polska viina 1918–1919 rokiv yak konflikt istorychnoi pamiaty [The Ukrainian-Polish War of 1918–1919 as a Conflict of Historical Memory] *Ukraina–Yevropa–Svit: = Ukraine–Europe–World: mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Ser. Istoriia, mizhnarodni vidnosyny. Ternopil: TNPU im. V. Hnatiuka. 10, - Ukraine–Europe–World: International Collection of Scientific Papers. Ser. History, International Relations, 10* (pp. 106–111). [in Ukrainian].
4. Omelianovych-Pavlenko, M. (1929). Ukrainsko-polska viina 1918–1919. [Ukrainian-Polish War 1918–1919.] Praha: Legiografie. 72 s. [in Ukrainian].
5. Papakin, H. (2005). Dokumenty arkhiviv Respubliki Polshcha do istorii polskykh viiskovykh formuvan v Ukraini u 1917–1918 rr. [Documents from the archives of the Republic of Poland on the history of Polish military formations in Ukraine in 1917–1918]. *Arkhivy Ukrainy, 4, Archives of Ukraine, 4*, (pp. 104–116). URL: https://old.archives.gov.ua/ArchUkr/Papakin_A.php [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.19

Vladyslav Chaika
Vladyslav Parkhomenko

THE ROLE AND INFLUENCE OF HALLER'S ARMY ON THE COURSE OF THE UKRAINIAN-POLISH WAR (1918–1919)

The theses analyze the role of the 60–80-thousand Army of General Józef Haller, which arrived in Poland from France in the summer of 1919. The influence of this well-armed force on the strategic balance of power during the Ukrainian-Polish War of 1918–1919, in particular on the final capture of Galicia and Western Volhynia by the Poles, is examined.

It is proved that the arrival of Haller's Army was a decisive factor that deprived the Ukrainian Galician Army (UGA) and the Army of the Ukrainian People's Republic of any chance to hold the western territories, radically changing the course and outcome of the war [4, c. 108]. The international political dimension of Haller's Army as an important argument of Poland at the Versailles Conference is also highlighted.

Key words: Haller's Army, Ukrainian-Polish War, UGA, Western Ukrainian People's Republic, Chortkiv Offensive, Józef Haller, «Blue Army», Entente.

Відомості про автора / Information about the Author

Владислав Чайка, студент 5 курсу, спеціальність В9 «Історія та археологія», Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: vjiadi4ek@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0007-1816-5478>.

Владислав Пархоменко, доктор історичних наук, професор кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: vlad10031974@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>

Vladyslav Chaika, 5th year student, specialty B9 "History and Archaeology", Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine, E-mail: vjiadi4ek@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0007-1816-5478>.

Vladyslav Parkhomenko, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: vlad10031974@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-0911-2941>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.20

Анастасія Чокова

ЖІНКИ В АДВОКАТУРІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У тезах досліджено особливості участі жінок у правничій діяльності на Півдні України наприкінці XIX – на початку XX століття. Проаналізовано вплив судової реформи 1864 року, розвиток жіночої юридичної освіти та роль жінок у правових процесах. На основі архівних матеріалів визначено значення жінок у формуванні правової культури та розвитку адвокатури регіону.

Ключові слова: адвокатура, жінки-юристки, Південь України, судова реформа 1864 року, правнича діяльність, юридична освіта, правова культура.

Питання участі жінок у правничій діяльності на Півдні України наприкінці XIX – на початку XX століття є важливим напрямом історико-правових досліджень, оскільки відображає глибокі соціальні трансформації, що відбувалися у суспільстві. У досліджуваний період адвокатура залишалася переважно чоловічою професією, доступ до якої для жінок був обмежений як нормативно, так і соціально [1, с. 58].

У другій половині XIX ст. в Російській імперії, до складу якої входила Південна Україна, жінки майже не мали прав на здобуття юридичної освіти. Професія адвоката вимагала університетського диплома юридичного факультету, тому доступ жінок до цієї професії залишався фактично закритим [2, с. 214]. Лише з 1860–1870-х років розпочалася боротьба жінок за право на вищу освіту, зокрема юридичну [4, с. 88-95].

Особливе значення для розвитку жіночої правничої діяльності на Півдні України мало поширення ідей емансипації та європейських ліберальних концепцій наприкінці XIX століття. У великих містах регіону, насамперед у Одесі, активно формувалося інтелектуальне середовище, у якому обговорювалися питання рівноправності жінок та їхнього доступу до професійної освіти. Саме в цей період жінки дедалі частіше брали участь у роботі благодійних, освітніх та просвітницьких організацій, що сприяло розвитку їх правової обізнаності та формуванню навичок громадської діяльності [3]. Важливим чинником стало також зростання кількості жіночих друкованих видань, у яких висвітлювалися проблеми правового становища жінок у Російській імперії та необхідність реформування законодавства [6]. У суспільстві поступово формувалося розуміння того, що жінки здатні здійснювати юридичну діяльність на професійному рівні, хоча консервативна частина суспільства продовжувала виступати проти їх допуску до адвокатури.

Водночас наприкінці XIX століття на Півдні України, особливо в Одесі, спостерігалось активне залучення жінок до громадського та освітнього життя. У місті діяли жіночі товариства та громадські організації, які порушували питання доступу жінок до професійної діяльності, у тому числі юридичної [6, с. 117]. Значну роль у цьому процесі відігравали Вищі жіночі курси та приватні юридичні школи, що відкривалися наприкінці XIX століття [9, с. 60-68].

Суттєвий вплив на формування жіночої правничої спільноти мав розвиток системи юридичної освіти. Наприкінці XIX століття жінки з українських губерній дедалі частіше виїжджали на навчання до університетів Західної Європи, де отримували можливість вивчати право та суспільні науки [8, с. 163-175]. Після повернення вони долучалися до громадської та консультативної діяльності, а також працювали в юридичних конторах як помічниця адвокатів. Значну роль у поширенні правничих знань серед жінок відігравали Вищі жіночі курси, які діяли в Одесі та інших містах імперії [9, с. 60-68]. Хоча ці навчальні заклади не надавали повноцінного права на адвокатську практику, вони створювали підґрунтя для професійного розвитку жінок та формування нового покоління освічених правозахисниць.

Архівні матеріали свідчать про поступове зростання правової активності жінок. Так, у документах Державного архіву Херсонської області зафіксовано численні звернення жінок до судових установ із проханнями про надання правової допомоги [12]. Аналіз цих матеріалів дозволяє стверджувати, що жінки виступали не лише як пасивні учасники процесу, але й як ініціатори судових проваджень. У своїх зверненнях вони самостійно формулювали юридичні вимоги, що свідчить про поступове формування правової свідомості та правової грамотності жіночого населення [12].

Особливий інтерес становлять матеріали Одеського судового округу, де жінки брали участь у майнових та комерційних спорах [13]. Це пояснюється економічними особливостями Півдня України, де значна частина жінок була залучена до торговельної та підприємницької діяльності. У деяких випадках жінки виступали представниками інтересів членів родини, фактично виконуючи окремі правничі функції, хоча офіційного статусу адвоката вони не мали.

Важливою складовою діяльності жінок у правничій сфері була їх участь у громадському захисті соціально вразливих категорій населення. Жінки активно займалися благодійною діяльністю, надавали допомогу сиротам, вдовам, малозабезпеченим родинам, а також сприяли правовому захисту жінок і дітей [5, с. 41-57]. На Півдні України значного поширення набули жіночі благодійні товариства, які співпрацювали із судовими органами та адвокатами у питанні соціальної допомоги [3]. Участь жінок у такій діяльності сприяла поступовому розширенню їх присутності у правовому просторі та формуванню суспільної довіри до жінок як учасниць юридичних процесів. Крім того, саме через громадську діяльність багато жінок отримували перший практичний досвід роботи з правовими документами та судовими справами.

Важливим етапом у розвитку жіночої правничої діяльності стало формування перших жінок-юристок. Однією з найвідоміших була Софія Федорівна Пильчикова, уродженка Одеси, яка здобувала юридичну освіту за кордоном та брала активну участь у жіночому русі [11]. Значний внесок у розвиток жіночої адвокатури зробила також Катерина Абрамівна Флейшиць — перша жінка-помічник присяжного повіреного в Російській імперії [2]. Її діяльність стала важливим прецедентом у боротьбі за допуск жінок до адвокатської професії.

У 1909 році Катерина Флейшиць стала помічником присяжного повіреного Петербурзької судової палати. Її спроба виступу в суді викликала протест прокурора, що спричинило широкий суспільний резонанс та активізувало дискусію щодо гендерної дискримінації у правничій сфері [7]. Своїми науковими публікаціями, зокрема статтями «Про жіночу адвокатуру» та «Права жінок-юристів», вона сприяла розвитку суспільного діалогу щодо необхідності надання жінкам права на юридичну практику.

Не менш важливим аспектом була реакція суспільства та юридичної спільноти на появу жінок у сфері права. Частина представників адвокатури підтримувала ідею допуску жінок до юридичної професії, вважаючи це необхідним етапом модернізації правової системи [1]. Водночас значна кількість консервативно налаштованих юристів виступала проти участі жінок у судових процесах, аргументуючи це «традиційною» роллю жінки у суспільстві [10, с. 115-121]. Незважаючи на це, на початку XX століття питання жіночої адвокатури дедалі частіше обговорювалося у правничих колах, на сторінках юридичних журналів та під час наукових конференцій [7]. Такі дискусії сприяли поступовій зміні суспільних поглядів і створили підґрунтя для подальшого законодавчого визнання права жінок на професійну юридичну діяльність.

Слід зазначити, що законодавство Російської імперії офіційно не допускало жінок до адвокатської діяльності. Закон 1897 року фактично закріплював заборону на участь жінок у адвокатурі [10, с. 115-121]. Лише після революційних подій 1917 року Тимчасовий уряд надав жінкам право займатися адвокатською діяльністю.

Попри законодавчі обмеження, жінки активно долучалися до правозахисної, просвітницької та благодійної діяльності [3]. У багатьох випадках вони працювали помічницями адвокатів, займалися юридичним консультуванням або брали участь у підготовці процесуальних документів [5]. Це свідчить про існування неформальних форм участі жінок у правничій сфері.

Важливу роль у боротьбі за права жінок відігравав відомий правознавець Анатолій Федорович Коні, який підтримував ідею допуску жінок до адвокатури та виступав за розширення їх прав у судовій системі [8, с. 163-175]. Він наголошував, що участь жінок у правничій діяльності може позитивно вплинути на моральний стан адвокатури та розвиток правової культури.

Слід відзначити, що розвиток жіночої участі у правничій сфері на Півдні України був тісно пов'язаний із загальними модернізаційними процесами, які відбувалися в регіоні наприкінці XIX – на початку XX століття. Активний економічний розвиток південних міст, зростання кількості торговельних підприємств та розширення міжнародних контактів сприяли формуванню нового соціального середовища, у якому жінки отримували більше можливостей для суспільної самореалізації [6]. Особливо це проявлялося в Одесі, яка була одним із найбільших культурних та економічних центрів Півдня України. У місті формувалося середовище інтелігенції, де питання жіночої освіти, прав та професійної діяльності ставали предметом активного обговорення [3]. Участь жінок у роботі громадських організацій, благодійних товариств та освітніх установ сприяла поширенню ідей правової рівності та поступовому руйнуванню традиційних гендерних стереотипів. Саме в такому суспільному середовищі виникали передумови для формування перших поколінь жінок, зацікавлених у юридичній професії та правозахисній діяльності.

Окрему увагу необхідно приділити впливу судової реформи 1864 року на зміну суспільного ставлення до жінок у правничій сфері. Запровадження нових принципів судочинства — гласності, змагальності сторін та незалежності суду — сприяло поступовому розширенню участі населення у правових процесах [4, с. 88-95]. Хоча жінки офіційно не могли бути адвокатами, вони дедалі частіше були присутніми на судових засіданнях як слухачки, представниці громадських організацій або учасниці судових справ [7]. Це сприяло підвищенню їх правової культури та інтересу до юриспруденції. Крім того, розвиток адвокатури як окремого професійного інституту поступово формував у суспільстві розуміння необхідності розширення кола осіб, які можуть здійснювати правничу діяльність. На початку XX століття проблема допуску жінок до адвокатури вже розглядалася не лише як питання гендерної рівності, а і як складова модернізації всієї правової системи Російської імперії [8, с. 163-175].

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX століття на Півдні України відбувалося поступове формування передумов для залучення жінок до правничої діяльності. Незважаючи на існуючі законодавчі та соціальні обмеження, жінки активно інтегрувалися у правове середовище, що стало важливим етапом у процесі їх

професіоналізації та емансипації. Дослідження участі жінок у розвитку адвокатури дозволяє глибше зрозуміти процеси трансформації правової системи та становлення гендерної рівності у сфері права.

References

1. Boyko, I. Y. (2013). *Istoriia pravovoho rehulivannia advokatskoi diialnosti v Ukraini* [History of Legal Regulation of Advocacy in Ukraine]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 312 p. [in Ukrainian].
2. Drevytska, D. V. (2020). Formuvannia zhinochoi advokatury v Ukraini [Formation of Women's Advocacy in Ukraine]. *Materialy X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Proceedings of the X International Scientific and Practical Conference*, (pp. 112-116). Одеса [in Ukrainian].
3. Hurzhenko, T. O. (2010). *Zhinky v hromadskomu rusi Ukrainy kintsia XIX – pochatku XX st.* [Women in the Public Movement of Ukraine in the Late XIX – Early XX Century]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 256 p. [in Ukrainian].
4. Yefremova, N. V. (2015). Rozvytok advokatury v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Development of Advocacy in Ukraine in the Second Half of the XIX – Early XX Century]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 2(81), (pp. 88-95) [in Ukrainian].
5. Zhinky i pravo: istorychnyi aspekt [Women and Law: Historical Aspect]. (2014). *Feministychnyi ohliad – Feminist Review*, 2, (pp. 41-57) [in Ukrainian].
6. Kovalenko, L. (2019). *Hender i pravo v istorychnii perspektyvi* [Gender and Law in Historical Perspective]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 240 p. [in Ukrainian].
7. Medvedchuk, V. V. (Ed.). (2002). *Istoriia advokatury Ukrainy* [History of the Ukrainian Bar]. Kyiv: Yurinkom Inter, 286 p. [in Ukrainian].
8. Mironova, I. S. (2019). Borotba za yurydychni prava zhinok u Rosiiskii imperii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Struggle for Women's Legal Rights in the Russian Empire (Second Half of the XIX – Early XX Century)]. *Universum Historiae et Archeologiae*, 2(27), Issue 2, (pp. 163-175). Retrieved from: https://www.dnu.dp.ua/docs/visnik/fistor/program_5f7198eb33703.pdf [in Ukrainian].
9. Petrenko, M. (2014). Zhinky v pravnychomu seredovyshchi Ukrainy [Women in the Legal Environment of Ukraine]. *Problemy istorii Ukrainy XIX–XX st. – Problems of the History of Ukraine of the XIX–XX Centuries*, 23, (pp. 60-68) [in Ukrainian].
10. Serdiuk, N. (2009). Stanovyshche zhinok-yurystiv u piznii imperii [The Position of Women Lawyers in the Late Empire]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 7, (pp. 115-121) [in Ukrainian].
11. Yaroshenko, T. (2021). Sofiia Pylchykova — pravozakhysnytsia z Odesy [Sofiia Pylchykova — Human Rights Defender from Odesa]. *Naukovi zapysky Tsentru zhinochoi istorii – Scientific Notes of the Center for Women's History*, 4, (pp. 74-81) [in Ukrainian].
12. Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (DAKhO) [State Archive of Kherson Region], f. 18, op. 2, spr. 202, 1910 r. [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti (DAOO) [State Archive of Odesa Region], f. 2, op. 3, spr. 479 [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.20

Anastasiia Chokova

WOMEN IN THE LEGAL PROFESSION OF SOUTHERN UKRAINE IN THE LATE 19TH – EARLY 20TH CENTURY

The theses examine the peculiarities of women's participation in legal activities in Southern Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries. The influence of the Judicial Reform of 1864, the development of women's legal education, and the role of women in legal proceedings are analyzed. Based on archival materials, the importance of women in the formation of legal culture and the development of advocacy in the region is determined.

Keywords: advocacy, women lawyers, Southern Ukraine, Judicial Reform of 1864, legal activity, legal education, legal culture.

Відомості про автора / Information about the Author

Анастасія Чокова, аспірантка кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: anastasia.fisun@chmnu.edu.ua, orcid: <https://orcid.org/0009-0006-6445-613X>

Anastasia Chokova, PhD student at the Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: anastasia.fisun@chmnu.edu.ua, orcid: <https://orcid.org/0009-0006-6445-613X>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.21

Вікторія Чорна

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ І ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ: РІВЕНЬ ТРИВОЖНОСТІ УКРАЇНЦІВ

У тезах розглядається ставлення українців до можливого заміщення працівників штучним інтелектом. Проаналізовано основні побоювання населення щодо втрати робочих місць через автоматизацію, а також переваги використання сучасних технологій у різних сферах діяльності. Особливу увагу приділено впливу цифровізації на ринок праці, появі нових професій та необхідності розвитку цифрових навичок.

Ключові слова: штучний інтелект, ринок праці, цифрові технології, зайнятість населення, цифровізація, професійний розвиток, трудова діяльність, інформаційні технології.

У сучасному світі технології штучного інтелекту стрімко розвиваються та дедалі активніше впроваджуються у різні сфери суспільного життя. Автоматизація виробничих процесів, використання роботизованих систем, цифрових помічників і алгоритмів машинного навчання суттєво змінюють ринок праці. Водночас це викликає неоднозначну реакцію серед населення, оскільки частина людей вбачає у штучному інтелекті нові можливості для розвитку, а інша — загрозу втрати робочих місць. Для України це питання також є актуальним, особливо в умовах цифровізації економіки та реформування багатьох галузей.

Штучний інтелект уже сьогодні використовується у сфері фінансів, медицини, освіти, логістики, державного управління та обслуговування клієнтів. Багато рутинних операцій можуть виконуватися автоматично, що дозволяє підприємствам зменшувати витрати та підвищувати продуктивність праці. Саме тому дедалі частіше виникають дискусії щодо того, чи зможе штучний інтелект повністю замінити людину на роботі [5].

Думки українців з цього приводу є різними. Значна частина населення висловлює занепокоєння через можливе скорочення робочих місць. Найбільше побоювання стосуються професій, пов'язаних із виконанням однотипних та механічних завдань. Протягом січня 2026 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів власне всеукраїнське опитування громадської думки, де, серед іншого, були запитання про користування ШІ. Методом телефонних інтерв'ю (computer-assisted telephone interviews, CATI) на основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів (з випадковою генерацією телефонних номерів та подальшим статистичним зважуванням) у всіх регіонах України (підконтрольна Уряду України територія) було опитано 1003 респонденти. Опитування проводилося з дорослими (у віці 18 років і старше) громадянами України, які на момент опитування проживали на території України, яка контролювалася Урядом України.

Результати опитування за січень 2026 року (див. рис. 1) свідчать, що використання ШІ в Україні вже має більш помітне поширення, але все ще залишається обмеженим [1].

Рис. 1. Зараз активно розвиваються технології на основі штучного інтелекту (ШІ). А Ви особисто користуєтеся для роботи чи для власних потреб Штучним інтелектом? %

Понад 60% населення фактично не використовують ШІ, з них:

- 10% уперше чують і не знають, що це таке;
- 41% знають про ШІ, але ніколи ним не користувалися;
- ще 12% лише пробували, але не використовують його надалі.

Таким чином, хоча рівень обізнаності є досить високим (близько 90% знають про ШІ), реальне впровадження в повсякденну практику суттєво відстає. Водночас близько 37% населення мають хоча б певний досвід використання ШІ (включно із хоча би нерегулярним використанням). Серед них:

- 17% – щодня або майже щодня;
- 10% користуються декілька разів на тиждень;
- ще близько 10% користуються рідше (кілька разів на місяць або ще рідше) [1].

Тобто регулярними користувачами ШІ (щонайменше раз на тиждень) є вже 27% українців. Ці дані свідчать про те, що Україна перебуває на етапі активного, але ще не масового впровадження технологій штучного інтелекту. З одного боку, сформовано високий рівень обізнаності, з іншого – існує значний розрив між знанням і практичним використанням.

Водночас варто підкреслити, що частка щоденних користувачів (17%) уже є досить значною, що може свідчити про формування ядра активних користувачів, які інтегрували ШІ у свою роботу або повсякденне життя.

Порівняння результатів опитувань 2025 і 2026 років (див. графік) показує, що використання штучного інтелекту в Україні поступово зростає, хоча темпи цього зростання поки що залишаються помірними [1].

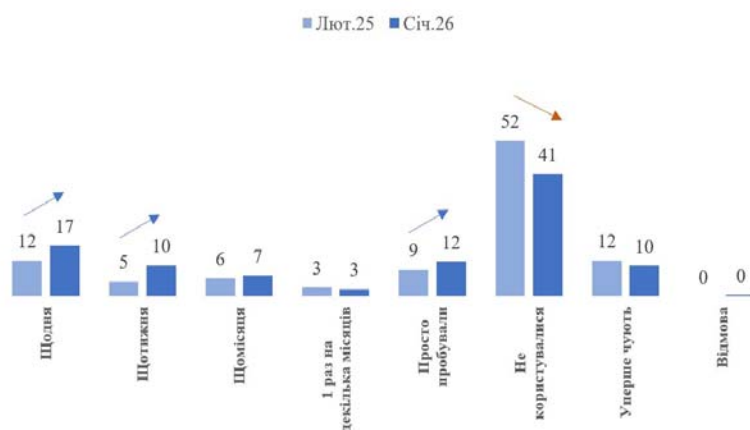

Рис.2. Динаміка використання штучного інтелекту, %

Насамперед зменшується частка людей, які взагалі не користуються ШІ. Якщо у 2025 році таких було близько 64%, то у 2026 році – уже близько 62%. Зокрема, частка тих, хто знає про ШІ, але ніколи ним не користувався, знизилася з приблизно 52% до 41%.

Водночас зростає частка користувачів. Особливо помітне збільшення серед регулярних користувачів:

- частка тих, хто користується ШІ щодня або майже щодня, зросла приблизно з 12% до 17%;
- частка тих, хто користується кілька разів на тиждень, також зросла (з близько 5% до 10%).

У підсумку частка регулярних користувачів (щонайменше раз на тиждень) зросла приблизно з 17% до 27%, тобто на 10 відсоткових пунктів. Це доволі суттєва зміна за один рік. Водночас частка тих, хто лише «пробував» ШІ, змінюється незначно, що може свідчити про поступовий перехід частини цієї групи до більш активного використання [1].

Загалом ці результати, як ми вже зазначили вище, демонструють, що Україна входить у фазу поширення нової технології, але цей процес ще не став масовим. Значна частина населення все ще залишається поза практичним використанням ШІ, попри високий рівень обізнаності.

З точки зору теорії поширення інновацій, така динаміка є типовою. Часто впровадження нових технологій відбувається за так званою S-подібною кривою: спочатку – повільне зростання (етап ранніх користувачів), потім – різке прискорення (масове прийняття) і зрештою – знову уповільнення при досягненні насичення [3, с. 287].

Наразі Україна, судячи з отриманих даних, перебуває саме на першій стадії цієї кривої – етапі початкового, ще відносно повільного поширення технології, перед можливим більш швидким зростанням у найближчі роки.

Разом із тим багато українців розуміють, що розвиток штучного інтелекту створює не лише ризики, а й нові перспективи. З'являються сучасні професії, пов'язані з програмуванням, аналізом даних, кібербезпекою, розробкою цифрових продуктів та управлінням інформаційними технологіями. Це стимулює людей до професійного розвитку, навчання та підвищення кваліфікації.

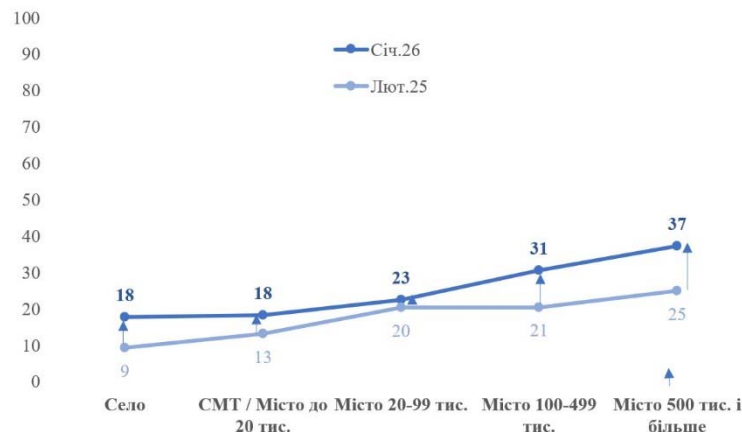

Рис 3. Вплив типу населеного пункту на користування ШІ (відсоток регулярних користувачів), %

Найвищий рівень регулярного використання зафіксовано серед молоді 18-29 років – понад половина (58%) цієї групи регулярно користуються ШІ. У категорії 30-44 років цей показник становить лише 36%, а серед людей віком від 60 років – лише 9%. Це може свідчати про суттєвий цифровий розрив між поколіннями.

При цьому за останній рік найбільший приріст користувачів відбувся серед 30-44 річних (з 21% до 36%) та серед 45-59 річних (з 9% до 25%). Серед 18-29 річних ріст на рівні тенденції з 54% до 58%, а серед 60+ річних – з 4% до 9% [1].

Особливо позитивно до використання штучного інтелекту ставиться молодь, яка активно користується цифровими технологіями та швидше адаптується до змін. Молоді люди часто сприймають ШІ як інструмент, що допомагає спростити роботу, підвищити ефективність навчання та пришвидшити виконання завдань. Натомість представники старшого покоління частіше висловлюють недовіру до нових технологій через недостатній рівень цифрової грамотності.

Важливим аспектом є також питання відповідальності та контролю. Частина українців вважає, що штучний інтелект не здатний повністю замінити людину, оскільки не має емоцій, моральних цінностей, творчого мислення та здатності приймати нестандартні рішення. Саме тому у багатьох професіях людський фактор залишатиметься необхідним [3, с. 286].

Крім того, в Україні значний вплив на ставлення до цифрових технологій має розвиток освіти та державної політики у сфері цифровізації. Поширення курсів з інформаційних технологій, підтримка онлайн-освіти та впровадження цифрових сервісів сприяють формуванню більш позитивного сприйняття штучного інтелекту серед населення [4, с. 57].

Отже, думка українців щодо можливого заміщення працівників штучним інтелектом є неоднозначною. З одного боку, люди побоюються втрати роботи та зменшення кількості робочих місць у деяких галузях. З іншого боку, суспільство усвідомлює переваги новітніх технологій та можливості, які вони відкривають для професійного розвитку й економічного зростання. У майбутньому важливого значення набуватимуть освіта, цифрові навички та здатність людини адаптуватися до технологічних змін. Саме це допоможе ефективно поєднати діяльність людини і штучного інтелекту в сучасному суспільстві.

References

1. Київський міжнародний інститут соціології URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1599&page=3> [in Ukrainian].
2. Artiukhov, A., Vikhliaiev, M., & Volk, Yu. (2023). Akademichna dobrochesnist, vidkryta nauka ta shtuchnyi intelekt: yak stvoryty dobrochesne osvितnie seredovyshche [Academic integrity, open science and artificial intelligence: how to create a virtuous educational environment] : zbirnyk ese prohramy pidvyshchennia kvalifikatsii. Lviv ; Torun: Liha-Pres, 524 s. [in Ukrainian].

3. Bubnov, I. V. (2023). *Mozhlyvosti ta ryzyky vykorystannia shtuchnoho intelektu v osvittii sferi suchasnoi Ukrainy* [Opportunities and Risks of Using Artificial Intelligence in the Educational Sphere of Modern Ukraine]. Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference. Florence, Italy, November 27- 29. 285-290 pp. URL: <https://eu-conf.com/ua/events/the-latest-information-andcommunicationtechnologies-in-education/> [in Ukrainian].
4. Baidoo-Anu, D., & Owusu Ansah I. (2023). Education in the Era of Generative Artificial Intelligence (AI): Understanding the Potential Benefits of ChatGPT in Promoting Teaching and Learning. *Journal of AI*, 7(1), 52-62. *Освітологічний дискурс*, № 1(44), 2024 [in Ukrainian].
5. Crompton, H., Burke, D. (2023). Artificial intelligence in higher education: the state of the field. *Int J Educ Technol High Educ* 20, 22 [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.21

Viktoriia Chorna

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EMPLOYMENT: THE LEVEL OF ANXIETY AMONG UKRAINIANS

The theses examine the attitudes of Ukrainians toward the possible replacement of workers by artificial intelligence. The main concerns of the population regarding job losses caused by automation, as well as the advantages of using modern technologies in various fields of activity, are analyzed. Special attention is paid to the impact of digitalization on the labor market, the emergence of new professions, and the necessity of developing digital skills.

Keywords: *artificial intelligence, labor market, digital technologies, employment, digitalization, professional development, labor activity, information technologies.*

Відомості про автора / Information about the Author

Вікторія Чорна, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри історії, вчений секреар Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: chornav2008@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6205-7163>.

Viktoriia Chorna, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of History, Academic Secretary of Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: : chornav2008@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6205-7163>.

© В. Чорна

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.22

Alina Iovcheva

COMPETING NARRATIVES OF EUROPE IN UKRAINIAN POLITICAL DISCOURSE (1991-2014)

The paper examines the competition of political narratives of Europe in Ukrainian political discourse between 1991 and 2014. It demonstrates how “Europe” functioned as a symbolic category through which political elites constructed competing models of national identity and Ukraine’s geopolitical orientation. Three main narratives are identified: “Ukraine as part of Greater Europe,” “Ukraine as Europe,” and “Ukraine as Alternative Europe”, which coexisted in tension and shaped the evolution of post-Soviet Ukrainian political identity.

Keywords: *Ukraine, Europe, political discourse, identity, narratives.*

The collapse of the Soviet Union placed Ukraine in a particularly uncertain geopolitical and symbolic position. Since the first years of independence, the question of Europe occupied a central place in Ukrainian political discourse, although its meaning was far from stable or universally shared. “Europe” functioned not simply as a geographical designation or a foreign policy direction. It gradually became a contested political and cultural category through which Ukrainian elites articulated competing visions of statehood, sovereignty, historical memory, and collective identity. Political actors appealed to Europe in different ways: as a civilizational choice, as a modernization project, as a pragmatic diplomatic vector, or, conversely, as a threat to traditional social and cultural ties inherited from the Soviet period.

This ambiguity became especially visible after the Orange Revolution of 2004, when debates about European integration moved from the sphere of diplomatic rhetoric into the broader field of identity politics. As a result, political discourse in Ukraine between 2004 and 2014 developed as a space of competing narratives rather than a linear process of “Europeanization” [4]. These narratives reflected an understanding of Ukrainian nationhood itself. Competing interpretations of Europe shaped the symbolic boundaries between “us” and “them,” influenced electoral mobilization, and created politicization of regional and linguistic differences. Under this interpretation, the European question became deeply intertwined with the broader post-Soviet transformation of Ukrainian political identity.

The study draws on the theoretical approaches of discourse analysis and constructivism, which view political identities as products of social and political interaction. From this perspective, Europe should be understood less as an objective geopolitical reality than as a discursive construct whose meanings are continuously negotiated and contested. R. Wodak has argued that collective identities emerge through discursive practices that define inclusion and exclusion [11], while O. Wæver emphasizes the role of political language in constructing security and geopolitical narratives [9]. Similar approaches can be found in the works of L. Hansen, who demonstrate that foreign policy discourses simultaneously produce representations of both the Self and the Other [3].

Particularly important for this research is the concept of “multiple Europes” developed by Stephen White and Valentina Feklyunina. Their approach challenges the assumption that Europe represents a single coherent political idea. Instead, Europe appears as a flexible symbolic resource that political actors adapt to different ideological and geopolitical contexts [10]. This framework is especially useful for the Ukrainian case, where political elites constructed divergent and sometimes incompatible visions of Europe depending on broader projects of national development.

Within this framework, three dominant narratives of Europe can be identified in Ukrainian political discourse. The first, “Ukraine as part of Greater Europe,” interpreted Europe primarily as a broad geopolitical and civilizational space in which Ukraine could maintain relations both with the European Union and with Russia. This approach was characteristic of the early post-Soviet period and often reflected the logic of multi-vector foreign policy. The second narrative, “Ukraine as Europe,” became especially visible after the Orange Revolution and presented European integration as a civilizational choice closely connected with democracy, national sovereignty, and the rejection of the Soviet legacy. In contrast, the narrative of “Ukraine as Alternative Europe” questioned the universality of the Western European model and emphasized the importance of post-Soviet ties, linguistic pluralism, Orthodox cultural traditions, or closer political cooperation with

Russia [10]. These narratives did not simply coexist within the political sphere; they competed for legitimacy and promoted different visions of Ukrainian statehood and national identity.

The research is based on qualitative discourse analysis of presidential speeches, electoral programs, public political statements, and party rhetoric produced, political debates, and official statements produced by Ukrainian presidents between 1991 and 2014.

“Ukraine as Part of Greater Europe” (1991–early 2000s). In the early years of independence, Ukrainian political discourse tended to frame Europe in relatively broad and flexible terms. Under President Leonid Kravchuk, and to a certain extent during the early presidency of Leonid Kuchma, Europe functioned as a symbolic space to which Ukraine was naturally connected through history, culture, and geography. This allowed political elites to articulate a vision of belonging that did not require immediate institutional rupture with Russia, nor a clear commitment to any integration model.

In this narrative, Europe was primarily associated with modernization, international recognition, and access to global political and economic structures. Kravchuk’s rhetoric, for instance, occasionally emphasized Ukraine as a “*great European nation*” with its own historical contribution to European development, yet without positioning this point against Russia in antagonistic terms [7]. Europe here appeared less as a boundary and more as a horizon of development.

The foreign policy concept of “*multi-vectorism*,” which became particularly visible under Kuchma, further reinforced this understanding. It assumed that Ukraine could simultaneously develop cooperation with European institutions and maintain stable, even strategic, relations with Russia [5]. Within this framework, the European direction was important but not exclusive; it was one of several possible vectors of state development. This ambiguity was perceived at the time as a practical response to Ukraine’s geopolitical positioning and economic dependencies.

At the level of Ukrainian political discourse, this produced a very flexible concept of Europe. At the same time, the Ukraine’s position was often described through metaphors of “*bridge*,” “*crossroads*,” or “*in-between space*,” which allowed for multiple interpretations without forcing a definitive choice. This period can be seen as one in which Ukraine primarily operated within a “*Greater Europe*” framework [10]. Europe was imagined as an inclusive and layered space that could accommodate post-Soviet hybridity. However, this inclusiveness also meant that the narrative lacked strong normative boundaries. As domestic political competition intensified and external pressures increased, this interpretative openness gradually became more difficult to sustain. By the early 2000s, especially in the context of growing social polarization and elite fragmentation, the ambiguity of this narrative began to give way to more clearly defined and competing constructions of Europe.

“Ukraine as Europe” (Orange Revolution and Euromaidan period). A more normatively formed interpretation of Europe emerged in the early 2000s and reached its peak during the Orange Revolution and, later, the Euromaidan protests. In contrast to the earlier pragmatic understanding, Europe became closely tied to questions of identity, legitimacy, and political belonging. It was a main direction of foreign policy and a definition of what Ukraine “is” or “should become.”

The Orange Revolution marked a turning point in this discursive transformation. Political mobilization around electoral fraud and democratic procedures was explicitly framed in European terms, with Europe symbolizing integration and the values of democracy, rule of law, and civic participation. Slogan “Ukraine is Europe” became a key message of protesters. Europe was no longer outside Ukraine’s political identity; it was presented as its essence.

This discursive identification continued and deepened during the Euromaidan protests of 2013–2014. Here, the association between Europe and normative political order became even more explicit. European integration was increasingly understood as a collective civilizational orientation. The rejection of the Association Agreement with the European Union acted as a catalyst that transformed abstract geopolitical preferences into mass political identity. Protest discourse frequently linked Europe with dignity, freedom, and resistance to authoritarianism, while the Soviet past and post-Soviet governance practices were reframed as its direct negative counterpart.

In this context, Europe functioned as a marker of democratic legitimacy and moral positioning. It defined the symbolic boundary between “European” and “non-European” political orders within Ukraine itself, rather than only between Ukraine and external actors. The distinction between “Europe” and “Eurasia” became increasingly politicized, shaping both elite rhetoric and societal mobilization [7]. As a result, European identity became enacted through protest, political participation, and public claims to belonging.

At the same time, this narrative did not eliminate internal tensions. It contributed to the deepening of regional and political polarization, as alternative interpretations of Europe and Ukrainian identity became more visible in opposition discourses. Nevertheless, within the period under analysis, the “Ukraine as Europe” narrative established itself as the dominant framework of political legitimacy in large segments of Ukrainian society.

From the perspective of discourse theory, this shift illustrates how political language does not simply reflect identity transformation but actively produces it. Europe becomes both a signifier of desired political order and a key element of

national self-understanding. The Euromaidan can be interpreted as a moment in which the discursive boundary between Ukraine and Europe was significantly reconfigured, even if not finally resolved.

“Ukraine as Alternative Europe” (1990s–2014). Near narratives that positioned Ukraine within Europe or as inherently European, there existed a parallel and politically significant discourse that challenged the universality of the Western European model. Seen in this light, “Europe” was reconstructed in alternative terms that emphasized Ukraine’s distinct historical and civilizational trajectory.

This discourse became particularly visible in the rhetoric of the Party of Regions and President Viktor Yanukovich, as well as in broader pro-Russian and communist-oriented political traditions [8]. From their perspective, European integration was often portrayed as a pragmatic economic option rather than a defining civilizational choice. At the same time, closer relations with Russia and the post-Soviet space were presented as a legitimate and even natural continuation of shared historical development. Europe, therefore, was decoupled from exclusivity: it did not require geopolitical separation from Russia or the preservation of a single cultural-linguistic model.

Key themes within this narrative included the protection of Russian language rights, criticism of NATO expansion, and skepticism toward rapid Western institutional alignment. These positions were frequently framed as resistance to what was perceived as externally imposed political conditionality. In this sense, the discourse often relied on the idea of sovereignty understood as strategic autonomy from both Western and Eastern centers of power.

Importantly, Yanukovich’s rhetoric and broader pro-government discourse rarely articulated a complete rejection of Europe. They advanced a selective and instrumental vision of European integration, compatible with multi-vector foreign policy but increasingly oriented toward balancing rather than prioritizing the European trajectory. Europe was thus positioned as one of several possible developmental spaces, not as the normative final point of Ukrainian transformation.

In discursive terms, this narrative constructed an alternative mapping of civilizational belonging, in which Ukraine could remain part of a broader “European” cultural space while simultaneously maintaining deep political, economic, and cultural ties with Russia. This produced a form of symbolic hybridity that stood in contrast to the exclusivist logic of the “Ukraine as Europe” narrative. This can be interpreted as an attempt to expand the meaning of Europe beyond its Western institutional core, or alternatively, to resist its monopolization by EU-centered discourse. However, as political polarization intensified after 2004, this narrative increasingly became associated with geopolitical opposition to Euro-Atlantic integration, even if its internal logic was less binary than it was often portrayed in public debate.

Thus, the analysis of competing narratives of Europe in Ukrainian political discourse between 1991 and 2014 demonstrates that their competition was not merely an abstract ideological phenomenon; it had clear political functions that affected patterns of mobilization, legitimacy, and conflict. Rather than existing as neutral interpretations of external orientation, these narratives operated as instruments through which political elites structured domestic competition and articulated claims to authority.

First, European narratives served as tools of electoral mobilization. Different political actors used distinct interpretations of Europe to appeal to specific regional, linguistic, and socio-economic constituencies. While pro-Western forces tended to emphasize democratic values and civilizational belonging, pro-Russian or multi-vector actors highlighted stability, economic pragmatism, and cultural continuity.

Second, these narratives played a role in the politicization of regional differences. The distinction between “European” and “non-European” orientations increasingly overlapped with existing cultural and linguistic cleavages, particularly between western and eastern regions of Ukraine. However, rather than simply reflecting these divisions, political discourse actively reinforced and reinterpreted them through the language of Europe, transforming socio-cultural diversity into a structured political opposition.

Third, European narratives played a central role in processes of legitimation. Competing political elites sought to present their visions of Ukraine’s future as the only “authentic” or “rational” European choice. As a result, Europe became a criterion for internal political legitimacy. This dynamic was especially visible during and after the Orange Revolution, when democratic legitimacy was frequently framed in explicitly European terms.

Finally, these narratives shaped the construction of symbolic boundaries between “us” and “them”. Depending on the context, “Europe” could function as an inclusive identity marker or as a boundary separating political communities within Ukraine.

Overall, the European question became a key discursive resource in Ukrainian politics, influencing both foreign policy debates and domestic political competition.

References

1. Arel, D., & Ruble, B. A. (Eds.). (2006). *Rebounding identities: The politics of identity in Russia and Ukraine*. Johns Hopkins University Press.
2. Chilton, P. (2004). *Analysing political discourse: Theory and practice*. Routledge.

3. Hansen, L. (2006). *Security as practice: Discourse analysis and the Bosnian War* (1st ed.). Routledge.
4. Kubicek, P. (2005). The European Union and democratization in Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 38(2), 269–292. <https://www.jstor.org/stable/48609540>
5. Kuchma, L. (1999). *President Kuchma's second speech during the inauguration ceremony / Друга промова Президента Кучми під час церемонії інавгурації*. Wikisource. <http://surl.li/unespi>
6. Kuzio, T. (2016). *Ukraine: State and nation building* (Original work published 1998). Routledge.
7. Suspilne Media. (1992). *Interview with Leonid Kravchuk: 1992 / Інтерв'ю з Леонідом Кравчуком: 1992 рік* [Video recording]. <https://mediateka.suspilne.media/media/4468>
8. Voice of America. (2010, February 25). *Yanukovych's inaugural speech – main points / Інавгураційна промова Януковича – головні моменти*. <http://surl.li/wplvze>
9. Wæver, O. (1995). Securitization and Desecuritization. In R. D. Lipschutz (Ed.), *On Security* (pp. 46-87). Columbia University Press.
10. White, S., & Feklyunina, V. (2014). *Identities and foreign policies in Russia, Ukraine and Belarus: The other Europes*. Palgrave Macmillan.
11. Wodak, R., de Cillia, R., Reisigl, M., & Liebhart, K. (2009). *The discursive construction of national identity*. Edinburgh University Press.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.22

Аліна Іовчева

КОНКУРУЮЧІ НАРАТИВИ ЄВРОПИ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (1991-2014)

У тезах аналізується конкуренція політичних наративів про Європу в українському політичному дискурсі між 1991 і 2014 роками. Показано, як “Європа” функціонувала як символічна категорія, через яку політичні еліти конструювали різні моделі національної ідентичності та геополітичної орієнтації України. Виокремлено три основні наративи: “Україна як частина Великої Європи”, “Україна як Європа” та “Україна як Альтернативна Європа”, які перебували в стані постійної конкуренції та взаємного перетину.

Ключові слова: Україна, Європа, політичний дискурс, ідентичність, наративи.

Відомості про автора / Information about the Author

Аліна Іовчева, кандидатка політичних наук, доцентка кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: alina.iovcheva@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3065-748X>.

Alina Iovcheva, PhD in Political Science, Associate Professor at the Department of History, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: alina.iovcheva@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-3065-748X>.

© А. Іовчена

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.23

Bohdan Yaremchuk

THE ROLE OF THE DIGITAL ARCHIVE “SLAVE VOYAGES” IN THE STUDY OF RACISM IN THE USA

The paper examines the role of the digital archive “Slave Voyages” as a tool for reinterpreting the history of racism in the United States. It highlights the limitations of traditional archives, which predominantly reflect the perspective of dominant social groups while marginalizing the experiences of enslaved people.

The study analyzes the potential of digital databases to reconstruct alternative historical narratives, particularly through quantitative analysis of the transatlantic slave trade. Based on statistical data from the archive, the scale, dynamics, and socio-demographic characteristics of slave voyages are explored.

The research demonstrates that digital archives contribute to the objectification of historical processes, broaden access to sources, and facilitate the deconstruction of established myths about racism in the United States.

Keywords: digital archives, Slave Voyages, racism in the USA, transatlantic slave trade, historical memory, quantitative analysis, open data, historiography.

Traditional archival collections have certain limitations that directly affect the study of the past, including racism in the United States. Firstly, they were compiled by state institutions, judicial bodies and the private elite. As a result, primary sources predominantly reflect the perspective of the dominant group (the white population), reinforcing the ideology and legal norms of the respective eras. The voices of African Americans and other marginalised groups were systematically excluded from the historical narrative. Due to legal restrictions on education and lack of access to resources, the experiences of the oppressed are recorded predominantly through the lens of the oppressor (property registers, court records, police reports).

In traditional documents, the subjectivity of oppressed individuals is negated. People appear as objects of economic transactions (in cases of the slave trade) or as subjects of criminal prosecution, creating a distorted picture of social reality. The physical remoteness of archives, the high cost of research trips, and the exclusivity of elite academic institutions have long limited the circle of people capable of critically re-examining the history of racism in the US. The transition to digital formats signifies a paradigm change: from the archive as a closed repository of state documentation to an open space of collective memory, enabling the reconstruction of alternative historical narratives.

The “Slave Voyages” project [1] is of significant importance for digital archival research. Its history began in the late 1960s with the collection and coding of archival data on the slave trade by Herbert S. Klein and other scholars. The idea of creating a single, multi-source database on transatlantic slave voyages arose in 1990 during a meeting between David Eltis and Stephen Berendt. The project received funding in 1993 from the National Endowment for the Humanities and the Mellon Foundation, allowing it to be published on CD-ROM in 1999 with over 27,000 records. Following extensive research initiatives between 2001 and 2005 aimed at expanding the data, particularly regarding Latin American expeditions, and securing further grants, the first open-access web version of “SlaveVoyages” was launched on 5 December 2008. Between 2015 and 2018, the site was completely recoded and modernised, adding, in particular, a new interface and a database for the intra-American slave trade, as well as translations into Spanish and Portuguese. The archive includes a systematisation of information on over 36,000 voyages undertaken between 1501 and 1867, documenting the technical specifications of the ships, the names of captains and owners, as well as detailed records of the number and composition of the ‘human cargo’ (gender, age). This enables a shift from anonymous statistics to the identification of individuals. The project consolidates data from archives across several continents. Digital data analysis makes it possible to identify a correlation between journey duration, mortality rates and the frequency of armed uprisings on board ships.

The archive helps to quantify the scale of the genocide. The average mortality rate during the crossing was 14% (as indicated in the column *Percentage of captives embarked who died*). This transforms the abstract concept of cruelty into a specific statistical fact of systematic destruction of life.

The average duration of the Atlantic crossing was 52.9 days (almost two months). The average tonnage of a vessel was 193.9 tonnes, with the average ship carrying around 307 people (*Average in the Captives embarked row*). The combination of a long duration (53 days) and high density on small vessels (under 200 tonnes) explains the high mortality rate and the spread of disease. The digital archive makes it possible to reconstruct the physical conditions of the captives' existence. A journey lasting over 50 days in the confined space of a ship is quantitative confirmation of torture as an integral part of the logistics of the slave trade.

The majority of enslaved people were men (64.6%), with women accounting for 35.4%. A significant figure is that children made up 21.7% (one in five people). The high percentage of men points to the exploitative nature of the trade (the need for heavy physical labour on the plantations). However, the significant proportion of children (almost 22%) indicates the totality of the system, which made no exceptions based on age.

Table 1.

	↑ ↓	Total captives	↑ ↓	Total voyages with this datapoint	↑ ↓	Average	↑ ↓	Median	↑ ↓	Standard deviation	↑ ↓
Captives embarked (Imputed)		10,643,518		34,700		306.7		297		155.7	
Captives disembarked (Imputed)		9,195,825		34,422		267.1		257		138.2	
Percentage of captives embarked who died during crossing				6,497		14		7		125.7	
Duration of captives' crossing (in days)				4,065		52.9		45		28	
Percentage male				3,958		64.6		64.6		12.2	
Percentage female				3,958		35.4		35.4		12.2	
Percentage children				4,193		21.7		19.7		16.8	
Tonnage of vessel				16,754		193.9		182.3		98	

Thus, an abstract historical phenomenon is transformed into a measurable system, which makes it impossible to marginalise or deny the scale of the transatlantic slave trade.

Figure 1 shows a graph illustrating the start of systematic voyages in the mid-16th century, reaching a plateau in the 17th century. The peak of the transatlantic slave trade occurred between 1750 and 1810. During this period, the number of voyages consistently exceeded 300 per year, reaching an absolute peak (over 400 voyages) just before 1807. After 1807–1808 (the abolition of the slave trade in Great Britain and the USA), a sharp decline was observed; however, the graph shows a 'long tail' of illegal voyages that continued until the 1860s.

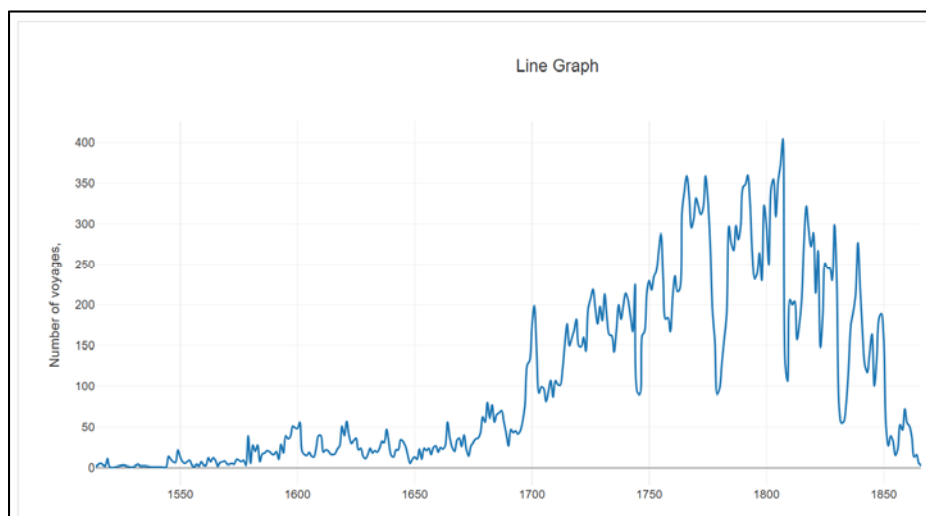

Fig.1. Chart of illegal voyages over 300 years

Therefore, the digital archive allows us to view the slave trade not as a static phenomenon, but as a dynamic capitalist industry that reached its peak during the Age of Enlightenment.

The “Slave Voyages” database records over 2,300 confirmed voyages undertaken by ships flying the US flag. Although the US lags behind Great Britain (~12,000 voyages) and Portugal/Brazil (~11,500), the figure of 2,300 voyages is crucial for understanding the formation of the American economy. It should be noted that a significant proportion of voyages under the British flag prior to 1776 actually served the North American colonies. Digital archives allow these data to be broken down by port of arrival, which clarifies the US’s actual contribution to the system. (Fig. 2)

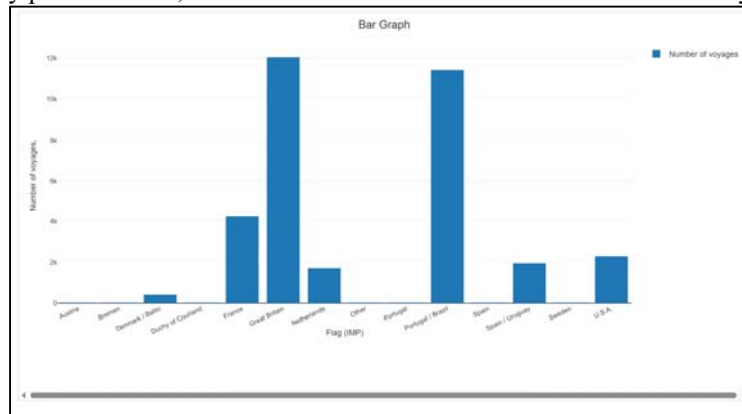

Fig.2. Chart showing illegal voyages under the flags of various countries

The number of voyages under the US flag demonstrates the direct involvement of American capital in the transatlantic system, even after the official ban on the importation of slaves in 1808 (through the domestic slave trade and illegal voyages).

Another table clearly highlights the two main hubs of enslavement. Virginia dominated in the early stages (peaking between 1701 and 1750 at 68,217 people). South Carolina became the undisputed leader in the second half of the 18th century (peaking in 1751–1800 at 81,354 people) and maintained high figures even into the 19th century. This indicates a change in economic models: from the tobacco plantations of the Chesapeake Bay (Virginia, Maryland) to the labour-intensive cultivation of rice and cotton in the ‘Lower South’ (South Carolina, Georgia). The figures allow us to trace the regional specialisation of racism. We can see how economic demand in specific states directly correlated with the scale of forced migration.

The data also debunks the myth of the North’s complete non-involvement in the slave trade. The table records thousands of imported captives in New York (peaking between 1701 and 1750 at 2,665 people), Massachusetts and Rhode Island. Although the figures in the North are significantly lower than in the South, they confirm that the institution of slavery was a pan-American phenomenon, integrated into the economy of northern port cities. Thus, the archive allows us to deconstruct the simplistic narrative of the ‘free North’ and the ‘slave-owning South’, demonstrating the systematic involvement of the northern states in transatlantic supply chains during the early stages of US development.

Table 2.

Mainland North America										
Year range	Connecticut	Florida	Georgia	Gulf coast	Maryland	Massachusetts	New Hampshire			
1501-1550	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1551-1600	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1601-1650	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1651-1700	0	0	0	0	0	4,148	84	0	0	0
1701-1750	149	0	0	0	6,962	15,063	1,981	0	0	0
1751-1800	189	2,511	16,407	2,164	6,336	954	954	18	0	0
1801-1850	0	2,801	3,236	3,081	0	0	0	0	0	0
1851-1899	0	1,812	487	110	0	0	0	0	0	0
Year range	New Jersey	New York	North Carolina	Other North America	Pennsylvania	Rhode Island	South Carolina	Virginia		
1501-1550	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1551-1600	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1601-1650	0	0	0	0	0	0	0	0	0	600
1651-1700	140	1,776	0	130	0	55	0	6,086	0	0
1701-1750	257	2,665	0	826	238	918	43,351	68,217	0	0
1751-1800	426	4,315	2,188	149	1,364	2,077	81,354	26,241	0	0
1801-1850	0	0	0	999	0	190	55,889	35	0	0
1851-1899	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

References

1. SlaveVoyages. URL: <https://www.slavevoyages.org/> (date of access: 25.04.2026).

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.23

Богдан Яремчук

РОЛЬ ЦИФРОВОГО АРХІВУ “SLAVE VOYAGES” У ВИВЧЕННІ РАСИЗМУ В США

У тезах досліджується роль цифрового архіву «Slave Voyages» як інструменту переосмислення історії расизму в США. Показано обмеження традиційних архівів, які відображають переважно позицію домінуючих соціальних груп та маргіналізують досвід поневолених.

Проаналізовано можливості цифрових баз даних у відтворенні альтернативних історичних наративів, зокрема через кількісну реконструкцію трансатлантичної работоргівлі. На основі статистичних даних архіву висвітлено масштаби, динаміку та соціально-демографічні характеристики перевезень поневолених осіб.

Доведено, що цифрові архіви сприяють об'єктивізації історичних процесів, розширенню доступу до джерел та деконструкції усталених історичних міфів щодо расизму в США.

Ключові слова: цифрові архіви, Slave Voyages, расизм у США, трансатлантична работоргівля, історична пам'ять, кількісний аналіз, відкриті дані, історіографія.

Відомості про автора / Information about the Author

Богдан Яремчук, аспірант кафедри історії, викладач кафедри англійської філології та перекладу, факультет філології, Чорноморський національний університет ім. Петра Могили, Миколаїв, Україна. e-mail: riven234@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0000-3451-3072>.

Bohdan Yaremchuk, PhD student, Department of History, Lecturer of the Department of English Philology and Translation, Philology Faculty, Petro Mohyla Black Sea National University Mykolayiv, Ukraine, e-mail: riven234@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0000-3451-3072>.

© Б. Яремчук

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

Розділ
АРХЕОЛОГІЯ

Section
ARCHEOLOGY

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.24

Алла Главенчук

РІЗЦЕВИЙ СКОЛ ЯК ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПРИЙОМ ВИГОТОВЛЕННЯ ЗНАРЯДЬ НА ПОСЕЛЕННІ АНЕТІВКА 2

У статті розглядається різцевий скол як універсальний технологічний прийом виготовлення й оновлення знарядь на поселенні Анетівка 2.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, пізній палеоліт, Анетівка 2, різці, різцеві сколи, технологія, типологія.

Пізньопалеолітичне поселення Анетівка 2 (гранітно-степове Побужжя, Миколаївська область), що розкопується з 1978 року [10; 12], багато років вивчається за методикою, що включає промивання культурного шару, яка дозволяє збирати навіть найдрібніші знахідки та виключити втрати артефактного матеріалу під час розкопок [11; 1; 2; 3; 4; 5].

Наймасовішим виробом із вторинною обробкою на виробничій ділянці ЕП/13—22 та ИП/23—30, як і на іншій території поселення Анетівка 2, після ретушованих мікропластин і мікрівістер, є різці. Вони займають 2 місце за кількістю на пам'ятці [12, с. 65, табл. 18; 2, с. 222-223, табл. 23; 6, с. 128-129, табл. 1]. Різці з Анетівки 2 виготовлені на відщепках, пластинах, рідше — на нуклеусах (або їх уламках), осколках та мікропластинах. Ці знаряддя праці — одна з найбільш вивчених категорій знарядь на Анетівці 2 [7; 8; 9].

Різці виготовлялися переважно шляхом нанесення **різцевого сколу**, одного або кількох. Додатковим прийомом вторинної обробки при виготовленні різців слугувало нанесення **ретуші**. Промивання культурного шару різко збільшило кількість різцевих сколів маленьких розмірів (нами зафіксовані мініатюрні різцеві сколи шириною до 1–1,5 мм), які при розчистці практично неможливо знайти. Таким чином, кількість різцевих відщепків значно перевищує кількість наявних різців. Це не викликає подиву, оскільки при знятті різцевого сколу можуть «злітати» одночасно два і більше різцеві відщепки. В цілому, переважна більшість різцевих сколів-відщепків були відходами виробництва, які в подальшому не використовувались.

Автори монографії про Анетівку 2, публікуючи матеріали перших 7 років розкопок поселення, наводять дані про 3690 різців (що становлять 24,57% від основних груп знарядь зі вторинною обробкою) [12, с. 31, 33-35, 65, табл. 12, 18]. Це, враховуючи, що в перші роки розкопок Анетівки 2 промивка культурного шару не застосовувалась, всі ці знаряддя отримані під час розчистки культурного шару.

На експериментальній ділянці Анетівки 2 ОС/9—12, яка входить в виробничий комплекс, що досліджувалась за допомогою промивки (1986-1988 рр.), сколи різцеві становлять 284 екз. (що складає 0,2% серед продуктів первинного розщеплення кременю): знайдені розчисткою — 92 шт., промивкою — 192 шт. [11, с. 6, табл. 1]. Різців на цій ділянці виявлено 151 екз. (144 з них знайдені шляхом розчистки, 7 — шляхом промивки), що складає 13,4% від загальної кількості виробів з вторинною обробкою [11, с. 6, табл. 2].

З 1992 року ділянки ЕП/13—22 та ИП/23—31, що входять до північно-східного виробничого комплексу Анетівки 2 вивчалися із застосуванням методики, що включає суцільне промивання культурного шару [1; 2; 3; 4; 5].

На частині північно-східної виробничої ділянки Анетівки 2 ЕП/13—22 знайдені різцеві сколи складають 7602 екз. (183 екз. добуті розчисткою та 7419 — промивкою культурного шару) — 2,3% від всіх знахідок з кременю (8,6% від масиву крем'яних знахідок, без урахування дрібного дебітажу (лусочки та мікролусочки) та осколків, уламків, оббитих і розколотих гальок. [2, с. 222-223, 225, табл. 21, 22]. Різців на цій ділянці знайдено 422 екз., 8% від усіх знарядь з вторинною обробкою. [2, с. 225, табл. 23]. Також, серед знарядь з вторинною

обробкою на ділянці ЕИ/13—22 були виділені різцеві сколи з ретушню (143 екз. — 2.7% від усіх знарядь з вторинною обробкою) [2, с. 225, табл. 23].

Аналізуючи матеріали з кременю, отримані при розкопках іншої частини північно-східного виробничого комплексу Анетівки 2 — ділянки ИП/23—31, що досліджувалась із застосуванням суцільного промивання культурного шару, ми можемо бачити, що різці теж, як і на інших досліджуваних ділянках, знаходяться на другому місці після мікроінвентарю (серед знарядь із вторинною обробкою та ретушню утилізації — з регулярною ретушню від користування знаряддями) — 405 екз. (0,8% від усіх крем'яних знахідок на ділянці) [6, с. 128-129, табл. 1]. Також серед 11 комбінованих знарядь присутні 8 виробів, у яких комбінується різець з іншим знаряддям. Також тут серед знарядь присутні 33 екз. різцевих сколів, які є сколами поновлення знарядь, із ретушню та ретушню використання (0,01% від усієї кількості знахідок) [6, с. 128-129, табл. 1]. Різцевих сколів (морфологічних) на ділянці було виділено 2084 екз. (390 знайдені розчисткою та 1694 — промивкою культурного шару) (0,9% від усього складу колекції з цієї ділянки) [6, с. 128-129, табл. 1].

Зрозуміло, що різців як знарядь було значно більше, ніж знайдено нами. У силу того, що вони переміщувалися, виносилися з території стоянки, переоформлювалися, різцевих сколів (як і інших сколів, що мають технологічний характер) завжди мало бути більше, ніж знайдених типологічних різців. Частина різцевих відщепків, які влаштовували майстрів за формою та розміром, була використана давніми анетівцями як підходящі заготовки — мікропластини та пластини (точно таким самим чином, як навмисно сколоті пластинчасті заготовки) для виготовлення виробів, які люди традиційно виготовляли на мікропластинах та пластинах. Таким чином, в цих випадках вони «виходять» за межі категорії різцевих сколів (що є відходами виробництва) і враховуються в категорії знарядь зі вторинною обробкою.

Прийом різцевого сколу застосовувався також для зняття гострих граней у нуклеусів і заготовок для знарядь, інколи — при оформленні вістер та лез скребачок. Багато у промивці різцевих сколів із ретушню, ретушню утилізації, з негативами попередніх різцевих сколів, що свідчить про підправку/оновлення різцевих лез, затуплених у результаті роботи, або таких, що чимось не влаштовували виробника з самого початку, чи про технологічні моменти зняття сколів поверх попередньо нанесеної ретуші.

В результаті багаторічного вивчення типології та технології кременевого виробництва Анетівки 2, ми дійшли висновку, що технологічний прийом різцевих сколювань широко застосовувався на цій пам'ятці при виготовленні не тільки різців, але також вістер і мікрівістер. Він слугував як прийом оформлення безпосередньо вістря і застосовувався поряд із ретушуванням. Таким способом гострий край знаряддя як оформлювали, так і підновлювали (підгострювали). Також різцевий скол як технічний прийом використовували при виготовленні скребачок та деяких інших типів знарядь.

Зовні (морфологічно) як різцеві сколи виглядають і сколи, що відщеплювались/«злітали» зі знаряддя, яке типологічно різцем не було. Це траплялось під час роботи ним як різцем, при виконанні певної виробничої операції, в момент натискання чи руху цим знаряддям. Наприклад — при прорізанні паза або гравіруванні знаряддям, яке типологічно/морфологічно є фрагментованою пластиною, якою виконували такі виробничі операції, як прорізання або гравірування на кістці чи камені.

Типологічно «різцевий скол» утворювався також при пошкодженні деяких категорій знарядь під час їх використання людьми, наприклад: при роботі вістрями та кутом зламаной пластини, тонкі сколи, що виникали під час операцій із застосуванням натиску, або при можливому оживленні чи вирівнюванні леза використовуюваного знаряддя.

Висновки, основані на вивченні артефактного матеріалу, підтверджуються і спостереженнями, зробленими під час неодноразових експериментів (що включали виготовлення різців і роботи ними та іншими знаряддями (включно — пластинами та скребачками по різному матеріалу, як то — дерево, ріг, кістка), які проводились на базі Анетівської експедиції, починаючи з 1994 року.

Цікаво зазначити, що частина виділених нами типологічно «різцевих сколів» із кварцу була отримана не лише внаслідок виготовлення різців із некрем'яних порід (у даному випадку — кварцу), але й під час операції нанесення віджимної ретуші кристалами гірського кришталю, що використовувалися як віджимники.

Типологічно (морфологічно) різець — це знаряддя, на якому присутнє навмисно сформоване робоче різцеве лезо (вузька ріжуча кромка). На поселенні Анетівка 2 наявні різці різних типів та підтипів, виготовлених на пластинах, відщепах та осколках. Виготовлялись вони з кременю, рідше — з кварцу, пісковикового кварцу (або кварцитового пісковіку). Різці присутні в комбінованих знаряддях в комбінації: різець-скребок (найчастіша комбінація), різець-вістря, різець-скобель, різець-пластина з ретушню (функціонально пластина могла бути ножем), подвійний та потрійний різець тощо [12, с. 35-37, 65, табл. 13, 18; 2, с. 225, табл. 23; 6, с. 128-129, табл. 1]. Різці на Анетівці 2 поділяються на типи — кутові, серединні (двогранні), бокові (ретушні). Різець технологічно створювався шляхом сколювання різцевих відщепків, що формували робоче різцеве лезо. Ретуш,

нарівні з різцевим сколюванням, теж була повноцінним технічним прийомом, що використовувався при виготовленні різців.

Функціонально різець — це спеціалізоване знаряддя з ріжучою кромкою, що використовувалась для обробки твердих матеріалів (кістки, рогу, дерева) для прорізання пазів, проколювання та гравірування. Яку саме виробничу операцію здійснювали тим чи іншим різцем, можна виявити під час трасологічного вивчення. Функціонально різцем може бути, наприклад, і зламана пластина, кут якої використовувався в якості різцевого леза. І така зламана пластина типологічно не є різцем, так як на ній відсутня вторинна обробка у вигляді різцевого сколу/сколів, що сформував/сформували різцеве лезо. З точки зору типології, такі вироби відносяться до пластин, осколків, уламків, сколів оновлення нуклеусів тощо. Часто на таких знаряддях «зчитуються» сліди від використання знаряддя (макрознос, ретуш утилізації знаряддя), видимі неозброєним оком. Але, щоб виявити, що саме робили таким знаряддям, потрібно дослідження під мікроскопом. На жаль, неможливо трасологічно дослідити всю величезну колекцію Анетівки 2. Якби це було можливо, функціональних різців виявилось би набагато більше, ніж ми можемо бачити неозброєним оком. В той же час, багато типологічних різців можуть виявитись не різцями функціонально. Також функціональним різцем, що виявляється при трасологічному аналізі, може виступати виріб з уже існуючою гранню, що не була сформована навмисно, наприклад — нуклеусу, уламку чи осколку кременю чи іншого каменю.

Також готовими різцями часто виступали кристали гірського кришталю та інших різновидів кварцу зі зручними, уже існуючими, природними гранями. На деяких кристалах виявлені сліди використання, видимі неозброєним оком, чи за допомогою лупи. На одному з кристалів гірського кришталю, під час петрографічного вивчення під поляризаційним мікроскопом, В.Ф. Петрунь знайшов сліди додаткового пригострення країв. Сколи, які могли зніматися під час пригострення кристалу, візуально виглядають як різцеві. Такі сколи в достатній кількості ми знаходимо серед матеріалів, добутих промивкою культурного шару.

Треба також відмітити, що на багатьох подібних виробах з кристалів кварцу ми виявили викришенність леза (що залишилась від сильного надавлювання кристалом під час роботи по твердому матеріалу, скоріш всього — по каменю). До речі, такі вироби не піддаються трасологічному вивченню, так як всі мікросліди, що можуть бути видимі під мікроскопом, були знищені під час інтенсивної роботи знаряддям. Проаналізувавши характер викришенності на знаряддях, можемо стверджувати, що, безсумнівно, ці кристали використовувались як віджимники. Але, на початку роботи ними в якості віджимників, з цих знарядь могли ненавмисно «злітати» типологічні «різцеві сколи», які нічим не відрізняються від сколів навмисно знятих, чи отриманих під час роботи кристалом, як різцем.

Такі вироби (без навмисно сформованого різцевого леза, але використовувані в якості різцевих знарядь) не фіксуються в типологічних таблицях в якості різців, так як з точки зору типолого-морфології вони відносяться до інших категорій виробів. Але різцеві відщепки, що «злітають» з функціональних різців під час роботи ними, типологічно розпізнаються як «різцеві сколи», так як мають всі типолого-морфологічні ознаки цієї категорії кам'яних артефактів.

Прийом різцевого сколювання та ретушування є технологічними прийомами, що широко використовувались на поселенні Анетівка 2 для виготовлення різних знарядь праці та багатьох технічних операцій в процесі кременевого виробництва. Залишками-мікродебітажем від технологічних операцій ретушування є лусочки та мікролусочки, що являють собою відходи виробництва. Рештками від застосування прийому різцевого сколювання є різцеві відщепки, що фіксуються з точки зору морфолого-типологічного аналізу, як «різцеві сколи», що найчастіше були відходами виробництва та іноді використовувались в подальшому виробництві знарядь, як заготовки («пластини» чи «мікропластини»), наприклад, для виробництва вістер та мікровістер. Оскільки прийом різцевого сколювання примінявся в різних випадках при обробці сколів, нуклеусів, осколків різних розмірів, то й різцеві сколи (відщепки) були різних розмірів: від декількох міліметрів (дуже мініатюрних) до декількох сантиметрів (досить масивних). Треба враховувати, що серед них наявні відколи, що є сколами утилізації і руйнування знаряддя в процесі роботи ним. Але всі вони типологічно відносяться до різцевих сколів і частина з них не пов'язана з процесом навмисного виготовлення різця, як знаряддя праці.

References

1. Hlavenchuk, A. V. (2003). Vyrobnystvo kremianykh znariad na piznopaleolitychnomu poselenni Anetivka 2 (za rezultatamy doslidzhen vyrobnychoi dilianky EI/13—22) [Production of Flint Tools at the Late Paleolithic Settlement of Anetivka 2 (Based on the Research of Production Area EI/13—22)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*, 14, (pp. 12–23) [in Ukrainian].

2. Hlavenchuk, A. V. (2003–2004). Issledovanie proizvodstvennogo uchastka na pozdnepaleoliticheskom poselenii Anetovka 2 [Research of the Production Area at the Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2]. *Stratum plus*, 1, (pp. 206–227) [in Russian].
3. Hlavenchuk, A. V. (2010). Izuchenie severo-vostochnogo uchastka pozdnepaleoliticheskogo poseleniia Anetovka 2 [Study of the North-Eastern Area of the Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2]. *VIII Mykolaivska oblasna kraieznavcha konferentsiia «Istoriia. Etnohrafiia. Kultura. Novi doslidzhennia» – VIII Mykolaiv Regional Local History Conference “History. Ethnography. Culture. New Research”*, (pp. 32–34) [in Russian].
4. Hlavenchuk, A. V. (2011). Kulturnyi shar poselennia Anetivka 2 (za rezultatamy doslidzhennia pivnichno-skhidnoi dilianky) [Cultural Layer of the Settlement of Anetivka 2 (Based on the Research of the North-Eastern Area)]. *Kamiana doba Ukrainy – Stone Age of Ukraine*, 14, (pp. 141–148) [in Ukrainian].
5. Hlavenchuk, A. V. (2018). Metodika izucheniia otkrytykh stepnykh pamiatnikov pozdnego paleolita s «vzveshennym» kulturnym sloem na primere Anetovki 2 (1992–2017 gg.) [Methodology of Studying Open Steppe Sites of the Late Paleolithic with a “Suspended” Cultural Layer on the Example of Anetovka 2 (1992–2017)]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: Scientific Quarterly*, 3(23), (pp. 21–34) [in Russian].
6. Hlavenchuk, A. V., & Pistrui, I. V. (2019). Doslidzhennia poselennia Anetivka 2 v 2008–2017 rr. [Research of the Settlement of Anetivka 2 in 2008–2017]. I Vseukrainskyi arkeolohichnyi zizd: materialy roboty – The First All-Ukrainian Archaeological Congress: Proceedings, (pp. 125–136). Kyiv: IA NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Pistrui, I. V. (2003). Riztsi piznopaleolitychnoho poselennia Anetivka 2 [Burins of the Late Paleolithic Settlement of Anetivka 2]. *Arkheolohiia – Archaeology*, 4, (pp. 55–65) [in Ukrainian].
8. Pistrui, I. V. (2005). Riztsi na pamiatkakh piznogo paleolitu pivnichno-zakhidnogo Prychornomoria [Burins on the Late Paleolithic Sites of the North-Western Black Sea Region]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Pistrui, I. V. (2009). Tekhnolohiia vyhotovlennia piznopaleolitychnykh riztsiv (na materialakh piznopaleolitychnoho poselennia Anetivka 2) [Technology of Manufacturing Late Paleolithic Burins (Based on Materials from the Late Paleolithic Settlement of Anetivka 2)]. *Zapysky istorychnoho fakultetu – Notes of the Faculty of History*, 20, (pp. 78–90) [in Ukrainian].
10. Stanko, V. N. (1989). Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2 [Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2]. *Kamennyi vek: pamiatniki, metodika, problemy – Stone Age: Sites, Methodology, Problems*, (pp. 113–125) [in Russian].
11. Stanko, V. N. (1993). Do metodyky vyvchennia mikrostruktur pamiatok paleolitu [On the Methodology of Studying Microstructures of Paleolithic Sites]. *Starozhytnosti prychnomorskykh stepiv – Antiquities of the Black Sea Steppes*, (pp. 4–8) [in Ukrainian].
12. Stanko, V. N., Grigoreva, G. V., & Shvaiko, T. N. (1989). *Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2 [Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2]*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.24

Alla Hlavenchuk

BURIN SPALL AS A TECHNOLOGICAL TECHNIQUE OF TOOL MANUFACTURE AT THE ANETIVKA 2 SETTLEMENT

The article examines burin spalls as a universal technological technique for tool production and rejuvenation at Anetivka 2.

Keywords: North-western Black Sea region, Upper Paleolithic, Anetivka 2, burins, burin spalls, technology, typology.

Відомості про автора / Information about the Author

Алла Главенчук, наукова співробітниця, Одеський археологічний музей Національної академії наук України, Одеса, Україна; Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, Україна. E-mail: glavenchuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2111-5398>.

Alla Hlavenchuk, Research Officer, Odesa Archeological Museum, the National Academy of Sciences of Ukraine, Odesa, Ukraine; Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: glavenchuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2111-5398>.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.25

*Кирило Горбенко,
Микита Дузенко*

ЕЛЕМЕНТИ РИТУАЛЬНО-КУЛЬТОВОЇ ПРАКТИКИ В СПОРУДАХ «ЦИТАДЕЛЬ» ГОРОДИЩА ДИКИЙ САД

У тезах розглядаються елементи ритуально-культової практики населення городища фінального бронзового віку Дикий Сад. Аналізуються матеріальні предмети, що зафіксовані в спорудах «цитаделі» городища і мають ознаки використання в ритуальних цілях для відправлення певних культових дій. Основна увага приділяється похованням людських черепів, антропоморфних стел, фалосів та кісткам тварин і риб.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: Степове Побужжя, білозерська культура, городище Дикий Сад, культові предмети, ритуальні практики.

Проблема реконструкції магіко-релігійних уявлень дописемних спільнот належить до однієї з найскладніших, але водночас і найбільш перспективних проблем сучасної археологічної науки. Спостерігаючи сліди та прояви людської діяльності, які можуть бути інтерпретовані як ритуально-культові, дослідник змушений працювати з фрагментарними джерелами, зумовленими відсутністю писемної традиції. Водночас саме ці матеріальні свідчення є ключовими для реконструкції духовного життя давніх суспільств.

У цьому контексті городище Дикий Сад постає як унікальна пам'ятка фінального етапу бронзової доби (білозерська культура) та вирізняється своєрідними урбаністичними рисами [1, с. 17-34]. Городище займало високий мис обривистого краю плато лівого берега річки Інгул і за своїми конструктивними особливостями складалося з огороженої ровом «цитаделі», «передмістя» та «посаду». Найбільш дослідженою частиною Дикого Саду є «цитадель», яка вирізняється концентрацією предметів, які можуть бути інтерпретовані як ритуальні.

Систематизація та інтерпретація проявів магіко-релігійної діяльності, зафіксованих на території споруд цитаделі надає значний матеріал для реконструкції світоглядних уявлень давнього населення регіону Степового Побужжя.

Споруди «цитаделі» розташовувалися умовними рядами від берегової лінії річки в глиб степу (природний нахил плато). Шість рядів споруд «цитаделі» Дикого Саду були розташовані на трьох природних терасах. За функціональним призначенням вони поділяються на житлові, господарські, господарсько-ритуальні, оборонні, ритуально-культові та громадський простір. Елементи ритуально-культової практики чітко простежуються у спорудах другого–п'ятого рядів [4, с. 5-44].

Речі обрядового характеру зустрічаються переважно в житлах (в заповненні та ямах), що може бути інтерпретовано як прояви виключно домашнього локального культу. Також подібні предмети зустрічаються і на спеціальних майданчиках, які могли використовуватися вже для колективного поклоніння.

Ритуальні або вотивні, предмети досить різноманітні: черепи, антропоморфні стели та фалоси, які можна віднести до категорії окремих широких культів, що існували серед мешканців городища. Водночас, як ритуальні визначаються кістки тварин, керамічний посуд, кам'яні та бронзові вироби тощо. На їх ритуальний аспект вказує контекст знахідки, не утилітарне використання та одночасне знаходження з однозначно культовими речами (стели, фалоси, черепи). Цілком можливо, що всі зазначені предмети слугували підношенням для надприродних сутностей (богів, духів, спочилих предків), контакт з якими мешканці городища уявляли як взаємний обмін дарами.

Загалом можна виділити 14-ть категорій предметів, які можуть бути інтерпретовані як ритуально-культові (таблиця). Житла зі слідами ритуальної діяльності знаходяться у 2; 4; 5 рядах.

У другому ряді розташовані приміщення 2 та 7. В приміщенні 2 зафіксовано поховання жіночого черепа у спеціальній ямі. Приміщення 7 демонструє набагато більш насичений набір артефактів: нижня щелепа людини (вмонтована в кам'яну викладку в центрі житла) та два жіночих черепи без нижніх щелеп (південно-західний кут

приміщення). На цьому ж рівні підлоги знаходилися предмети вотивного характеру: керамічне пряслице, череп собаки зі слідами механічного впливу, фрагмент панцира черепахи, кістяну проколку та наконечник стріли. При вході, виявлено фрагмент стилізованого фалоса з вапняку.

У зазначених приміщеннях можна чітко простежити культ черепа, фалічний культ і культ черепахи (або, ширше, культ шанування тварин як таких).

У ряді приміщень четвертого ряду виявлено фрагменти панцирів черепах, керамічний посуд, кістки тварин і риб, а також вапнякове каміння та антропоморфні стели (приміщення 25). У північній стіні приміщення 11 виявлено набір із 36-ти астрагалів, що знаходилися в невеликому заглибленні в заповненні глинобитної стіни. Широко відоме використання астрагалів у ритуальних цілях, на що вказують, наприклад, численні поховання з астрагалами (зокрема, у могильниках зрубної культури), що може трактуватися як приладдя для мантики і, ширше, як приналежність покійника до жрецької касты [6, с. 5-7]. Відома також інтерпретація астрагалів як ігрового інвентарю, що, однак, не скасовує їхнього можливого ритуального призначення [9, с. 454].

Отже, у житлах четвертого ряду ми маємо прояви культу черепахи, культу шанування певних каменів, зокрема вапнякового каміння та антропоморфних стел, вотивні підношення та унікальний комплекс астрагалів.

Найбільшу кількість слідів ритуально-культової діяльності надають житла п'ятого ряду. У спеціальних ритуальних ямах зустрічається керамічний посуд, інструменти з кістки та рогу, кам'яні вироби (зокрема куранти) та інші предмети, які могли виступати певними підношеннями. Також у ряді ритуальних ям приміщень 16 і 24 фіксуються фрагменти панцирів черепах.

Загалом, приміщення 24 представляє найбільший інтерес серед споруд, оскільки в ньому зафіксовано найбільшу кількість знахідок ритуального характеру на «цитаделі» в цілому. Найбільш виразний комплекс зафіксовано у центральній частині приміщення, де над вогнищами, перекритими антропоморфними плитами, знаходився завал дрібного каміння, навколо якого концентрувалася переважна частина знахідок. Біля викладки розташовувалися дві антропоморфні стели, під якими виявлено вогнище та ритуальні ями. Також в заповненні виявлено жіночий череп [5, с. 36-66].

У контексті культу антропоморфних стел особливий інтерес викликає ще одне житло п'ятого ряду – приміщення № 20. У центральній частині споруди виявлено кілька оброблених вапнякових плит трапецієподібної форми, навколо зафіксовано значний глиняний заплив, що може бути залишком зруйнованої глиняної огорожі. Наявність огороженого простору та кам'яних плит дозволяє припускати існування своєрідного «вітаря» з глиняною огорожею та кам'яними стелями. Біля антропоморфної стели виявлено мініатюрну чашу та керамічний предмет напівсферичної форми.

Отже, серед споруд п'ятого ряду зустрічаються культ антропоморфних стел, культ черепахи, а також культ черепа. Усе вищезазначене підтверджується великою кількістю предметів, які могли використовуватися як підношення, що підкріплюють вищезгадані культу.

Ритуально-культові приміщення на території цитаделі представлені насамперед приміщеннями 3 та 4 (3-й та 4-й ряди). На ритуальний аспект цих споруд вказує велика кількість вотивних предметів, вогнищ, а також нежитловий характер самих осель. Особливий інтерес становив спеціально облаштований пандус перед входом до приміщення 3, орієнтований на літній схід сонця під час сонцестояння. Його схили були вкриті попелом, кістками тварин, риб'ячою лускою та фрагментами кераміки, тоді як сам прохід підтримувався у чистому стані [2, с. 26-29].

У центрі приміщення 4 та вздовж стін знаходилася складна система з 12 ям, частина яких мала спеціальні приямки та сліди вогню. У засипці ям були знайдені фрагменти кераміки, вотивні предмети, зокрема керамічний диск зі слідами лінійного письма Б, кістки тварин, панцир черепахи, кам'яні та кістяні вироби, людський череп, щелепа тощо. У заповненні також зафіксовано мініатюрну крем'яну стелу.

Отже, серед ритуально-культових приміщень цитаделі фіксуються культ черепахи, культ черепа, культ антропоморфних стел, а також значне скупчення вотивних предметів. Можна припустити, що приміщення 3 і 4 використовувалися жителями городища для колективного відправлення певних ритуалів, на що вказує концентрація майже всіх культів, виявлених на території цитаделі, а також нежитловий характер самих споруд.

Окремо варто виділити приміщення 24-а, яке розташоване у п'ятому ряді та належить до типу господарсько-ритуальних споруд. Основний археологічний матеріал походив із нижнього рівня споруди, де було виявлено одне центральне вогнище та 19 ям різного призначення: господарські, господарсько-ритуальні, ритуальні та стовпові. Центральне вогнище було перекрите вапняковим каменем і, ймовірно, виконувало як побутову, так і ритуальну функцію. Частина ям містила сліди горіння, панцирі черепах, астрагали, антропоморфні стели, оброблені камені та керамічні диски. Також зафіксовано кістки великої та дрібної рогатої худоби, свині, коня, риби, а також мушлі й предмети з глини та каменю. На окрему увагу заслуговує фрагмент людського черепа. Деякі ями були з'єднані між собою переходами, що свідчить про продуману внутрішню структуру комплексу.

Наявність вогнища, спеціально облаштованих ям із ритуальними похованнями антропоморфних стел і сакральних предметів дозволяє трактувати приміщення 24-а як багатофункціональний господарсько-культовий комплекс, пов'язаний із ритуальною діяльністю населення городища. Чітко простежуються культ

антропоморфних стел, культ черепахи, а також культ черепа. Судячи з усього, споруда також призначалася для колективного здійснення ритуалів.

Виходячи з усього вище наведеного, на території «цитаделі» можна чітко виділити такі культи: черепа; каменю (стели, фалос); черепахи.

Культ черепа є досить символічним та глибоким і передбачає безліч можливих тлумачень. У випадку з розміщенням черепів у житлах можна припустити практику вшанування культу предків. З іншого боку, знаходження черепів в спорудах може вказувати на особливий статус черепа як такого. Цікаві етнографічні паралелі простежуються в обських угрів. Відомо, що після здійснення поховання вони нерідко зберігали черепи померлих, які вважалися вмістилищем відроджуваної душі людини. Такій практиці зазвичай піддавалися представники суспільства, які мали особливий статус. Уявлення про зосередження життєвих сил у голові були також широко поширені серед давніх єгиптян, які називали її «сховищем життя», що неодноразово підкреслюється в основних релігійних текстах [7, с. 11.]. У випадку з культом черепа, що фіксується на території цитаделі, можна припустити, що деякі черепа належали найбільш видатним постатям городища, шанування яких тривало й після їх фізичної смерті.

У **культурі антропоморфних стел** (і ширше – каменів загалом) можна вбачати аніконічні символи божеств, шанованих серед мешканців городища. Шанування стел і, ширше, каменів як таких широко відоме серед багатьох європейських, і не тільки, культур. Яскравим прикладом є шанування герм у греків, як правило пов'язаних із культом бога Гермеса. Так, Теофраст згадує людей, які здійснювали обливання олією каменів, встановлених на перехрестях, ставали перед ними на коліна та вітали їх повітряним поцілунком. Особливо відомим був омфал Аполлона в Дельфах, який спочатку являв собою не позначення центру світу чи поховання, а один із багатьох сакральних каменів, що набув значення завдяки культу Аполлона. Священні камені також встановлювали перед входами до житла, що може свідчити про давню традицію сакралізації каменю як охоронного або культового об'єкта. Подібні прямокутно оброблені камені були виявлені археологами і перед брамами Трої [8, с. 109.].

Фалічний культ має чітку усталену семантику, пов'язану з родючістю та буйством життя як такого. Швидше за все, у випадку з городищем фалос мав подібний символізм. Зображення ерегованих чоловічих статевих органів відомі повсюдно, зокрема у більш ранніх культурах Північного Причорномор'я, наприклад на ідолах ямної та катакомбної культур.

Культ черепахи, на думку авторів, міг бути пов'язаний із шануванням духів, пов'язаних із морською справою. Черепаха, як морська тварина, могла розумітися як символ морської стихії як такої і бути своєрідним відображенням духу або божества-покровителя водної стихії та рибальства. Використання панцира в обрядах могло сприйматися як залучення удачі за симпатичним принципом. Відомо, що мешканці островів Торресової протоки застосовують зображення дюгонів і черепах для магічного притягнення здобичі [3, р. 18.].

Слід зазначити, що релігійні уявлення мешканців поселення, найімовірніше, виходили значно далі за зазначені вище культи, але спираючись виключно на археологічні дані, можна чітко зробити висновок про наявність розвинених і складних магіко-релігійних вірувань серед мешканців городища і, ширше, усього степового Побужжя фінального бронзового віку.

Таблиця 1

№	Предмети ритуально-культового характеру (заповнення та ями)	СПОРУДИ «ЦИТАДЕЛІ» З ЕЛЕМЕНТАМИ РИТУАЛЬНО-КУЛЬТОВОЇ ПРАКТИКИ (характер, ради розташування та тип)																					
		ЖИТЛА																РК				ГРСП	
		2-й		4-й				5-й								3-й		4-й	5-й				
		2: 3-1	7: 3-1	25: Н-1	9: 3-1	11: 3-1	12: 3-1	10: 3-1	15: Н-1	16: 3-1	19: Н-1	20: Н-1	24: Н-2	РП	3: 3-1	4: 3-2	24-а: Н-2						
		З	Я	З	Я	З	Я	З	Я	З	Я	З	Я	З	Я	З	Я	З	Я	З	Я		
1	Череп людини	0	1	2							2	0	1	1									
2	Нижня щелепа людини		1								1									1			
3	Антропоморфна стела				2						1							1	1				
4	Фалос			1																			
5	Валишкове камінь				3				2		1												
6	Кам'яні предмети			2	4	1				1										4	1		
7	Керамичний посуд		1		3	1				1	2			2	1	1	1	2	1	1	1		
8	Вироби з глини				1										1		1	1		1	1		
9	Астрагали				1		1			1							1						
10	Предмети з кістки та рогу тварин															1				3	1		
11	Панцир черепахи		1		1	1			1		1						2	1			2		
12	Кістки риби				2						1								1	1			
13	Кістки тварин			1		1	1			1	1						1	1	3				
14	Бронзові предмети																2						
	Усього	0	1	7	2	0	18	0	4	1	2	0	4	2	9	1	1	0	4	0	3		
		2	9	18	4	3	4	11	2	4	3	7	21	2	3	20	16						

Характер споруди: Ж – житлова; РК – ритуально-культові; РП – ритуальний панірус; ГРСП – господарсько-ритуальна споруда.

Типи споруди: Н – наземні, глибина до 0,5 м (Н-1 – з залишками кам'яних фундаментів; Н-2 – глибинні); 3 – заглиблені (3-1 – частково заглиблені, глибина до 1,0 м; 3-2 – заглиблені, глибина понад 1,0 м)

З – заповнення споруди; Я – ями.

References

1. Gorbenko K., Trygub O. (2022). History of Exploration of Final Bronze Age Fortified Settlement (Hillfort) 'Dyki Sad'. *Revista Arheologică*. T. 18, Vol. 2. (pp. 17-34). DOI: 10.5281/zenodo.7540950 [in English].
2. Yu.S. Grebennikov. (1994). Kultovoe pomeshchenie na poselenii «Dikiy Sad» [Cult building at the Dyki Sad settlement] // *Drevnee Prichernomorye*. KS OAO. Odessa, pp. 26–29. [in Russian].
3. Frazer James George (1925). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. New York: The Macmillan Company. (pp. 16). [in English].
4. Horbenko, K.V. (2020). Zalyshky budivelnnykh sporud «tsytadeli» horodyshcha Dikiy Sad [Remains of the 'Citadel' of the 'Wild Garden' Settlement]. *Starozhytnosti Lukomoria*, 1 (1), 5-44. DOI: 10.33782/2708-4116.2020.1.9 [in Ukrainian].
5. Horbenko, K.V. (2021). Budivelni sporudy pivdennoyi chastyny «Tsyttadeli» Dykyi Sad [Building Constructions of Southern Part of 'Citadel' of Dykyi Sad Ancient Settlement]. *Eminak*, 1 (33), 36-66. DOI: 10.33782/emina2021.1(33).491 [in Ukrainian].
6. Kovalova I.F. (ed.). *Srubnye pogrebeniya s naborami alchikov* [Srubna burials with sets of astragals] // *Issledovaniya po arheologii Podneprovya*. Dnepropetrovsk: DGU, pp. 59–71. [in Russian].
7. Kukushkin I.A., Dmitriev E.A. (2017). *Semantika cherepa v ritualakh andronovskogo naseleniya* [The semantics of the skull in the rituals of the Andronovo population] // *Narody i religii Evrazii*. Barnaul: Izd-vo Altayskogo gos. un-ta, issue 1–2 (10–11), pp. 26–29. [in Russian].
8. Nilsson Martin (1998). *Grecheskaya narodnaya religiya* [Greek Folk Religion] / translated from English by S. Klementyeva; edited by A. I. Zaitsev. Saint Petersburg: Aleteyya, pp. 26–29. [in Russian].
9. Pankovskiy V.B. (2013). *Industriya skeletnykh materialiv nizhnego sloya Mikhaylovki* [Industry of skeletal materials from the lower layer of Mikhailovka] // N.S. Kotova. *Deriivska kultura ta pamyatky nyzhnomykhailivskoho typu* [Deriivka culture and sites of the Nyzhnomykhailivka type]. Kyiv; Kharkiv: Maidan, pp. 449–483. [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.25

Kyrylo Horbenko
Mykyta Duzenko

ELEMENTS OF RITUAL AND CULT PRACTICES IN THE STRUCTURES OF “CITADEL” OF DYKYI SAD FORTIFIED SETTLEMENT

The theses examine elements of the ritual and cult practices of the population of the fortified settlement Dykyi Sad of the Final Bronze Age. The study analyzes material artifacts discovered within the structures of the hillfort's "citadel" that display evidence of ritual use associated with specific cult activities. Particular attention is devoted to burials of human skulls, anthropomorphic stelae, phallic objects, and animal and fish bones.

Funding. The research reported in this paper was produced as part of the project 'Systematization and Digitalization of the Archaeological Heritage of the Mykolaiv Region (Based on Materials from the Anetivka 2 Site, the Dykyi Sad Settlement, and the Borysthenes Polis)' (0126U003132) with support from Ukraine's Ministry of Education and Science.

Key words: Buh Steppe region, Bilozerka culture, fortified settlement 'Dyki Sad', sacred objects, ritual practices.

Відомості про авторів / Information about the Author

Кирило Горбенко, старший викладач кафедри історії Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: dikiysad1@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0510-3792>.

Kyrylo Horbenko, Senior Lecturer, Department of History of the Black Sea National University named after Peter Mohyla, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: dikiysad1@gmail.com; orcid: <https://orcid.org/0000-0002-0510-3792>.

Микита Дузенко, здобувач вищої освіти першого рівня освітньої програми В 9 «Історія та археологія» Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна.

Mykyta Duzenko first-level higher education student educational program В 9 "History and Archaeology" Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: fuzbyyyf@gmail.com; orcid: <https://orcid.org/0009-0007-4047-9203>

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.26

Віктор Гребенников

ПОСЕЛЕННЯ ДОБИ БРОНЗИ У НИЖНІЙ ТЕЧІЇ РІЧОК ІНГУЛЕЦЬ І ВИСУНЬ

В тезах висвітлена археологічна розвідка 1974 р. по берегах річок Інгулець та Висунь у нижніх течіях. Під час неї обстежено багато поселень та стоянок різних епох. Серед них 21 – доби бронзи, переважно пізнього етапу. Деякі поселення були відкриті раніш, і тому виникла потреба з'ясувати, хто і коли їх відкрив. Даний регіон був досить щільно заселений у добу пізньої бронзи.

Ключові слова: розвідка, поселення, Інгулець, Висунь, пізня бронза.

1974 р. розвідувальний загін Інгульської експедиції АН УРСР під керівництвом старшого лаборанта В.М. Ключинцева провів обстеження обох берегів ріки Інгулець в межах Білозерського району Херсонської та Снігурівського району Миколаївської областей. Також була обстежена права притока Інгульця річка Висунь у межах Березнегуватського та півдня Казанківського районів Миколаївської області [1].

Треба зазначити, що цей район вже неодноразово обстежувався археологами. У 1923 – 1925 рр. співробітник Херсонського краєзнавчого музею А.В. Добровольський обстежив середню течію Інгульця [2], у 1951 р. тут проводив розвідки загін Ольвійської експедиції під керівництвом Л.М. Славіна [3]. Середню течію Висуні добре обстежив вчитель Сергіївської школи А.О. Сікорський 1962-1966 рр. [4], а згодом, Миколаївська група Одеського археологічного товариства на чолі зі співробітником Миколаївського краєзнавчого музею В.І. Нікітіним.

Та незважаючи на це, загін В.М. Ключинцева обстежуючи вже відомі пам'ятки відкрив у долині Інгульця нові поселення та стоянки різних епох. За матеріалами звіту Інгульської експедиції за 1974 р. ми включили у дану публікацію тільки поселення доби бронзи та пізнього її етапу.

Херсонська область.

Поселення Садове I розташовано на правому березі р. Інгулець біля с. Садове, на похилому мисоподібному схилу плато. Площа поселення біля 6 га. На поверхні видно залишки зруйнованих оранкою кам'яних споруд. Підйомний матеріал складається переважно з уламків кераміки, кременевих знарядь, кісток тварин.

Ліпна кераміка представлена горщиками, банками та мисками. Часто нижче краю вінця на 2-4 см розташований пружок прикрашений пальцевими втискуваннями або насічками. Кам'яні знаряддя представлені уламками точильних брусків. Потужність культурного шару місцями сягає 0,5 м. Окремі ділянки поселення придатні для розкопок. Датуються добою пізньої бронзи.

Поселення Дар'ївський поворот II. Розташовано на краю тераси, яка переходить у схил плато. Площа біля 5 га, розорюється. На поверхні видно залишки кам'яних споруд, потужність культурного шару 0,4-0,5 м. Підйомний матеріал представлений банкоподібними судами, орнаментованими нижче краю вінця пружками з косими насічками та втискуваннями. У меншій кількості – уламки горщиків. Знайдено кілька фрагментів жаровень, черпаків, кубків. Також цікавий кінцевий кременевий вкладиш серпа довжиною 6 см і шириною 2,5 см. Датовано добою пізньої бронзи. На поверхні поселення знайдені уламки амфор.

Поселення Інгулець I. Розташовано нижче с. Інгулець, на лівому похилому схилі балки, котра виходить у пойму р. Інгулець. Поверхня поселення розорана. Площа складає 6 га. Ліпна кераміка представлена уламками банкоподібних судів діаметрами вінців 24-35 см, які мають прямий або трошки відігнутий назовні вінець. Нижче краю вінця на 2-4 см проходить наліпний пружок, часто прикрашений втискуваннями. Горщики мають високий, трохи відігнутий назовні вінець та округле тулово. Невелику групу складають жаровні, а також кришки ліпних судів. Кам'яні знаряддя представлені уламками зернотерок, точильних брусків, кременевими відщепами. Велика кількість кісток тварин. Культурний шар сильно зруйнований оранкою. Датовано добою пізньої бронзи. Також на поверхні знайдені уламки амфор.

Миколаївська область.

Поселення Олександрівка I (Снігурівський район). Розташовано на правому схилі балки, яка виходить у заплаву р. Інгулець і утворює мисоподібний виступ на північний захід від с. Олександрівка. Площа 2,5-3 га,

поверхня розорана. Уламки ліпної кераміки нечисельні (17 од.). Тісто щільне, з домішками шамоту, піску, кварцу, вапна. Зовнішня поверхня заглажена або шорстка, жовтуватого чи сіро-чорного кольору. Датовано добою пізньої бронзи.

Поселення (літовка) Михайлівка I. Розташовано на піщаних височинах лівого берега р. Інгулець у заплаві, у 0,9 км від с. Михайлівка. Площа поселення 1 га. Поверхня задернована. Проведено шурфування (3 шурфи). Виявлено ліпну кераміку доби пізньої бронзи та уламки амфор.

Поселення Новософіївка I. Розташовано у 0,8 км на південь від с. Новософіївка на похилому схилі берега р. Інгулець. Площа поселення 4 га, з обох сторін поселення обмежено невеликими ярами, котрі виходять у заплаву річки. Поверхня розорана.

На поверхні поселення зібрано великий підйомний матеріал, який можна поділити на кілька періодів. Один відноситься до катакомбної культури і характерний керамікою своєрідних форм і орнаментами. До цього ж періоду відноситься бронзовий листоподібний ніж.

До доби пізньої бронзи відносяться ліпні банкоподібні сосуди, горщики, жаровні, черпаки (усього 130 од.). Орнаментовані наліпними пружками, пружками з зачіпами, з насічками та різними втискуваннями. Знайдено астрагал з продряпаним зображенням чолов'ячки [5], біконічне пряслице. На поверхні поселення видно залишки кам'яних жител розташованих у кілька коротких рядів по схилу балки. Велика кількість кісток тварин і кам'яних знарядь (уламки зернотерок, болас тощо).

Поселення Новософіївка II. Розташовано на мисоподібному виступі біля с. Новософіївка. Площа біля 1 га. Частина поселення зайнята господарськими спорудами. Ліпна кераміка невиразна, має домішки піску, шамоту, вапна. Багато кісток тварин. Датовано добою пізньої бронзи. Знайдено уламки амфорних стінок.

Поселення Тимофіївка I. Залишки зруйнованого поселення доби пізньої бронзи знайдені на лівому березі р. Інгулець, нижче за течією від с. Тимофіївка, на мисоподібному виступі у заплаві ріки. На поселенні закладено 3 шурфи, культурний шар не виявлений. На поверхні знайдено уламки ліпних посудів з домішками піску, шамоту, вапна.

Поселення Тимофіївка II. Розташовано на лівому березі р. Інгулець, на заплавної терасі. Поверхня розорана, площа розповсюдження підйомного матеріалу біля 1,5 га. Знахідки представлені невиразними уламками ліпного посуду з домішками піску, шамоту, вапна у зламі чорного кольору. Датовано добою бронзи.

Поселення Лиманці I. Залишки зруйнованого поселення доби пізньої бронзи знайдені на лівому березі р. Інгулець, в центрі с. Лиманці на мисоподібному схилі плато. Площа розповсюдження підйомного матеріалу 1 га. Представлений невиразними уламками ліпної кераміки з домішками піску, шамоту, вапна.

Поселення Галаганівка I. Сліди поселення доби бронзи знайдені на краю плато лівого берега р. Інгулець. Відкрите А.В. Добровольським у 1923 р. Площа розорюється, підйомний матеріал знаходиться на площі у 2 га. На поверхні видно залишки зруйнованих кам'яних будівель. Під час шурфування культурний шар не зафіксований. Підйомний матеріал представлений уламками ліпних посудів, знайдено кілька фрагментів кісток тварин.

Поселення Снігурівка II. Відкрите у 1972 р. співробітниками Миколаївського краєзнавчого музею. Розташовано на мисоподібному виступі у заплаві р. Інгулець, у 0,8 км на північний схід від міста Снігурівка. Під час зачистки схилів визначено культурний шар 0,4-0,5 м.

Підйомний матеріал представлений уламками посудів типу банок і горщиків. Тісто щільне з домішками піску, шамоту, вапна жовтуватого або сірого коліру. Невелика частина посуду має лощену поверхню. Банки орнаментовані наліпним пружком з пальцевими втискуваннями. Горщики мають короткий вінець, який переходить у трохи опукле тулово. Нижче краю вінця на 1 см розташовується пружок з пальцевими втискуваннями. По тулову йде орнамент у вигляді пружка та прокреслених коротких ліній. Датовано добою пізньої бронзи. Знайдено уламки амфорних стінок.

Річка Висунь.

Поселення Любомирівка I¹. Розташовано на північ від с. Любомирівка, на похилому схилі заплавної тераси. Площа його 2-2,5 га. На поверхні видно залишки кам'яних будівель.

Підйомний матеріал представлений уламками посуду баночного типу орнаментованого наліпним пружком з пальцевими втискуваннями. Тісто щільне з домішками піску, шамоту, вапна. У зламі чорного кольору. Датовано добою пізньої бронзи. Знайдено уламки амфорних стінок.

¹ За деякими даними, поселення Любомирівка та Пришиб відкрив А.О. Сікорський, хоч ці пам'ятки розташовані досить далеко від головного району його пошуків (авт.)

Поселення Пришиб І. Розташовано на північ від с. Пришиб, мисоподібному виступі заплавної тераси, яка поступово переходить у плато. Площа 1 га, розорана. Підйомний матеріал представлений уламками ліпного посуду. Тісто щільне у зламі чорного кольору. Культурний шар не визначено. Датовано добою бронзи.

Поселення Калуга І (насправді, це поселення Калуга ІІІ). Залишки поселення знаходяться на похилому схилі мисоподібного виступу правого берега р. Висунь, на південь від с. Калуга. Площа поселення 2 га. Також неодноразово обстежено співробітниками Миколаївського краєзнавчого музею. Підйомний матеріал представлений уламками ліпної кераміки доби пізньої бронзи і уламками амфор.

Поселення Федорівка І. Відкрите А.О. Сікорським у 1965 р. Залишки поселення знайдені на північний захід від с. Федорівка, на лівому березі р. Висунь, на лівому схилі у гирлі балки, яка виходить у заплаву ріки. Площа біля 3 га, розорана. Керамічний матеріал нечисельний, представлений уламками посудів, які можна віднести до доби бронзи.

Поселення Сергіївка І (у Сікорського А.О. – поселення Бабіна Балка). Розташовано на краю ділянки, яка знаходиться при впадінні безіменної балки, що виходить у заплаву правого берега р. Висунь, навпроти с. Сергіївка. Відкрите А.О. Сікорським у 1962 р. Площа 3 га, задернована. На поверхні видно залишки кам'яних споруд. Підйомний матеріал представлений фрагментами стінок ліпних посудів, нечисельний (рис.1). Тісто щільне з домішками піску, шамоту, вапна. У зламі чорного кольору. Зустрічаються кістки тварин. Кераміку з поселення можна попередньо віднести до доби пізньої бронзи. Окремі ділянки поселення придатні для розкопок.

Поселення Бурячки І. Знайдено біля хутору Бурячки розташованого на правому березі р. Висунь, на краю плато. Площа 2-3 га, розорана. На поверхні видно залишки давніх кам'яних споруд. Уламки посудів мають прями або трохи відігнутий назовні вінець. Орнаментовані наліпним пружком. Один уламок належить кубку. Часто зустрічаються фрагменти кісток тварин. Датовано добою пізньої бронзи.

Поселення Олександрівка І (Казанківський район). Відкрите А.О. Сікорським у 1965 р. Залишки поселення розташовані на південь від с. Олександрівка, на похилому схилі лівого берега р. Висунь. Площа 1,5-2 га, поверхня задернована. Підйомний матеріал представлений уламками нечисельних ліпних посудів з прямим або відігнутих вінцем. Стінки орнаментовані наліпним пружком. Датовано добою пізньої бронзи.

Поселення Волна І. Розташовано на східній околиці с. Волна, на правому березі р. Висунь, на високому плато. Відкрите А.О. Сікорським у 1966 р. Площа 5 га, невелика частина поселення задернована. На оранці простежуються чисельні плями від стародавніх будівель, які розташовані без чіткого планування. Культурний шар не простежено.

Підйомний матеріал представлений уламками посудів кількох типів. Сосуди банкових форм мають прямий або трохи відігнутий вінець, нижче його краю часто проходить наліпний пружок. Сосуди типу горщиків мають короткий прямий або трохи відігнутий вінець, більш-менш округле тулово та пласке дно. Кілька уламків належать кубкам з лощеною поверхнею орнаментованих нарізними лініями. Цікавий фрагмент ручки ліпного посуду. Також знайдені прясло (рис.5), кременеві шкребки, фрагмент кам'яної «праски», фрагмент песта (рис.4) тощо. Зібрано багато кісток тварин, фрагменти амфор. Датовано добою пізньої бронзи.

Поселення Волна ІІ. Розташовано на північно-західній околиці с. Волна. Частина поселення задернована, частина зруйнована сучасними будовами. Відкрите А.О. Сікорським у 1966 р. Площа 2,5 га. Зібрана невелика кількість уламків ліпної кераміки з прямим або трохи відігнутих назовні вінцем та невиразним туловом. Орнаментовані наліпним пружком з втискуваннями. Датовано добою пізньої бронзи.

На підставі проведеної розвідки, можна зробити висновок, що узбережжя річок Інгулець та Висунь у добу бронзи, а особливо на її пізньому етапі, було щільно заселено. Також це підтверджується і подальшими дослідженнями. 1986 р. була проведена розвідка долини річки Добра (права притока р. Висунь) де була знайдена низка поселень доби пізньої бронзи [6]. Наявність уламків амфор на багатьох поселеннях цього періоду, свідчить, що у античний час кочові скіфи використовували місця колишніх поселень для своїх тимчасових зупинок. Також зручні місця колишніх поселень могли використовувати для стоянок купці (мандрівники), котрі плавали по річках вели товарообмін зі скіфами.

References

1. Shaposhnikova, O.G. i dr. (1974). Otchot o rabote Ingul'skoy êkspeditsii v 1974 g. [Report of the Ingul Expedition on its work in 1974]. *NA IA NANU- NA IA NASU*. 1974/12, f.e. (№6957-6958). [in Ukrainian].
2. Dobrovolskiy, A.V. (1925). Drevniye zemledel'cheskiye poseleniya po beregam Ingul'tsa. [Ancient agricultural settlements along the banks of the Ingulets]. *Visnyk Odes'koyi krayeznavchoyi komisii - Bulletin of the Odessa Regional History Commission* . 2-3. Odessa. (pp. 78-79). [in Ukrainian].

3. Slavin, L.M. (1951). Arkheologicheskiye issledovaniya v rayone Inguletsko-Bugskogo mezhdurech'ya v 1951g. [Archaeological research in the area of the Ingulets-Bug interfluvium in 1951.]. *NA IA NANU - NA IA NASU*. 1951/7, f.e. (№1485). [in Ukrainian].
4. Borysova, T.A., Borysov, A.V. (2018) Arkheolohichni pam'yatky bilya s. Serhiyivky na Mykolayivshchyni (za materialamy A. O. Sikors'koho) [Archaeological monuments near the village of Sergiyevka in the Mykolaiv region (based on materials by A. O. Sikorsky)]. *Mahisterium. Arkheolohichni studiyi - Magisterium. Archaeological Studies*. 70. (pp.59-66). [in Ukrainian].
5. Yelisyeyev, V.F., Klyushyntsev V.M. (2025) Astrahal z poselennya doby pizn'oyi bronzы bilya s. Novosofiyivka [Astragalus from a Late Bronze Age settlement near the village of Novosofiyivka]. *Materialy XIV Mykol. obl. krayeznavchoyi konferentsiyi - Materials of the XIV Mykolaiv regional conference on local history*. Mykolaiv. (pp. 107-109). [in Ukrainian].
6. Snytko, I.A., Grebennikov, V.B. (1986). Otchet ekspeditsii Nikolayevskogo krayevedcheskogo muzeya o razvedkakh i raskopkakh na territorii Nikolayevskoy obl. v 1986 g. [Report of the expedition of the Nikolaev Museum of Local History on exploration and excavations in the territory of the Nikolaev region in 1986]. *NA IA NANU - NA IA NASU*. 1986/108. (16 p., 41 fig.). [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.26

Viktor Hrebennykov

BRONZE AGE SETTLEMENT IN THE LOWER COURSES OF THE INGULETS AND VYSUN RIVERS

The abstracts highlight the archaeological exploration of 1974 along the banks of the Ingulets and Vysun rivers in the lower reaches. During it, many settlements and sites of different eras were examined. Among them, 21 are from the Bronze Age, mostly of the late stage. Some settlements were discovered earlier, and therefore there was a need to find out who discovered them and when. This region was quite densely populated in the Late Bronze Age.

Keywords: exploration, settlement, Ingulets, Vysun, Late Bronze.

Відомості про автора / Information about the Author

Віктор Гребенников, зав. науково-методичним відділом Миколаївського обласного краєзнавчого музею, м. Миколаїв, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-7689-1175>, e-mail: grebennikov.v2017@ukr.net

Viktor Hrebennykov, Head of the Scientific and Methodological Department of the Mykolaiv Regional Museum of Local Lore, Mykolaiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-7689-1175>, e-mail: grebennikov.v2017@ukr.net

© В. Гребенников

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

РОЗКОПИ ОЛЬВІЇ: РОЗКОП «ПІВНІЧНИЙ МИС 2»

В тезах розглядається один з розкопів некрополя Ольвії – розкоп «Північний мис 2», роботи на якому велися з 1997 по 2009 роки Ю.І. Козуб та іншими. Надано стислий опис об'єктів, що тут було знайдено. Зроблено висновок, що найбільш активно ця територія використовувалася у останній третині четвертого – першій половині третього сторіччя до н.е. Це викликано подіями, що пов'язані з «походом Зопіріона» та розквітом Ольвії, що відбувся після цього.

Ключові слова: некрополь, Ольвія, розкоп, поховання.

Некрополь Ольвії займає велику територію та оточує «житлово-побутову площину» майже з усіх боків за винятком Бузького Лиману. За часи існування міста житлові та побутові території перекривали територію «міста померлих», а з часом все відбувалося навпаки (включаючи як ті території, що у попередні часи були оточені муром, так і ті, де знаходилося передмістя).

Головна житлова частина міста Ольвія має трикутну форму, що обмежена з одного боку Південно-Бузьким лиманом, а інших двома балками: «Північною» та «Заячою». Остання балка мала у порівнянні з попередньою найбільшу довжину та складний рельєф, що мало велике значення як з боку захисту міста, так і визначення кордону між «світом живих» та «світом померлих».

Протягом тривалого часу (з 1964 по 2005 роки з незначними перервами) дослідження тут (на території балки «Заячої», її південно-західного схилу та територій плато, що до нього безпосередньо прилягають з Південного Заходу) проводила Ю.І. Козуб. Матеріали досліджень Юлії Іванівни у наслідок різних причин не потрапили повною мірою до наукового обігу.

У 1997 році на двох мисах західного схилу балки «Заячої» було закладено два розкопи: «Північний мис 1» та «Північний мис 2». Миси між собою були розділені невеличкою балкою, відстань між ними складає близько 100 м (на Захід - Північний Захід), але на кожному виявлена інша ситуація. На розкопі «Північний мис 1» зафіксовано рештки як поховально-помінальної, так і звичайної побутової діяльності. На розкопі «Північний мис 2» - виключно поховально-помінальної.

На розкопі «Північний мис 2» роботи тривало до 2009 року (після 2005 р. їх очолив автор цих тез). Загалом тут було відкрито шістдесят одно поховання. З них у наслідок стану збереженості не датовано 20. Інші на підставі наявного речового матеріалу та стратиграфії датуються так:

- четвертим сторіччям до н.е. чотири, першою половиною – серединою четвертого сторіччя до н.е. одно, другою половиною четвертого сторіччя до н.е. три, серединою – третьою чвертю четвертого сторіччя до н.е. два, третьою третиною четвертого сторіччя до н.е. одно;
- четвертим – третім сторіччями до н.е. два;
- добою еллінізму загалом два;
- кінцем четвертого – початком третього сторіччя до н.е. два;
- четвертою третю четвертого – серединою третього сторіччя до н.е. одно;
- третім сторіччям до н.е. одно, 300-280 рр. до н.е. одно; першою половиною третього сторіччя до н.е. два; серединою – третьою чвертю третього сторіччя до н.е. одно; другою половиною третього сторіччя до н.е. одно;
- другою половиною третього – початком другого сторіччя до н.е. одно;
- другим сторіччям до н.е. три, першою половиною другого сторіччя до н.е. два; третьою третиною другого сторіччя до н.е. одно;
- кінцем другого – першою половиною першого сторіччя до н.е. одно;
- першим сторіччям до н.е. одно;
- римською добою два;
- першим сторіччям н.е. два;
- першим – другим сторіччям н.е. одно;

- другим сторіччям н.е. два;
- другим – третім сторіччям н.е. одно.

З точки зору конструкцій поховання на розкопі «Північний мис 2» розподіляються наступним чином. Найбільшу частку (майже половину – 30 об'єктів) складають звичайні ямні поховання. Вони з'являються на цій ділянці першими (з першої половини четвертого сторіччя до н.е.) і існують до другого сторіччя н.е. Слід зазначити, що протягом часу їх кількість поступово зменшується.

У четвертому сторіччі тут з'являються поховання у підбоях (одинадцять об'єктів), що існують також до римського часу. Найбільша їх кількість припадає на добу еллінізму.

До четвертого сторіччя також належать одно дитяче поховання у амфорі. У другій половині цього сторіччя на цьому майданчику з'являються звичайні ґрунтові склепи. Загалом їх нараховується вісімнадцять. З них дев'ять датуються добою еллінізму (п'ять належать до третього сторіччя до н.е.), вісім – римським часом (переважно другим сторіччям н.е.), дата одного не визначена. Для першого сторіччя н.е. зафіксовано єдине поховання у кам'яній скрині. Жодна система у розташуванні та орієнтації будь яких типів поховань не простежується.

Крім поховань на розкопі «Північний мис 2» було знайдено певну кількість об'єктів культового характеру. До них належать вісім вівтарів та жертovníків, два глинобитні «резервуари», дві ями не визначеного призначення, одна кам'яна конструкція та одно керамічне трембування. Вівтарі, жертovníки та трембування загалом датуються останньою третиною четвертого – третім сторіччям до н.е., дата інших об'єктів не визначена.

На розкопі «Північний мис 2» з різним ступенем точності датовано сорок одно поховання. Дев'ять комплексів датовано досить широко: четвертим сторіччям до н.е. – чотири, четвертим – третім сторіччями до н.е. – два, третім сторіччям до н.е. (умовно) – одно, добою еллінізму – два. Залишається 32 об'єкти. Якщо прийняти цю кількість за сто відсотків, то:

- до появи жертovníків (остання третина четвертого сторіччя до н.е.) на цій території за п'ятдесят років відбулося лише одно поховання (три відсотки від загальної кількості чи 0,02 поховання на рік);
- на час існування жертovníків, умовно «сакральної» зони (остання третина четвертого – перша половина третього сторіччя до н.е.), припадає дванадцять поховань (тридцять сім з половиною відсотків від загальної кількості, чи 0,12 поховань за рік);
- після цього на довгий період (середина третього сторіччя до н.е. – третє сторіччя н.е. припадає дев'ятнадцять поховань (п'ятдесят дев'ять з половиною відсотків від загальної кількості, чи 0,03 поховання на рік).

Таким чином, найбільш активно ця територія використовувалася на початку доби еллінізму (остання третина четвертого сторіччя до н.е. – перша половина третього сторіччя до н.е.). Це може бути викликане подіями, пов'язаними з так званім «походом Зопіріона» та розквітём Ольвії, що відбувся після них. Після цього тут продовжували ховати померлих, але вже не так активно.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.27

Andriy Ivchenko

OLVIA EXCAVATIONS: NORTHERN CAPE 2 EXCAVATION

The thesis examines one of the excavations of the Olbia necropolis - the "Northern Cape" excavation, which was carried out from 1997 to 2007 by Yu.I. Kozub and others. A brief description of the objects found here is provided. It is concluded that this territory was most actively used in the last third of the fourth - first half of the third century BC. This is due to the events associated with the "campaign of Zopirion" and the flourishing of Olbia that occurred after that.

Keywords: necropolis, Olbia, excavation, burial.

Відомості про автора / Information about the Author

Андрій Івченко, молодший науковий співробітник Інституту археології Національної Академії наук України, м. Київ, Україна. E-mail: comandor_a@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7496-4281>.

Andriy Ivchenko, Junior Research Fellow, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine. E-mail: comandor_a@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7496-4281>.

ПРО РОЗТАШУВАННЯ СТОЯНКИ АНЕТІВКА XXII

В середині XX сторіччя були розпочаті багаточисленні дослідження, пов'язані з пошуком пам'яток кам'яної доби в Північно-Західному Причорномор'ї. Колекції більшості знайдених пам'яток репрезентовані підйомними матеріалами та складають від десятка до декількох сотень крем'яних виробів. Цим пунктам знахідок в науковій літературі давалася «стандартна прив'язка» (від околиці села до декількох кілометрів у відповідному напрямку, з вказанням берега річки чи балки, де розташована пам'ятка). При невеликій кількості підйомного матеріалу встановити точне розташування місцезнаходження, використовуючи тільки подібні свідчення, іноді буває досить складно.

Ключові слова: Північно-Західне Причорномор'я, р. Бакшала, с. Анетівка, палеоліт, стоянка.

Перші місцезнаходження кам'яного віку біля с. Анетівка були виявлені ще в 30-і рр. XX століття (1930-1931 рр.), коли експедиція під керівництвом Ф.А. Козубовського проводила археологічні дослідження в береговій зоні середньої течії р. Південний Буг, які потрапляли в зону затоплення після будівництва Бугської електростанції. Співробітниками експедиції була проведена розвідка в долині р. Бакшали по пошуку родовищ кременю, який міг би використовуватися для виготовлення знарядь на пам'ятках, де у той час проводилися стаціонарні археологічні дослідження (напр.: скеля Кременчук, Гард, пам'ятки сіл Сабатинівка і Семенки та ін.). Тоді Ф. Козубовський описав у сс. Анетівка та Щуцьке декілька пунктів знахідок з однотипним кременевим інвентарем. А місцезнаходження з найбільш численною колекцією, що була знайдена в с. Анетівка, датована їм епіпалеолітичним часом [4, с. 113].

У 1978 році в долині р. Бакшала (біля сс. Анетівка та Щуцьке) Причорноморською експедицією під керівництвом В.Н. Станко було розпочато археологічні дослідження пам'яток кам'яного віку.

Опорною пам'яткою даного регіону стало верхньопалеолітичне поселення Анетівка II, яке досліджується вже понад 45 років [1, с. 206-227; 10]. Крім того, під час розвідок, що постійно проводилися співробітниками експедиції, було виявлено біля 30 пам'яток палеолітичної доби [9, с. 113-126]. На деяких з них (Анетівка I, Анетівка II, Анетівка XIII, Анетівка XXII) були проведені стаціонарні археологічні дослідження [2, с. 49-55].

Відомі пам'ятки анетівського мікрорегіону за ступеню вивченості поділяються на дві групи: пам'ятки, на яких проведені стаціонарні археологічні дослідження та місцезнаходження з підйомним матеріалом.

Місцезнаходження репрезентовані різною кількістю археологічного матеріалу: від колекцій з десятками кременів до колекцій з сотнями кременевих виробів. На деяких місцезнаходженнях проведено шурфування. Основна маса пам'яток попередньо датується часом верхнього палеоліту [7, с. 49-55].

Таким чином, за час досліджень на невеликій ділянці нижньої течії р. Бакшали стаціонарні роботи проведені на чотирьох пам'ятках доби верхнього палеоліту та локалізовано біля 30 місцезнаходжень. Хронологічно, ці пам'ятки датуються в межах муст'є – верхній палеоліт. Культурно-історична інтерпретація деяких пам'яток регіону дещо утруднена внаслідок слабкої вивченості окремих пам'яток (кількісно невеликі колекції представлені підйомними матеріалами) та різних методичних підходів дослідників до інтерпретації археологічних джерел.

Мікрорегіон нижньої течії р. Бакшала на сьогоднішній час є найбільш дослідженим у Північно-Західному Причорномор'ї. Крім того, потенціал даного мікрорегіону далеко не вичерпаний, про що свідчить нещодавня локалізація нових пунктів палеолітичної доби на лівому березі р. Бакшала [5, с. 55-57; 6, с. 16-17].

Деякі з пам'яток, в наш час, вже зруйновані під час земляних робіт при будівництві Бакшалінського водосховища, деякі (в тому числі і частково досліджені стоянки Анетівка XIII, Анетівка XXII) вже затоплені водами Бакшалінського водосховища [7, с. 49-55].

Проблемою є також і локалізація вже відкритих пам'яток. Особливо, це стосується пунктів з підйомним матеріалом. Цим пунктам знахідок в науковій літературі давалася «стандартна прив'язка» (від околиці чи центру

села до декількох кілометрів у відповідному напрямку, з вказанням берега річки чи балки, де розташована пам'ятка). При невеликій кількості підйомного матеріалу встановити точне розташування місцезнаходження, використовуючи тільки подібні свідчення, іноді буває досить складно [8, с. 45-54].

Подібну ситуацію ми спостерігаємо і з місцем розташування стоянки Анетівка XXII, що була відкрита 1983 році співробітниками Причорноморської експедиції під керівництвом В.Н. Станко і де було зібрано 57 крем'яні вироби. За опублікованими матеріалами, місцезнаходження Анетівка XXII локалізовано на плато правого берега р. Південний Буг біля кургану на відстані 300 м на північний захід від місцезнаходження Анетівка XXI. В свою чергу місцезнаходження Анетівка XXI розташоване теж на правому березі р. Південний Буг в 1 км вище впадіння р. Бакшала у р. Південний Буг і в 3 км на схід від с. Щуцьке [9, с. 115]. Знайти за такими прив'язками місцезнаходження Анетівка XXII практично неможливо. Єдине, що може стати у нагоді для вирішення цього питання це згадка про курган, біля якого воно знаходиться. Але повернемося до стоянки Анетівка XXII, що досліджувалась у 1993-1994 році на площі 100 м². Стоянка розташована на лівому березі р. Бакшала в 1 км на схід від стоянки Анетівка XIII, на мисоподібному підвищенні в заплаві р. Бакшала, під культурним шаром поселення бронзової доби. В процесі розкопок зібрана невелика кількість кременевих виробів та фауністичних решток. Динаміка розповсюдження археологічних знахідок свідчить про те, що розкопками досліджена периферія пам'ятки [3, с. 17-18].

Таким чином, зараз в мікрорегіоні є дві пам'ятки кам'яного віку з однаковою назвою – Анетівка XXII, але з різним розташуванням: місцезнаходження, що відкрито у 1983 році на плато у кургану та стоянка, в заплаві р. Бакшала, що досліджувалась у 1993-1994 роках. І як ці два археологічних пункти співвідносяться один з одним? Потенційно, могло бути переміщення археологічного матеріалу з більш високих терасових рівнів нижче по схилу. І таку ситуацію ми спостерігаємо на стоянці Анетівка I. Тоді, ці два пункти – одна стоянка з перевідкладеним культурним шаром. Але, точно визначити місце розташування місцезнаходження, що відкрито у 1983 році, зараз, з такими прив'язками, не можливо. І це питання ще потребує додаткового дослідження.

References

1. Hlavenchuk, A. V. (2003–2004). Issledovanie proizvodstvennogo uchastka na pozdnepaleoliticheskom poselenii Anetovka 2 [Research of the Production Area at the Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2]. *Stratum plus*, 1, (pp. 206–227) [in Russian].
2. Hlavenchuk, A. V., Kiosak, D. V., & Pistruil, I. V. (2008). Issledovanie kamennogo veka doliny r. Bakshaly: nekotorye itogi i perspektivy [Research of the Stone Age in the Bakshaly River Valley: Some Results and Prospects]. *Naukovi pratsi: Naukovo-metodychnyi zhurnal. Istorychni nauky – Scientific Works*, 96(83), (pp. 49–55). Mykolaiv: ChDU imeni P. Mohyly [in Russian].
3. Dykhanov, V. Ya. (1995). Predvaritelnye rezultaty issledovaniia pozdnepaleoliticheskogo mestonakhozhdeniia Anetovka 22 [Preliminary Results of the Investigation of the Late Paleolithic Site Anetovka 22]. *Drevnie kultury i tsivilizatsii Vostochnoi Evropy (materialy 3-ei mezhdunarodnoi konferentsii studentov i molodykh uchenykh) – Ancient Cultures and Civilizations of Eastern Europe (Proceedings of the 3rd International Conference of Students and Young Scholars)*, (pp. 17–18). Odesa [in Russian].
4. Kozubovskiy, F. A. (1935). Pervisna stoianka na r. Bakshali kolo s. Anetivky (serednii basein r. Buha) [Primitive Site on the Bakshala River near the Village of Anetivka (Middle Basin of the Bug River)]. *Naukovi zapysky Instytutu materialnoi kultury Ukrainskoi AN – Scientific Notes of the Institute of Material Culture of the Ukrainian Academy of Sciences*, 5–6, (pp. 113–123). Kyiv: Vydavnytstvo Ukrainskoi AN [in Ukrainian].
5. Pistruil, I. V. (2002). Novoe mestonakhozhdenie kamennogo veka u s. Anetovka [A New Stone Age Site near the Village of Anetovka]. *Arkheolohiia ta etnolohiia Skhidnoi Yevropy: materialy i doslidzhennia – Archaeology and Ethnology of Eastern Europe: Materials and Research*, 3, (pp. 55–57). Odesa: Druk [in Russian].
6. Pistruil, I. V. (2018). Novye mestonakhozhdeniia kamennogo veka u s. Anetovka (Domanevskii r-n Nikolaevskoi obl., Ukraina) [New Stone Age Sites near the Village of Anetovka (Domanevka District, Mykolaiv Region, Ukraine)]. *Bioarkheologicheskie i etnokulturnye issledovaniia v yugo-vostochnoi Evrope. Materialy mezhdunarodnoi arkheologicheskoi konferentsii – Bioarchaeological and Ethnocultural Studies in Southeastern Europe. Proceedings of the International Archaeological Conference*, (pp. 16–17) [in Russian].
7. Pistruil, I. V. (2018). Pamiatky kamianoi doby bilia sela Anetivka: do 40-yi richnytsi z pochatku doslidzhen [Stone Age Sites near the Village of Anetivka: To the 40th Anniversary of the Beginning of Research]. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk – Eminak: Scientific Quarterly*, 3, (pp. 8–20) [in Ukrainian].
8. Pistruil, I. V., & Syzov, M. H. (2024). Arkheolohichni doslidzhennia ta problema okhorony pamiatok arkheolohii (na prykladi stoianok kamianoho viku Odeskoi oblasti) [Archaeological Research and the Problem of Protection of

- Archaeological Sites (On the Example of Stone Age Sites in Odesa Region)]. *Vita Antiqua*, 15, (pp. 45–54) [in Ukrainian].
9. Smolianinova, S. P. (1989). Karta pamiatnikov kamennogo veka stepnogo Pobuzhia [Map of Stone Age Sites of the Steppe Pobuzhzhia]. In: Stanko, V. N., Grigoreva, G. V., & Shvaiko, T. N. *Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2 – Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2*, (pp. 113–126). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
10. Stanko, V. N., Grigoreva, G. V., & Shvaiko, T. N. (1989). *Pozdnepaleoliticheskoe poselenie Anetovka 2 [Late Paleolithic Settlement of Anetovka 2]*. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.28

Igor Pistruil

REGARDING THE LOCATION OF THE ANETIVKA XXII SITE

In the mid-20th century, numerous studies were launched to search for Stone Age sites in the north-western Black Sea region. The collections of most of the sites discovered consist of excavated artefacts and range from a dozen to several hundred flint tools. In the scientific literature, these find sites were given a 'standard reference point' (ranging from the outskirts of a village to several kilometres in the relevant direction, with an indication of the riverbank or ravine where the site is located). With a small amount of excavated material, it is sometimes quite difficult to establish the exact location using only such evidence.

Key words: North-Western Black Sea region, Bakchala river, Anetivka, Upper Palaeolithic, site.

Відомості про автора / Information about the Author

Ігор Піструїл, кандидат історичних наук, Одеський археологічний музей НАН України, м. Одеса; доцент кафедри історії, Чорноморський національний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: pistruiligor@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6193-1963>.

Igor Pistruil, PhD, Director, Odesa Archeological Museum, the National Academy of Sciences of Ukraine; Associate Professor of the Department of History of the Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: pistruiligor@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6193-1963>.

© I. Піструїл

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.29

*Леонід Смирнов,
Олександр Смирнов*

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В МЕЖАХ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ «ГОРОДИЩЕ» ПОБЛИЗУ С. КОЗИРКА

У тезах висвітлюються археологічні роботи проведенні з метою уточнення меж пам'ятки археології національного значення «городище» біля с. Козирка Куцурубської територіальної громади Миколаївського району Миколаївської області.

Проведено повне візуальне обстеження території пам'ятки, з урахуванням загальної прийнятої методики проведення археологічних розвідувальних робіт по з'ясуванню меж пам'яток археології, огляд та шурфування археологічного об'єкту для визначення меж та складання карти пам'ятки з вказанням GPS координат.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: шурфування, стратиграфія, археологічні вишукування, артефакти, межі пам'ятки археології.

Територія Миколаївської області знаходиться в дуже зручному географічному місці на перетині гідрологічних артерій Північного Причорномор'я, та її території із давніх часів приваблювали людину. Перші стоянки стародавньої людини датуються вісімнадцятим тисячоліттям до н.е., і з того часу людина постійно мешкала на нашій землі. На сьогодні в області офіційно зареєстровано понад п'яти тисяч пам'яток археології.

Розташований район досліджень (Миколаївський) у південній частині Миколаївської області, і являє собою плоску рівнину, яку в північно-західній частині з півночі на південь перетинає р. Південний Буг, до долини якої виходить кілька давніх балок.

Нижнє Побужжя упродовж майже тисячі років було одним з найбільш інтенсивних регіонів розповсюдження досягнень античної культури на Півдні України. Серед найбільш відомих археологічних пам'яток є грецький поліс Ольвія, який дуже впливав на історичну долю стародавнього населення Північного Причорномор'я у VI ст. до н. е. – III ст. н. е. Упродовж всього часу існування, Ольвійська держава, як і більшість інших елліністичних держав, включала в себе не тільки місто, а і прилеглу до нього аграрно-господарчу територію – хору.

Тісний зв'язок з містом частини поселень розташованих біля нього по берегах Бузького, Дніпровського та Березанського лиманів, розглядали вчені XIX – початку XX ст. – О.С. Уваров, В.В. Латишев, Б.В. Фармаковський, В.Н. Ястребов, В.І. Гошкевич тощо. Питання територіальних володінь Ольвійського полісу розглядали багато дослідників (Л.М. Славін, В.Д. Блаватський, Ф.М. Штітельман, Я.В. Доманський, С.И. Капошина, В.В. Лапін і др.). Однак, тільки у другій половині XX ст. проблеми території, організації, статусу, економічного та культурного потенціалу хори Ольвії, її місце в історичному розвитку полісу була розібрана майже повністю, що призвело до значної інтенсифікації досліджень сільських поселень Ольвійської периферії різних історичних періодів.

Історія археологічного вивчення Козирського городища сягає XIX століття. Перше документальне свідчення про поселення належить О. С. Уварову, який відвідав місцевість у 1848 році в ході археологічного обстеження берегів Південного Бугу. Через три десятиліття територію відвідав Ф. Брун, який зазначив наявність залишків давніх жителів.

У 1882 році І. К. Суручан виконав зйомку плану городища, передавши копії до Київського церковно-археологічного товариства та Одеського товариства історії та старожитностей. На жаль, ці документи досі вважаються втраченими. У пізніших публікаціях (зокрема, у працях В. Н. Ястребова) зустрічаються лише посилання на попередні роботи, без внесення нової інформації.

Значного розвитку дослідження набула у XX столітті. У 1949–1950 рр. археологічний загін Ольвійської експедиції під керівництвом І. Д. Ратнера та Л. Є. Пінської здійснив перші шурфовки. В результаті було зафіксовано залишки стін, господарські ями та фрагменти кераміки, що дозволили попередньо датувати культурний шар I–III ст. н. е. У 1953 році на захід від поселення, поблизу дороги Козирка – Парутине, було знайдено парне поховання.

З 1954 по 1967 роки проводилися систематичні археологічні розкопки, які охопили центральну частину городища, його оборонні споруди, а також площу поселення шляхом закладання шурфів. У 1954 році А. В. Бураков виконав детальну зйомку плану, яку в 1961 році було оновлено.

Сучасний етап пов'язаний з діяльністю Ольвійської периферійної експедиції під керівництвом Р. О. Козленка. Дослідження 2018-2019 років проводилися на території нижньої тераси городища вперше. В ході досліджень зафіксовано залишки зольника та господарської споруди. На даний момент, дослідження призупинені у зв'язку з безпековою ситуацією в регіоні.

Під час проведення робіт (за договором № 106-13-24 між Філією «Південний лісовий офіс» Державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України» та Державним підприємством «Науково – дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України), були вивчені історико-архівні матеріали стосовно пам'ятки археології національного значення «Городище» (охоронний номер 140026-Н) поблизу с. Козирка Радсадівської територіальної громади Миколаївського району Миколаївської області та проведені комплексні археологічні роботи на її території з метою встановлення меж пам'ятки.

Польові роботи проводилися 23-27 травня 2025 р. силами інституту Археології НАН України, Лабораторії археології та етнології імені Володимира Станко Чорноморського національного університету імені Петра Могили та співробітниками Миколаївського краєзнавчого музею (кваліфікаційний документ № 058/25 від 06.02.2025, дозвіл Міністерства культури та інформаційної політики України №22/24 від 06.03.2024). Строк дії дозволу продовжено на період дії воєнного стану на підставі пункту 2-2 статті 11 Закону України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», на ім'я Смирнова Леоніда Ігоровича, зареєстрованих в Управлінні культури, національностей та релігій Миколаївської обласної військової адміністрації.

Під час досліджень, проведено повне візуальне обстеження території, з урахуванням загально прийнятої методики проведення археологічних розвідувальних робіт по з'ясуванню меж пам'яток археології, огляд та шурфування пам'ятки для визначення меж та складання карти пам'ятки з вказанням GPS координат.

Роботи проходили в декілька етапів. Перший етап – вивчення мікрорельєфу та робота з топографічними та супутниковими мапами, картосхемами минулих робіт на даному об'єкті на місцевості. Складання плану проведення робіт, візуального огляду територій, планування місць закладання розвідувальних шурфів.

Спираючись на висновки першого етапу, було прийняте рішення, стосовно черговості польових робіт. За даними охоронного номеру наданих замовником, проведений вибір огляду ділянки. Ділянка розташована на Південь від с. Козирка Радсадівської ТГ між дорогою Миколаїв-Парутине і Бузьким лиманом. Візуальне обстеження та шурфування розширило і уточнило історико-архівні данні. По всій території пам'ятки та за її межами було закладено 25 шурфів 1,0х1,0 м за звичайною методикою по осі північ-південь, також були захищені грабіжницькі розкопи.

Стратиграфію можна поділити на два типи: на території пам'ятки та за її межами, що й надало можливість встановити межі. На території городища стратиграфія показала наступне: верхній шар дерену до 0,15 м, нижче суглинок сірого-коричневого кольору перехідний в культурний шар з керамікою, остеологічним матеріалом та будівельним бутом. При зачистці грабіжницьких шурфів виявленні залишки кам'яних споруд та господарських ям. За межами городища дерен 0,1-0,2 м нижче гумусований ґрунт коричневого кольору – 0,4 м, нижче материкова глина.

Виходячи з результатів дослідження, констатуємо наступне: межі встановлено, нанесено на мапу та зафіксовані координати. Пам'ятка повинна перебувати у державній власності та бути захищена охоронним договором з органами охорони культурної спадщини. (відповідно до статті 17 закону України «Про охорону культурної спадщини»).

Матеріали та фото-фіксація грабіжницьких шурфів передано до поліцейського відділку Миколаївського району, та органів охорони культурної спадщини Миколаївської обласної військової адміністрації.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.29

Leonid Smyrnov
Oleksandr Smyrnov

**ARCHAEOLOGICAL RESEARCH WITHIN THE BOUNDARIES OF THE NATIONALLY SIGNIFICANT
ARCHAEOLOGICAL SITE “GORODISHCHE” NEAR THE VILLAGE OF KOZYRKA.**

The theses highlight archaeological work carried out in order to уточнити boundaries of the nationally significant archaeological site “Gorodishche” near the village of Kozyrka, Kutsurub Territorial Community, Mykolaiv District, Mykolaiv Region.

A complete visual survey of the site’s territory was conducted in accordance with generally accepted methods of archaeological field survey used for determining the boundaries of archaeological monuments. The work included inspection and test excavations of the archaeological object in order to establish its boundaries and to compile a site map indicating GPS coordinates.

Funding. The research reported in this paper was produced as part of the project ‘Systematization and Digitalization of the Archaeological Heritage of the Mykolaiv Region (Based on Materials from the Anetivka 2 Site, the Dykyi Sad Settlement, and the Borysthenes Polis)’ (0126U003132) with support from Ukraine’s Ministry of Education and Science.

Keywords: excavation, stratigraphy, archaeological excavations, artifacts, boundaries of the archaeological monument.

Відомості про автора / Information about the Author

Леонід Смирнов, керівник лабораторії археології та етнології імені В. Станко ЧНУ імені Петра Могили м. Миколаїв Україна. E-mail: Gnom-8@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1955-9117>

Leonid Smyrnov Head of the Volodymyr Stanko Laboratory of Archaeology and Ethnology, Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine. E-mail: Gnom-8@ukr.net, orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1955-9117>

Олександр Смирнов, провідний фахівець лабораторії археології та етнології імені В. Станко ЧНУ імені Петра Могили м. Миколаїв Україна. E-mail: smyrnovl@ukr.net ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7849-3840>

Oleksandr Smyrnov, leading specialist of the Volodymyr Stanko Laboratory of Archaeology and Ethnology, Petro Mohyla Black Sea National University Mykolaiv, Ukraine. E-mail: smyrnovl@ukr.net ; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7849-3840>

© Л. Смирнов, О. Смирнов

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

ПЕРШІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У МІСТІ МИКОЛАЇВ В УРОЧИЩІ СПАСЬК

В запропонованих тезах розглянуті питання стосовно дослідження Спаського кургану в місті Миколаїв перед початком будівництва морської астрономічної обсерваторії у 1821 р. Під час розкопок були зафіксовані вапнякові конструкції, які тоді ідентифікували як залишки скіфського святилища. З погляду сучасної науки можна констатувати, що розкопаний археологічний об'єкт був поховальною спорудою доби енеоліту-бронзи. Відзначається, що це були перші археологічні розкопки пам'ятки III тис. до н.е. на території Півдня України.

Ключові слова: Миколаїв, Спаськ, Спаський курган, кам'яні конструкції, археологічні розкопки, святилище.

Спаський пагорб, що є найвищою точкою у місті Миколаїв (височина 53 м від рівня моря) розташований на східній межі історичного урочища Спаськ (р-н сучасних так зв. Сухого фонтану та Яхтклубу).

На початку XIX століття ця територія була західною околицею міста та була майже незабудованою, виключаючи район нинішнього Яхт-клубу де знаходились палац Потьомкіна – будинок літнього Морського офіцерського зібрання з парком і турецьким фонтаном та Фабєрова (Фаброва) дача – аграрне господарство.

Ретельне освоєння території Спаського пагорбу розпочалось наприкінці 20-х рр. XIX століття, коли у 1816 р. головнокомандувачем Чорноморського флоту та військовим губернатором міста був призначений адмірал Олексій Самуїлович Грейг. За його розпорядженням пагорб був озеленений та перетворився на парк. Незабаром тут зацвіли дерева та були облаштовані фруктові сади. Більше того, у 1821 р. адміралом було вирішено на вершині пагорбу побудувати морську астрономічну обсерваторію. Будинок обсерваторії, що розпочала працювати у 1827 р., був побудований за проектом відомих в Російській імперії фахівців - архітектора Федіра Вунша та інженера гідротехніка Бориса Фан-де-Фліса.

Але, перед самим початком будівництва обсерваторії, виникла несподівана проблема. Справа у тому, що будівельниками при ритті котловану для закладки фундаменту був зачеплений стародавній курган, який початково виглядав, як звичайна пісчана кучугура, яких тоді багато було в Спаському урочищі. За вказівками адмірала О.С. Грейга, високоосвіченої дюдини та цінувача старожитностей, що власно піклувався про збереження та поповнення Кабінету рідкісних речей Чорноморського депо карт в Миколаєві (запроваджений головнокомандувачем Чорноморського флоту адміралом, маркізом І.І. Де Траверсе у 1803 р.), були проведені охоронні археологічні розкопки цієї унікальної пам'ятки.

Нажаль, свідчення про ці перші археологічні дослідження пам'яток доби енеоліту-бронзи на теренах Миколаївщини та, навіть, всього Північного Причорномор'я, достатньо уривчасті та неповні. Зберігся малюнок розкопаних чотирьох округлих, вписаних одне в одне кромлехів з вапнякових, встановлених вертикально, брил та кам'яної гробниці у центрі цієї стародавньої поховальної споруди [2, с.16-17; 5, с.204].

У 1821 р до міста Миколаїв навідався зберігач кабінету гем і медалей Імператорського Ермітажу, широко відомий в світі на той час фахівець в галузі епіграфіки та нумізматики, академік Петербурзької академії наук Генріх Карл Ернст (Єгор Єгорович) Келер. Під час своєї другої академічної подорожі до Причорномор'я, перебуваючи у місті, 22 червня (за старим стилем), після обіду у адмірала О.С. Грейга, він оглянув місце розкопок Спаського кургану та залишив у своєму подорожньому щоденнику наступний запис: “... Потім Бардака (генерал-майор Бардакі Іван Григорович, міський державний військовий урядовець, директор Чорноморського штурманського училища) поїхав додому разом зі мною та мадам Сіверс, яку він відвіз до її дверей. Ми ж з ним відправились подивитись на нещодавно зритий (зверху) адміралом Грейгом курган, на якому він звів обсерваторію. Цікаво, що там у центрі був виявлений подовжений прямокутник з огороженням з грубо отесаних валунів, що утворювали чотири овали...» (переклад з рос. І.С.). В центральній частині кромлеху була зафіксована кам'яна гробниця в якій знаходився скрючений людський кістяк, присипаний червоною охрою та ліпний горщик [5, с.204] (Рис.1).

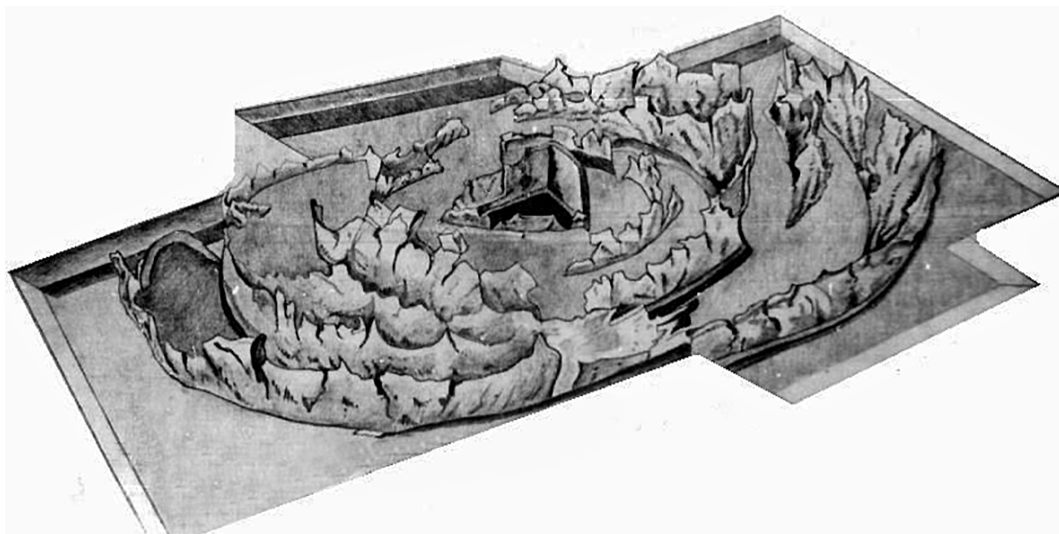

Рис. 1. Кам'яні конструкції Спаського кургану (за Снытко, Касьяновский, 2012).

Нажаль, відсутня інформація про безпосередніх виконавців розкопок. Але, зазначимо, що в той час в м. Миколаїв в середовищі офіцерів флоту вже сформувалась певна група шанувальників старовини, археологів-аматорів серед яких був Микола Михайлович Кумані, що з 1825 р. став керуючим Чорноморським депо карт (керував депо близько 30 років), при якому знаходився Кабінет рідкісних речей де зберігались предмети старовини, що були завезені в Миколаїв з різних куточків Надчорноморщини. Серед шанувальників старовини визначався і військовий гідрограф, капітан-лейтенант (дослужився до чину контр-адмірала та посади оберінтенданта Чорноморського флоту, вважався одним з найкращих гідрографів на Чорному морі) Микола Дмитрович Критський, який у 1823-1824 рр. провів розкопки та описав археологічні залишки на островах Фідонісі (Зміїний), Березань та Тендра. Разом з ним, у розкопках античного святилища на Тендрі (святилище-героон Ахілла II ст. до н.е. - IV ст. н.е.) приймав участь і мічман Михайло Костянтинович Навроцький, який у 1824–1827 рр. очолював будівництво маяка на північній верхівці Тендрівської коси, за розпорядженням О.С. Грейга. Необхідно згадати й Миколу Юрійовича Патаніоті, який зацікавився античними старожитностями Пантікапею та розкопав поблизу м. Керч курган, що в спеціальній археологічній літературі нині носить його ім'я. До цього кола належав і Карл Крузе, що став одним з найперших дослідників пам'яток Херсонесу та Гераклейського півострова [3, с.14-16]. Завдяки пошукам цих археологів-аматорів постійно поповнювалась колекція Кабінету рідкісних речей Чорноморського депо карт в м. Миколаїв. Найвірогідніше, розкопки Спаського кургану перед будівництвом Миколаївської Обсерваторії, та складання схематичного плану знайдених кромлехів – так зв. “скіфського святилища”, проводив хтось з згаданих осіб. Не виключено, що це був мічман М.К. Навроцький, якому у 1824 р., з командою моряків-будівельників, було довірено очолити будівництво маяка на Тендрівській косі. Така думка опосередковано підкріплюється і тим, що з цього кола археологів-аматорів, саме М.К. Навроцький був безпосередньо пов'язаний з будівельними справами. Сам схематичний малюнок загального вигляду розкопок міг бути складеним штурманом 9-го класу Пантусовим, який у квітні 1824 р., здійснював проектування будівництва маяка на Тендрі та обрав, як і у випадку з обсерваторією, для цього найвище місце з наявністю стародавнього “кургану” – святилища Ахілла, яке розкопали влітку цього року М.Д. Критський та М.К. Навроцький [4, с.453].

Знайдені під насипом Спаського кургану кам'яні споруди за хронологією тоді помилково віднесли до античного часу, а саму розкопану пам'ятку ідентифікували, як скіфське святилище. Відзначимо, що Спаський курган є найпершим з розкопаних курганів доби енеоліту - бронзи на теренах Надчорноморщини, коли ще не було ні методичних інструкцій для дослідження таких меморіалів, ні критеріїв у визначенні їх культурної приналежності, ні самого поняття “археологічні культури” цих історичних епох. Тим не менше, будівництво обсерваторії - важливого об'єкту для міста і всього Чорноморського флоту, було тимчасово припинене і всі сили кинути на охоронні розкопки стародавнього кургану за особистим контролем адмірала О.С. Грейга.

Насправді, кам'яні поховальні конструкції Спаського кургану були залишені носіями кеміобінської культури доби енеоліту – ранньої бронзи, історичний ареал якої визначається у межах степового простору межиріччя Дніпра та Дністра. Племена кеміобінської культури у Північному Причорномор'ї практично співмешкали з племенами ямної культури. Сама культура так названа за дослідженим у Криму курганом Кемі-Оба, у якому

зафіксовані поховання з наявністю комплексу характерних особливостей (кам'яні гробниці розписані охрою, кам'яні кромлехи навкруги поховань). Культура виділена кримським археологом А.О. Щепинським у 1960-х рр. Тим не менше, на сьогодні, багатьма дослідниками, ставиться під сумнів виділення культури в окрему, та пропонується розглядати її у контексті явної історико-культурної спільноти. У нинішній час, за серією радіовуглецевих дат, поховання в кам'яних гробницях доби енеоліту-бронзи “кеміобінського” типу в межах річки Південного Бугу та Дністра датують у хронологічних рамках 2700-2200 рр. до н.е. [1, с. 143].

Таким чином, незважаючи на певну недосконалість розкопок стародавньої могильної споруди, пов'язану з відсутністю тоді якоїсь науково відпрацьованої методики проведення археологічних досліджень курганних пам'яток, треба віддати належну пошану адміралу О.С. Грейгу та його підлеглим за проведення охоронних досліджень Спаського кургану перед будівництвом Миколаївської Морської Обсерваторії.

References

- Ivanova, S.V., Petrenko, V.G., Vetchinnikova, N.E. (2005). Kurgany drevnih skotovodov mezdu rechya Juznogo Buga i Dnestra [Mounds of ancient cattle breeders between the Southern Bug and Dniester rivers]. Odessa: Izd. KP OGT (207 p.). [in Ukrainian].
- Snytko, I.A., & Kasianovskiy, V.A. (2012). Bogoyavlensk i ego okrestnosti (istoriko-kraevedcheskie ocherki) [Bogoyavlensk and its environs (historical and archaeological essays)]. Simferopol: Tavriua. (184 p.). [in Ukrainian].
- Tunkina, I.V. (1991). Kabinet redkostey Chernomorskogo depo kart [The Cabinet of Curiosities of the Black Sea Card Depot]. *Ocherki russkoi i sovetskoi arheologii - Essays on Russian and Soviet Archaeology*. (pp. 9-24) [in USSR].
- Tunkina, I.V. (2002). Russkaia nauka o klassicheskikh drevnostiah Juga Rossii (XVIII-seredina XIX v.) [Russian Science on Classical Antiquities of Southern Russia (18th–mid-19th centuries)]. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoria (676 p.). [in Russian].
- Tunkina, I.V. (2013). Akademicheskaya arheologicheskaya ekspeditsiya v Novorossiyskiy kraj 1821 g. pod rukovodstvom akademika E. E. Kelera [Academic archaeological expedition to the Novorossiysk region in 1821 under the leadership of academician E.E. Köhler]. *Vestnik drevnei istorii - Herald of Ancient History*, (pp. 197-214) [in Russian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.30

Ivan Snytko

FIRST ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE CITY OF MYKOLAIV IN THE SPASK REGION

The proposed theses consider issues related to the study of the Spassky mound in the city of Mykolaiv before the construction of the marine astronomical observatory began in 1821. During the excavations, limestone structures were recorded, which were then identified as the remains of a Scythian sanctuary. From the point of view of modern science, it can be stated that the excavated archaeological site was a burial structure of the Eneolithic-Bronze Age. It is noted that these were the first archaeological excavations of a monument of the 3-rd millennium BC in the territory of Southern Ukraine.

Keywords: Mykolaiv, Spask, Spassky mound, stone structures, archaeological excavations, sanctuary.

Відомості про автора / Information about the Author

Іван Снитко, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник КП Миколаївський обласний краєзнавчий музей, м. Миколаїв, вул. Набережна-29, Україна. E-mail: ivansnytko1960@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3300-5679>.

Ivan Snytko, Candidate of Historical Sciences (Ph.D.), Mykolayev region museum of Lokal History, Senior Researcher. 29 Naberezhna St., Mykolaiv, Ukraine. E-mail: ivansnytko1960@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3300-5679>.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.31

Олександр Тригуб

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Розглянуто роль цифровізації археологічних пам'яток України в умовах російсько-української війни як одного з ключових механізмів збереження культурної спадщини. Проаналізовано сучасні загрози археологічним об'єктам, спричинені бойовими діями, окупацією територій, руйнуванням музейної інфраструктури та незаконним обігом артефактів.

Розглянуто основні технології цифрової фіксації та документування пам'яток, зокрема 3D-сканування, фотограмметрію, GIS-технології та супутниковий моніторинг. Особливу увагу приділено діяльності міжнародних та українських організацій у сфері створення цифрових архівів і віртуальних реконструкцій культурної спадщини України. Встановлено, що цифровізація не лише забезпечує збереження наукової інформації про археологічні об'єкти, але й створює підґрунтя для їх майбутньої реставрації та популяризації. Зроблено висновок про необхідність формування єдиної державної стратегії цифрового збереження археологічної спадщини України.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: цифровізація, археологічна спадщина, культурна спадщина, війна, 3D-моделювання, GIS, фотограмметрія, Україна

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 р. створило безпрецедентні загрози для культурної спадщини держави. Руйнування історичних будівель, музеїв, архівів та археологічних пам'яток набуло системного характеру і стало одним із проявів війни проти української культурної ідентичності. За даними UNESCO, лише протягом перших місяців війни було зафіксовано пошкодження сотень об'єктів культурної спадщини України [1].

Особливо вразливими виявилися археологічні пам'ятки, значна кількість яких опинилася у прифронтових або тимчасово окупованих регіонах. Археологічні об'єкти не мають належного фізичного захисту, а їх руйнування часто є незворотним. В умовах війни традиційні методи охорони культурної спадщини виявилися недостатніми, що актуалізувало використання цифрових технологій для фіксації, документування та створення цифрових копій пам'яток.

Цифровізація культурної спадщини є важливою складовою сучасної гуманітарної політики багатьох держав. Вона передбачає створення цифрових архівів, 3D-моделей, інтерактивних карт, віртуальних музеїв та електронних баз даних. У випадку археологічних пам'яток цифрові технології дозволяють не лише зберігати інформацію про об'єкти, але й здійснювати моніторинг їх стану, аналізувати руйнування та забезпечувати основу для майбутньої реставрації.

Проблематика цифровізації культурної спадщини активно розвивається у сучасній гуманітаристиці. У працях українських і зарубіжних дослідників розглядаються питання цифрового документування пам'яток, створення віртуальних реконструкцій і використання GIS-технологій у сфері археології. Дослідники наголошують, що цифрові технології стають важливим інструментом не лише популяризації, але й фізичного збереження культурної спадщини [2].

Окремий напрям досліджень пов'язаний із проблемою захисту культурної спадщини під час воєнних конфліктів. Після руйнувань археологічних пам'яток у Сирії, Іраку та Афганістані міжнародна спільнота почала активно впроваджувати технології цифрового збереження об'єктів, які перебувають під загрозою знищення. У цьому контексті український досвід набув особливої актуальності після 24 лютого 2022 р.

Сучасні дослідження також акцентують увагу на відсутності в Україні єдиної державної стратегії цифровізації культурної спадщини та нормативної бази, що регулювала б стандарти оцифрування [3]. Це становить ще один важливий і перспективний напрямок наукових досліджень.

Загрози археологічній спадщині Південної України в умовах війни. Війна створила комплекс загроз для археологічної спадщини України. Насамперед ідеться про фізичне руйнування пам'яток унаслідок артилерійських обстрілів, авіаударів і бойових дій. У південних і східних регіонах України, які стали зоною активних бойових дій, розташована значна кількість археологічних об'єктів.

Серйозною проблемою є незаконні археологічні розкопки та вивезення артефактів із тимчасово окупованих

територій. За повідомленнями міжнародних організацій, з українських музеїв та археологічних колекцій були викрадені тисячі предметів, частина яких потрапила на чорний ринок антикваріату [4].

В умовах постійної загрози руйнування цифровізація стала фактично єдиним способом оперативного документування археологічних об'єктів. Цифрові копії дозволяють зафіксувати сучасний стан пам'яток навіть у випадку їх подальшого знищення.

Археологічні пам'ятки Півдня України зазнали одних із найбільших втрат унаслідок російсько-української війни. Найбільш постраждали території Херсонської, Запорізької та частково Миколаївської та Одеської областей, де зосереджена значна кількість античних, скіфських, сарматських і козацьких пам'яток.

Під загрозою опинилися світові пам'ятки античної доби Північного Причорномор'я, зокрема об'єкти Миколаївщини та Херсонщини. Важливе значення має збереження інформації про такі пам'ятки, як Національний історико-археологічний заповідник «Ольвія», включаючи ольвійську хору та стародавнє місто Борисфен на о. Березань, які мають виняткову історико-культурну цінність.

На Херсонщині ситуація є особливо критичною. За даними обласної інспекції з охорони пам'яток історії та культури, у регіоні налічується близько 7,5 тисяч археологічних пам'яток, із яких близько 500 уже пошкоджені внаслідок бойових дій. Зафіксовано також часткове руйнування приблизно 200 курганів на тимчасово окупованому лівобережжі області [5].

Одним із головних чинників руйнування стали фортифікаційні роботи військових протидіючих сторін. Кургани, які домінують у степовому ландшафті, використовуються як природні висоти для облаштування окопів, траншей і вогневих позицій. Унаслідок цього руйнуються археологічні шари та поховальні комплекси, що формувалися протягом тисячоліть [6]. Облаштування позицій на берегах Дніпра, у результаті чого суттєвих втрат зазнали пізньоскіфські городища та могильники Нижнього Подніпров'я; причорноморських лиманів (наприклад руйнування поселення та некрополя античної пам'ятки Вікторівка I), також призводить до невідворотних руйнувань культурної спадщини. За повідомленнями українських дослідників, російські війська використовували окремі археологічні комплекси як військові укріплення. Зокрема, Любимівське пізньоскіфське городище на Херсонщині було перетворене на оборонну позицію [7].

Додаткових втрат археологічній спадщині Півдня України завдав підрив Каховської ГЕС у червні 2023 р. Різка зміна гідрологічного режиму спричинила ерозію берегів, підтоплення або, навпаки, оголення значної кількості археологічних об'єктів. Частина пам'яток була змита водою, а частина стала доступною для нелегальних «чорних археологів» [7]. Постраждали також козацькі пам'ятки Нижнього Подніпров'я, зокрема території історичних січей. Руйнування зафіксовані в районах історичних комплексів, пов'язаних із запорозьким козацтвом, включаючи території поблизу Кам'янська Січ.

За оцінками експертів Кримського інституту стратегічних досліджень, станом на 2024 р. в Україні було верифіковано пошкодження або знищення понад 800 об'єктів археологічної спадщини – курганів, поселень, ґрунтових могильників і городищ різних історичних епох. Значна частина цих втрат припадає саме на південні регіони України [8].

Окремою трагічною сторінкою війни стали втрати археологічних колекцій музеїв Півдня України та систематичне розграбування археологічних пам'яток на окупованих територіях. Фіксуються випадки незаконних розкопок, викрадення музейних колекцій та вивезення артефактів до Росії або на міжнародний чорний ринок антикваріату. Особливо це стосується античних пам'яток Північного Причорномор'я та скіфських поховань [9]. Так, після окупації Херсона російські військові та представники окупаційної адміністрації здійснили масове вивезення музейних фондів, включаючи археологічну колекцію, із Херсонського обласного краєзнавчого музею. За повідомленнями українських музейників, серед викрадених предметів були археологічні артефакти античного, скіфського та середньовічного періодів, зокрема матеріали з розкопок Ольвії та Нижнього Подніпров'я. Подібна ситуація склалася і в Мелітопольському краєзнавчому музеї, де окупаційна влада незаконно вивезла частину археологічної збірки, включаючи унікальні скіфські артефакти 4 ст. до н.е. Особливого резонансу набула історія так званого «скіфського золота» з Мелітополя, місце перебування якого тривалий час залишалося невідомим. Значних втрат зазнали також музейні фонди Каховки та Нової Каховки, де частина археологічних колекцій була пошкоджена або втрачена внаслідок бойових дій, мародерства та хаотичної евакуації. Руйнування музейної інфраструктури та викрадення археологічних предметів серйозно загрожують втрати наукового контексту артефактів, що ускладнює їх подальшу атрибуцію та повернення Україні [10-12].

Основні технології цифровізації археологічних пам'яток. Одним із найважливіших методів цифровізації є 3D-сканування. Лазерне сканування та LiDAR-технології дозволяють створювати високоточні цифрові моделі археологічних об'єктів і ландшафтів. Такі моделі можуть використовуватися для наукових досліджень, реставрації та створення віртуальних експозицій.

Широкого поширення набула фотограмметрія – метод створення тривимірних моделей на основі великої кількості фотографій. Перевагою цього методу є його відносна доступність і можливість використання безпілотних літальних апаратів для фіксації великих територій. У сучасній археології фотограметрія активно застосовується для документування пошкоджених пам'яток і створення цифрових архівів.

Важливу роль відіграють GIS-технології, які дозволяють поєднувати археологічні дані з географічною інформацією. GIS забезпечує створення інтерактивних карт, аналіз просторових змін і моніторинг стану пам'яток у режимі реального часу [13].

Окремого значення набуває супутниковий моніторинг. Супутникові знімки дозволяють оперативно фіксувати руйнування археологічних об'єктів, а також виявляти незаконні розкопки. Сучасні дослідження демонструють ефективність використання методів машинного навчання для автоматичного виявлення пошкоджень

археологічних пам'яток на супутникових зображеннях [14].

Українські та міжнародні ініціативи цифрового збереження спадщини. Після початку повномасштабної війни в Україні активізувалися міжнародні проекти, спрямовані на цифрове збереження культурної спадщини. Однією з найвідоміших організацій у цій сфері є CyArk, яка спеціалізується на створенні цифрових 3D-копій пам'яток культурної спадщини. Організація реалізує низку проектів, пов'язаних із документуванням українських пам'яток і підготовкою фахівців із цифрового збереження культурної спадщини [15].

Важливу роль відіграє українська громадська організація «Архаїка», яка спільно з CyArk реалізує проекти зі створення віртуальних виставок і цифрових архівів української культурної спадщини. Одним із прикладів є проект «Virtual Exhibition of Ukrainian Cultural Heritage», спрямований на цифрове документування та популяризацію українських пам'яток [16].

В Україні також реалізуються локальні ініціативи зі створення цифрових архівів археологічних пам'яток. Зокрема, у 2025 р. було представлено цифровий архів історичних даних щодо зруйнованих об'єктів археологічного комплексу «Зелений Гай» на Сумщині [17].

Паралельно відбувається розвиток цифрових музеїв і віртуальних платформ. Цифрові технології дозволяють створювати інтерактивні експозиції та забезпечувати доступ до культурної спадщини навіть в умовах війни [18].

Проекти по цифровізації археологічної спадщини музеїв Одеси та Миколаєва. У музеях Одеси та Миколаєва у 2022-2026 рр. суттєво активізувалися проекти з цифровізації культурної та археологічної спадщини. Війна стала каталізатором переходу від локального оцифрування до системної цифрової фіксації музейних колекцій, археологічних артефактів та історичних будівель.

Одним із найактивніших центрів цифровізації став Одеський археологічний музей НАН України (директор – Ігор Піструїл). У межах проекту «Ukrainian Heritage Digitization and Dissemination Initiative» організація «Архаїка» здійснила масштабне 3D-сканування експонатів музею та самої будівлі, яка входить до історичного центру Одеси, включеного до списку UNESCO. Було створено понад 80 цифрових моделей археологічних артефактів, зокрема античної та єгипетської колекцій. Проект включав фотограмметрію, лазерне сканування інтер'єрів та екстер'єрів музею, а також створення цифрового архіву для міжнародної наукової співпраці [19-20].

Окремий напрям розвитку пов'язаний із платформою eМузей, яка займається створенням 3D-моделей музейних експонатів, VR-турів та інтерактивних цифрових виставок для українських музеїв. Проект орієнтований на довготривале цифрове збереження культурної спадщини та популяризацію українських музеїв у міжнародному цифровому просторі [21].

У Миколаєві процес цифровізації музейної та археологічної спадщини також активізувався під впливом війни. Миколаївські культурні установи беруть участь у створенні спільних цифрових платформ і віртуальних колекцій. У 2026 р. проект цифрової колекції чотирьох музеїв Миколаєва увійшов до міжнародного шортлиста культурних цифрових ініціатив. До нього були залучені Миколаївський обласний художній музей імені В.В. Верещагіна та інші музейні установи міста [22]. Натомість археологічна спадщина залишилася поза межами даного проекту.

Останнє спонукало науковців Чорноморського національного університету імені Петра Могили запропонувати на конкурс МОН України проект «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)», який направлений на збереження археологічної спадщини Миколаївщини шляхом цифровізації. Головною метою проекту є здійснення комплексного фундаментального дослідження процесів культурогенезу населення Півдня України на основі археологічних матеріалів ключових пам'яток Миколаївської області – палеолітичної стоянки Анетівка 2, городища фінального бронзового віку Дикий Сад та античного полісу Борисфен на острові Березань. Особливий акцент робиться на створенні цифрової інфраструктури для збереження та інтерпретації археологічних даних – електронної бази та каталогу артефактів, що забезпечить новий рівень наукової репрезентації культурної спадщини з використанням сучасних програмних засобів і технологій візуалізації [23].

Отже, важливим аспектом цифровізації для Півдня України стало створення віртуальних архівів і цифрових копій об'єктів, які перебувають під загрозою руйнування через бойові дії. Для Одеси та Миколаєва це особливо актуально через постійні ракетні удари та ризик пошкодження музейної інфраструктури. Цифрові моделі дозволяють не лише зберігати наукову інформацію про артефакти, але й створювати основу для майбутньої реставрації та міжнародних виставкових проектів [20].

Значення цифровізації для післявоєнного відновлення. Цифрові копії археологічних пам'яток матимуть важливе значення у процесі післявоєнного відновлення України. 3D-моделі та цифрові архіви можуть використовуватися для реконструкції пошкоджених або повністю зруйнованих об'єктів. Аналогічний досвід уже застосовувався у країнах Близького Сходу після руйнування історичних пам'яток під час воєнних конфліктів.

Крім реставраційної функції, цифровізація має важливе освітнє та меморіальне значення. Віртуальні музеї та інтерактивні платформи дозволяють популяризувати українську культурну спадщину у світі та формувати міжнародну підтримку у питаннях її захисту.

Не менш важливим є те, що цифрові архіви створюють доказову базу для фіксації злочинів проти культурної спадщини. Документування руйнувань пам'яток може використовуватися у міжнародних судових процесах і механізмах компенсації збитків.

Висновки. Таким чином, цифровізація археологічних пам'яток стала одним із ключових інструментів збереження культурної спадщини України в умовах війни. Використання 3D-сканування, фотограмметрії, GIS-технологій і супутникового моніторингу дозволяє оперативно документувати пам'ятки, фіксувати їх пошкодження та створювати цифрові копії об'єктів, що перебувають під загрозою знищення.

Війна продемонструвала необхідність переходу до нової моделі охорони культурної спадщини, в якій цифрові

технології відіграють центральну роль. Попри значні досягнення українських і міжнародних ініціатив, в Україні досі відсутня цілісна державна стратегія цифровізації археологічної спадщини. Подальший розвиток цієї сфери потребує створення нормативної бази, формування єдиних стандартів цифрового документування та розширення міжнародної співпраці.

У перспективі цифрові архіви та 3D-моделі стануть не лише засобом збереження інформації про пам'ятки, але й основою для післявоєнної реставрації та відновлення культурного простору України.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проекту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

References

1. Falconer, R. (2022, October 27). UN: 207 Ukraine cultural sites damaged during Russian invasion. *Axios*. Retrieved from <https://www.axios.com/2022/10/27/un-ukraine-cultural-sites-damage-russia-war-satellite-images> [in English].
2. Kosarevska, R., & Levchenko, O. (2023). Tsyfrovizatsiia istorichnykh pamiatok Ukrainy v konteksti arkhitektury ta mistobuduvannia: stvorennia virtualnykh muzeiv ta maidanchykyv [Digitization of historical monuments of Ukraine in the context of architecture and urban planning: creation of virtual museums and platforms]. *Suchasni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*, 67, 60-71, <https://doi.org/10.32347/2077-3455.2023.67.60-71> [in Ukrainian].
3. Parfan, O. (2024, August 15). Shcho take tsyfrovizatsiia muzeiv ta chomu tse neobkhidno – dosvid Ukrainian Heritage Monitoring Lab [What museum digitization is and why it is necessary: the experience of the Ukrainian Heritage Monitoring Lab]. *SCIENCE AT RISK!*. Retrieved from <https://scienceatrisk.org/story/what-is-museum-digitalization-and-why-is-it-necessary-the-experience-of-ukrainian-heritage-monitoring-lab> [in Ukrainian].
4. How Russian invasion has put Ukraine's cultural heritage at risk. (2025, June 3). *The Times*. Retrieved from <https://www.thetimes.co.uk/article/how-russian-invasion-has-put-ukraines-cultural-heritage-at-risk-wdw250wqz> [in English].
5. Mokliak, A. (2025, August 15). Kurhany, fortetsi, Sichi. Yak rosiiski obstrily ruinuiut kulturni pamiatky na Khersonshchyni [Kurgans, fortresses, Siches. How Russian shelling destroys cultural monuments in the Kherson region]. *Suspilne.Kherson*. Retrieved from <https://suspilne.media/kherson/1091340-kurgani-forteci-sici-ak-rosijski-obstrili-ruinuut-kulturni-pamiatky-na-hersonsini/> [in Ukrainian].
6. Yak rosiiany znyshchuiut pamiatky kulturnoi spadshchyny Khersonshchyny [How Russians destroy cultural heritage monuments of the Kherson region]. (2024, February 9). *Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*. Retrieved from <https://www.helsinki.org.ua/articles/yak-rosiiany-znyshchuiut-pam-iatky-kulturnoi-spadshchyny-khersonshchyny/> [in Ukrainian].
7. Staroselets, I. (2026, May 15). Kulturna spadshchyna i viina: Na Khersonshchyni velycheznykh vtrat zaznaie arkheolohiia [Cultural heritage and war: archaeology in the Kherson region suffers enormous losses]. *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3953089-kulturna-spadshchyna-i-vijna-na-hersonsini-veliceznykh-vtrat-zaznaie-arkheologia.html> [in Ukrainian].
8. Ruynuvannia kulturnoi spadshchyny Ukrainy pid chas viiny [Destruction of Ukraine's cultural heritage during the war]. (2024, November 27). *Ukrainskyi pohliad*. Retrieved from <https://ukrpohliad.org/culture/ruynuvannya-kulturnoyi-spadshchyny-ukrayiny-pid-chas-viiny.html> [in Ukrainian].
9. Voloshyna, L. (2025, January 12). Vykradeni artefakty ta zruinovani kurhany. Yak Rossiia nyschyt kulturnu spadshchynu Khersonshchyny [Stolen artifacts and destroyed kurgans. How Russia destroys the cultural heritage of the Kherson region]. *RBK-Ukraina*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/zruynovani-kurgani-ta-vikradeni-artefakty-1736511304.html> [in Ukrainian].
10. Larcen, A. (2026, May 13). Damaged cultural sites in Ukraine verified by UNESCO. *UNESCO*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/ukraine-war/cultural-sites-damaged> [in English].
11. Mullins, C. (2022, May 27). 'Ukraine's heritage is under direct attack': why Russia is looting the country's museums. *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/may/27/ukraine-russia-looting-museums> [in English].
12. Salam, Y., & De Luce, D. (2023, April 6). 'Just the way the Nazis did': Evidence suggests Russians are stealing art from Ukraine on a World War II scale. *NBC News*. Retrieved from <https://www.nbcnews.com/news/world/russia-stealing-art-ukraine-kherson-kupiansk-putin-war-crimes-rcna78266> [in English].
13. Durand, A., et al. (2006). Intra-site level cultural heritage documentation: Combination of survey, modeling and imagery data in a web information system. *arXivLabs*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.cs/0611036> [in English].
14. Tadesse, G.A., et al. (2026). Satellite-based detection of looted archaeological sites using machine learning. *arXivLabs*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2602.19608> [in English].
15. Ukrainian Heritage Digitization and Dissemination Initiative. *CyArk*. Retrieved from <https://www.cyark.org/projects/preserving-ukraine> [in English].
16. Virtualna vystavka arkheolohichnykh artefaktiv Ukrainy [Virtual exhibition of archaeological artifacts of Ukraine]. *Naukovo-doslidna laboratoriiia 'Arkhaika'*. Retrieved from https://archaic.com.ua/en/projects/virtual_exhibition_of_ukrainian_cultural_heritage [in Ukrainian].
17. Pavlenko, I., & Tytarenko, I. (2025). Digitization of archival and historical data on destroyed cultural heritage objects within the Zelenyi Hai archaeological complex of the 8th–13th centuries. Sumy State University. *DataverseUA*. <https://doi.org/10.48788/DVUA/RJ6LHT> [in English].
18. Chubenko, T. (2026, January 14). Vid zatsyfrovuvannia muzeiv do dokumentuvannia viiny: yak zberehty istoriiu dlia

- maibutnikh pokolin [From museum digitization to documenting war: how to preserve history for future generations]. *Sil.Media*. Retrieved from <https://sil.media/p/vid-zaczyfrovuvannya-muzeviv-do-dokumen-26621> [in Ukrainian].
19. Ukrainian Heritage Digitization and Dissemination Initiative. Naukovo-doslidna laboratoria 'Arkhaika'. Retrieved from <https://archaic.com.ua/projects/ukrainian-heritage-digitization-and-dissemination-initiative/> [in English].
20. Chernetska, N. (2024, July 28). Viina pidshovkhnula skorishe vse otsyfrovuvaty: yak odeski muzei zberihaiut kulturnu spadshchynu [The war pushed us to digitize everything faster: how Odesa museums preserve cultural heritage]. *Intent*. Retrieved from <https://intent.press/publications/vidnovlennya/2024/odeski-muzejniki-vijna-pidshovhnula-nas-skorishe-vse-ocifrovuvati/> [in Ukrainian].
21. YeMUZEI [eMuseum]. Retrieved from <https://emuseum.com.ua> [in Ukrainian].
22. Tsyfrova spadshchyna Mykolaieva [Digital heritage of Mykolaiv]. Retrieved from <https://doc.myart.org.ua> [in Ukrainian].
23. Naukovi proiekty [Scientific projects]. *Chornomorskyi natsionalnyi universytet imeni Petra Mohyly*. Retrieved from <https://chmnu.edu.ua/naukovi-proekty/> [in Ukrainian].

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.31

Oleksandr Trygub

DIGITALIZATION OF ARCHAEOLOGICAL SITES AS A MEANS OF PRESERVING UKRAINE'S CULTURAL HERITAGE DURING THE WAR

The article examines the role of the digitalization of Ukraine's archaeological sites in the context of the Russian-Ukrainian war as one of the key mechanisms for preserving cultural heritage. Contemporary threats to archaeological objects caused by military operations, occupation of territories, destruction of museum infrastructure, and the illicit trafficking of artifacts are analyzed.

The study considers the main technologies used for the digital recording and documentation of heritage sites, including 3Dscanning, photogrammetry, GIS technologies, and satellite monitoring. Particular attention is devoted to the activities of international and Ukrainian organizations involved in the creation of digital archives and virtual reconstructions of Ukraine's cultural heritage. It has been established that digitalization not only ensures the preservation of scholarly information about archaeological objects, but also creates the foundation for their future restoration and popularization. The article concludes that it is necessary to develop a unified state strategy for the digital preservation of Ukraine's archaeological heritage.

Funding: *The research reported in this paper was produced as part of the project 'Systematization and Digitalization of the Archaeological Heritage of the Mykolaiv Region (Based on Materials from the Anetivka 2 Site, the Dykyi Sad Settlement, and the Borysthenes Polis)' (0126U003132) with support from Ukraine's Ministry of Education and Science.*

Keywords: *digitalization, archaeological heritage, cultural heritage, war, 3Dmodeling, GIS, photogrammetry, Ukraine*

Відомості про автора / Information about the Author

Олександр Тригуб, д. іст. наук, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики факультету політичних наук Чорноморського національного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв, Україна. E-mail: alextrigub@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>.

Oleksandr Trygub, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy in Faculty of Political Sciences, Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, Ukraine. E-mail: alextrigub@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0610-1702>.

© О. Тригуб

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.32

Алла Буйських,
Іван Ревін

КЕРАМІЧНИЙ ГРИЛЬ ІЗ БОРИСФЕНУ

Упродовж 1960–1980-х рр. на території о. Березань здійснювалися розкопки під керівництвом В. В. Лапіна. Значний масив археологічного матеріалу, отриманого у ході цих досліджень, і досі залишається неопублікованим. Серед зафіксованих знахідок були фрагменти із зубчастим краєм. Однак на момент виявлення вони не отримали належної публікації та інтерпретації. У рамках цього дослідження зазначені фрагменти було проаналізовано та віднесено до керамічних грилів у формі риби. У тезах розглянуто походження цього виду кухонного керамічного обладнання, відомі аналогії з античних центрів Середземномор'я, конструктивні особливості та функціональне призначення керамічних грилів у формі риби.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проєкту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

Ключові слова: класична археологія, о. Березань, Борисфен, кухонна кераміка, керамічний гриль.

Перші примітивні допоміжні конструкції для приготування їжі використовували ще мисливці-збирачі [10, р. 76–78]. Впродовж тисячоліть людство поступово розробляло все більш ефективні у контролі температури та приготуванні їжі прилади. Уже у VI ст. до н.е. елліни з колоній Надчорномор'я використовували цілу низку приладів для приготування їжі у посудинах: підставки, жаровні і печі.

Як і сьогодні, однією з найпопулярніших кулінарних практик за античної доби було смаження м'яса, риби або овочів безпосередньо над відкритим вогнем чи на розпеченому вугіллі. Підготовлені шматки м'яса або риби нанизували на довгі металеві чи дерев'яні рожни і смажили над вогнем. Звісно, для полегшення процесу рожни могли вкладати на спеціальні підставки — грилі.

Античні грилі відомі археології ще з першої половини XX ст. [9, р. 233–234]. Ще тоді дослідники знаходили численні відповідності археологічним знахідкам у епіграфічних джерелах. Крім того, найдавніші зображення таких пристроїв відомі на пам'ятках мистецтва пізньоархаїчного та ранньокласичного часу. Пізньоархаїчний прямокутний гриль зображено на теракотовій фігурі з Танагри: людина нахиляється над грилем у процесі приготування [8, р. 129, 134, pl. VIII: 5]. Інший приклад представлено у підвішеному вигляді на аттичному червонофігурному скіфосі ранньокласичного періоду [7, S. 20, Abb. 6].

Прямокутні грилі з різними конструктивними варіантами залишалися поширеними в Егейському регіоні впродовж класичного, елліністичного та римського періодів, що підтверджують численні археологічні знахідки. Зокрема, їх було виявлено у центральних районах Мілета [3, S. 94], на території Афінської агори [8, р. 129, pl. V: 5], Аполлонії Понтійській [5, р. 483, fig. 5: 16–17].

Більшість відомих на сьогодні керамічних грилів I тис. до н.е. мали досить просту конструкцію: прямокутну або круглу форму основного каркасу; між краями розташовувалися паралельні циліндричні перемички, а самі вироби спиралися на три або чотири невисокі ніжки.

У рамках цього дослідження було розглянуто керамічний комплекс знахідок 1960–1970-х рр. під керівництвом В. В. Лапіна на о. Березань, що зберігається у Археологічному музеї Інституту археології НАН України. Слід зазначити, що, незважаючи на досить велику поширеність круглих та прямокутних грилів на території античної ойкумени, під час розкопок В. В. Лапіна не було зафіксовано жодного фрагменту подібного приладдя. Натомість було знайдено декілька фрагментів грилю більш складної форми. Зокрема, форми риби.

Керамічні підставки, що дещо нагадують такі грилі, зокрема своїм зубчастим краєм, відомі у регіоні Егейського моря вже з бронзової доби. Характерна риса таких виробів — це відносно вузька прямокутна площадка із трикутними пальцевими втисненнями, що надають їй зубчастого вигляду. Цей зубчастий край давав змогу використовувати під час приготування їжі рожна із нанизаною їжею. Такі підставки могли мати одну горизонтальну або дві вертикальні ручки. Зазвичай два такі пристрої встановлювали навпроти один одного, а між ними розміщувалося відкрите вогнище або шар розпеченого вугілля [4, р. 93, fig. 104; 6, р. 23, pl. 17].

Основні аналогії саме грилям у формі риби знаходимо у двох центрах — Мілеті [3] та Аполлонії Понтійській [5]. Зокрема, знахідки фрагментів такого приладу у метрополії датуються архаїчним часом. Лише в одному випадку, гриль, знайдений у храмі Афін, був датований другою чвертю V ст. до н.е. [3].

Про форму даного виробу можемо судити, зокрема, завдяки реконструкції, заснованій на мілетських знахідках (рис. 1). Такий керамічний гриль мав витягнуту еліптичну форму. Зокрема, за своїм виглядом такий гриль нагадував рибу. Прямокутні, трикутні чи круглі прорізи у дні утворювали решітку на яку могли покласти м'ясо чи рибу. З однієї із сторін гриль звужувався подібно риб'ячому хвосту.

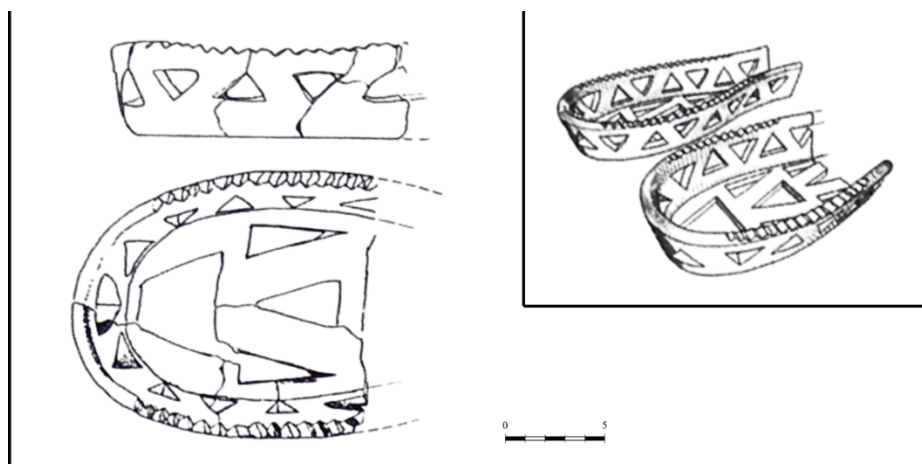

Рис. 1. Реконструкція керамічного грилю з Мілету.
Джерело: [3].

По краях гриль був облаштований бортиком із зубчастим ребром. Прийнято вважати, що зубці могли використовуватись для розміщення шампурів, подібно до вже згаданих підставок бронзової доби. Однак деякі дослідники вважають, що не можна виключати й суто декоративну функцію. Так, А. Айдемір припускає, що грилі з хвилястими краями можуть відображати стилізоване зображення спинного плавця риби [3, S. 92]. На нашу думку, є сенс припускати правдивість обох варіантів, адже нічого не забороняє використання декоративних елементів у практичних цілях.

До середини V ст. до н.е. жителі Мілету припинили виробляти грилі у формі риби. На думку А. Айдеміра, ймовірно, через невелику площу для приготування, яка дозволяла розмістити лише один шматок м'яса або одну рибу [3, S. 92]. Розміщення коротких шампурів між зубчастими краями в даному випадку також було менш практичним, у порівнянні з прямокутними варіантами грилю, які забезпечували для цього широку й зручну поверхню.

Грилі у формі риби також широко представлені у Аполлонії Понтійській. Однак, на відміну від грилів мілетського виробництва, місцеві екземпляри датуються пізнішим часом — IV—III ст. до н.е. [5, p. 487]. Більшість з грилів Аполлонії мають видовжену або прямокутну форму, з ґратчастим дном, утвореним рівномірно розташованими ребрами, та заокругленим кінцем із просвердленим отвором. Один з грилів має загострений кінець. Знаходили їх переважно на місцях ритуальних вогнищ.

Слід відмітити, що окрім часового проміжку, грилі з Аполлонії відрізняються від мілетських тим, що більшість з них не мають трикутних виїмок на краю. Другою відмінністю місцевих грилів є їх місце знаходження. Більшість грилів були зафіксовані на території некрополя Кальфата. За Л. Клакеном в Аполлонії ця форма грилю, очевидно, мала особливе призначення, пов'язане з ритуальною практикою — щорічним колективним вшануванням померлих, імовірно під час святкування Анфестерій. Крім того, хоча цей гриль регулярно асоціюється з тарелями для риби, а жертвування та споживання риби добре відомі з античної літератури, жодних залишків риби у ритуальних вогнищах не було виявлено. [5, p. 487-488].

У матеріалах з розкопок Борисфену нами було зафіксовано три фрагменти грилю у формі риби (рис. 2). Вони виготовлені із світло-коричневої глини та містять досить високу домішку слюди — внаслідок чого, відносимо їх до іонійського імпорту. Товщина стінок становить 1,10 см.

Рис. 2. Фрагменти керамічного грилю з Борисфену: 1 — АБ/70-568, 2 — АБ/70-569, 3 — АБ/79-695.

Слід зазначити, що ці фрагменти були знайдені у 1970 та 1979 рр. Два фрагменти, а саме АБ/70-568 та АБ/70-569 на площі одного квадрату [1]. У звітах В. В. Лапіна такі фрагменти були позначені по-різному: «керамічне орнаментальне знаряддя», «орнаментальний штамп» [2, таб. ХХІ]. Сучасні аналогії дають змогу визначити дані фрагменти саме як гриль у формі риби. Усі три фрагменти мають у верхній частині виїмки трикутної форми, які цілком відповідають подібним прорізам на грилях з Мілету. Також наявні чіткі сліди термообробки. За аналогіями, усі розглянуті фрагменти відносяться до кінця VI — другої половини V ст. до н.е.

На жаль, фрагменти занадто малі для точного визначення морфології приладдя. На деяких фрагментах можемо побачити широкі отвори у стінці грилю. Подібність форми цих отворів, а також фактор знаходження у одному квадраті дає змогу припустити, що, як мінімум, два фрагменти (рис. 3: 1–2) можуть належати до одного приладу. Однак встановити це напевно складно. Фрагмент АБ/79-695, у свою чергу, із більш широкими «зубцями» та відсутністю отворів у стінці, ймовірно, належить до іншого приладу.

Широкі отвори у стінці грилю не є типовими для цього виду кухонного обладнання. Зокрема, не спостерігаються такі і на вже відомих знахідках з Борисфену. Єдиний гриль із подібними отворами зустрічаємо у Мілеті [3, Abb. 11]. Однак і він має низку відмінностей від розглянутих фрагментів. По-перше, знайдений у Борисфені прилад мав отвори заокругленої форми. В той час, як мілетський гриль, знайдений на території храму Афін, містить низку отворів трикутної форми.

По-друге, слід звернути увагу на розташування отворів відносно один одного. У мілетського гриля «трикутники» розташовані у особливому порядку — отвори із вершиною, направленою нагору, та вершиною, направленою вниз, чергуються. При цьому, як бачимо, між ними залишається досить товста перегородка. У нашому випадку розміщення отворів на фрагменті АБ/70-569 повністю відрізняється. «Круги» розташовані близько один до одного та, ймовірно, без чіткого чергування.

По-третє, слід відмітити високий рівень якості виконання у фрагментах грилю з Борисфену. Зокрема, більшу вираженість та стандартизацію «зубців». У мілетського гриля вони зроблені досить недбало: частина «зубців» є більшими за інші, частина — сильно сплюсненими. На наявних фрагментах, у свою чергу, спостерігаємо практично ідентичні за розмірами і виглядом «зубці». Це говорить про досить велику значущість саме декоративного фактору цього елементу грилю, адже, з практичної точки зору, подібна стандартизація не грає великої ролі.

Слід звернути увагу на наявність невеликого круглого отвору (діаметр — 0,70 см) на одному з фрагментів (АБ-568). Часткова відсутність «зубців» на верхній площадці, а також вигнута форма нижньої частини вказують на те, що він належить до одного з кінців грилю. Зокрема, на нашу думку, до передньої частини приладу (рис. 3: 10). Вкрай малий розмір згаданого отвору робить його мало ефективним з функціональної точки зору, що нашою думкою є на думку про декоративність цього елементу. На нашу думку, це могли бути стилізовані «очі риби», однак визначити це напевно складно.

Окрім суто кухонного функціонування, грилі у формі риби часто могли використовувати у діях урочистого та ритуального характеру [3, S. 92; 5, р. 487]. Подібні функції грилі могли виконувати і на о. Березань. Так, деякі з фрагментів борисфенських грилів були знайдені поблизу публічних будівель [1].

Таким чином, впродовж 1960–2013 рр. на о. Березань було знайдено фрагменти вже, як мінімум, чотирьох імпортованих керамічних грилів у формі риби. Поширеність таких грилів саме у Мілеті свідчить про тісні зв'язки населення Борисфену з метрополією. Слід відмітити, що кількість знахідок фрагментів грилів у формі риби у Борисфені не сильно поступається знахідкам з Мілету [3, S. 93]. Це, враховуючи все вище зазначене, говорить про активне соціальне та економічне життя на території міста у кінці VI — другій половині V ст. до н.е.

Підсумовуючи, керамічні грилі були досить поширеною формою портативного кухонного приладдя у VI–III ст. до н.е. Більш рідкісними є грилі у формі риби. Подібний керамічний гриль мав витягнуту еліптичну форму, що нагадувала рибу, із прямокутними, трикутними чи круглими отворами у дні та стінці. Зустрічаються такі прилади всього лише у декількох античних центрах. Зокрема, у Борисфені, Мілеті, Аполлонії Понтійській. Саме до цього виду кухонного приладдя відносяться, розглянуті у дослідженні фрагменти, що були знайдені В. В. Лапіном у 1970-х рр. Зафіксовані фрагменти відносяться до мілетського імпорту кінця VI — початку V ст. до н.е. Однак їх морфологія дещо відрізняється від відомих аналогів з метрополії. Зокрема можемо відмітити високу якість виконання та низку декоративних відмінностей. Розглянуті фрагменти значно збільшують кількість зафіксованих грилів у формі риби на території Борисфену та розширюють наше уявлення про кухонний інвентар населення міста у VI–V ст. до н.е.

Фінансування. Дослідження виконано в рамках наукового проекту «Систематизація та цифровізація археологічної спадщини Миколаївщини (за матеріалами стоянки Анетівка 2, городища Дикий Сад та полісу Борисфен)» (0126U003132) за підтримки Міністерства освіти і науки України.

References

1. Lapin, V. V. (1970). *Zvit pro roboty na o-vi Berezan*. [Report on the work on Berezan Island]. Scientific Archive of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1970/11 [in Ukrainian].
2. Lapin, V. V. (1979). *Zvit pro roboty Berezanskoi ekspeditsii KDU u 1979 r.* [Report on the work of the Berezan Expedition of Kyiv State University in 1979]. Scientific Archive of the Institute of Archaeology, the NAS of Ukraine, f. 64, 1979/69 [in Ukrainian].
3. Aydemir, A. (2005). Funde aus Milet. XX. Kochgeschirr und Küchengeräte aus dem archaischen Milet. *Archäologischer Anzeiger*, 2, (p. 85-101).
4. Catling, H. W. (2009). *Sparta: Menelaion I. The Bronze Age*. Athens: British School of Athens.

5. Claquin, I. (2015). The cooking devices of Apollonia Pontica (Bulgaria): preliminary study of the specificities of the ceramic assemblage of this Greek colony. In: Tsetskhladze, G. R., Avram, A., Hargrave, J. (eds). *The Danubian Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC - 10th Century AD). Proceedings of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities. Belgrade, Serbia, 17–21 September 2013*. Oxford: Archaeopress, (p. 481-489).
6. Georgiou, H. (1986). *Ayia Irini: specialized domestic and industrial pottery*. Mainz on Rhine: P. von Zabern.
7. Scheibler, I. (1983). *Griechische Töpferkunst. Herstellung, Handel und Gebrauch der antiken Tongefäße*. München : C. H. Beck.
8. Sparkes, B. A. (1962). The Greek Kitchen. *The Journal of Hellenic Studies*, 82, (p. 121-137).
9. Sparkes, B. A., Talcott, L. 1970. *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th, and 4th Centuries B. C. The Athenian Agora, XII*. Princeton: American School of Classical Studies at Athens.
10. Wrangham, R. (2009). *Catching Fire: How Cooking Made Us Human*. New York: Basic Books.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.32

Alla Bujskich,
Ivan Revin

CERAMIC GRILL FROM BORYSTHENES

During the 1960s–1980s, excavations were conducted on the territory of Berezan Island under the direction of V. V. Lapin. A significant amount of archaeological material obtained during these excavations remains unpublished to this day. Among the recorded finds were fragments with a serrated edge. However, at the time of their discovery, they were neither published nor interpreted. Within the framework of this study, these fragments were analyzed and identified as fish-shaped ceramic grills. The paper examines the origin of this type of kitchen ceramic equipment, known parallels from ancient centers of the Mediterranean, the structural features, and the functional purpose of fish-shaped ceramic grills.

Funding: The research reported in this paper was produced as part of the project 'Systematization and Digitalization of the Archaeological Heritage of the Mykolaiv Region (Based on Materials from the Anetivka 2 Site, the Dykyi Sad Settlement, and the Borysthenes Polis)' (0126U003132) with support from Ukraine's Ministry of Education and Science

Keywords: classical archaeology, Berezan Island, Borysthenes, kitchen pottery, ceramic grill.

Відомості про автора / Information about the Author

Алла Буйських, д. і. н., член-кореспондент НАН України, заступник директора з наукової роботи, Інститут археології НАН України м. Київ, Україна. E-mail: allabuy@iananu.org.ua, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7233-1288>

Alla Bujskich, D.Sc., Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Deputy director, Institute of Archaeology of the NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine. E-mail: allabuy@iananu.org.ua, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7233-1288>

Іван Ревін, здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня Національного університету «Києво-Могилянська академія», м. Київ, Україна. E-mail: rewinstron@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0007-9343-0374>

Ivan Revin, master's degree student at the National university of Kyiv-Mohyla academy, Kyiv, Ukraine. E-mail: rewinstron@gmail.com, orcid: <https://orcid.org/0009-0007-9343-0374>

© А. Буйських, І. Ревін

Стаття отримана редакцією 27.05.2026.

DOI 10.34132/mspc2026.02.05.33

Наталя Аксьонова

ЕТНОСИ ПОДНІПРОВ'Я ТА ПОДНІСТРОВ'Я В ОПИСАХ ОЛЕКСАНДРА АФАНАСЬЄВА-ЧУЖБИНСЬКОГО

У тезах проаналізовано історико-етнографічну спадщину Олександра Афанасьєва-Чужбинського крізь призму його подорожей Півднем України у середині XIX ст. Особливу увагу приділено двотомній праці «Поїздка в Південну Росію», яка містить цінні описи побуту, господарської діяльності, фольклору та міжетнічних взаємин населення Подніпров'я і Подністров'я. Показано внесок дослідника у збереження козацьких старожитностей, топоніміки та традиційної культури українців. На основі аналізу подорожніх нотаток висвітлено особливості етнічної взаємодії українців, росіян, німців, євреїв, білорусів, молдаван та інших народів регіону. З'ясовано, що праці Афанасьєва-Чужбинського є важливим джерелом для вивчення етнокультурних процесів, мовних практик та соціально-економічного життя населення Півдня України. Наголошено на необхідності подальшого дослідження його спадщини в контексті міжетнічних контактів.

Ключові слова: Олександр Афанасьєв-Чужбинський, етнографія, Подніпров'я, Подністров'я, міжетнічна взаємодія.

Особливої уваги щодо опису побуту та життя народів Півдня України заслуговує доробок українського історика, письменника, мовознавця, етнографа, фольклориста Олександра Степановича Афанасьєва-Чужбинського. Саме він відіграв значну роль у збиранні, систематизації, популяризації етнографічного матеріалу з традиційної культури етносів, що мешкали по Дніпру та Дністру. Учений дослідив, систематизував, опублікував побачене, що є неоціненним історичним джерелом.

Часопис «Морський збірник» організував 1855 р., так звану, «літературну експедицію» з групи письменників, до неї увійшов і Олександр Афанасьєв-Чужбинський як співробітник журналу. Ці письменники відправлялися у мандрівки за обраним кожним із них маршрутом за державний кошт. Їхнім завданням був опис звичаїв, побуту, занять приморських і прирічних жителів. Олександр Степанович свідомо обрав для цієї мети спочатку пониззя Дніпра, а потім помандрував Дністром від Хотина вниз за течією. Результати цієї подорожі були видані звіти у жанрі «подорожніх нотаток», що були надзвичайно популярними у XVIII–XIX століттях. Спочатку він опублікував серію статей у часописі «Морський збірник»: «Загальний погляд на побут придніпровського селянина» (1856), «Поїздка на дніпрові пороги і на Запоріжжя» (1857–1858), «Поїздка низов'ями Дніпра» (1859–1860) і в часописі «Русское слово»: «Поїздка по Дністру» (1861–1863), «Дорожні записки» (1859–1860). Згодом ці подорожні нотатки були об'єднані у двотомник «Поїздка в Південну Росію», видану в Санкт-Петербурзі у 1861 та 1863 рр. У першій частині представлені «Нариси Дніпра» з детальним літературно-етнографічним описом Придніпров'я від Катеринослава до Херсону та гирла Дніпра, а в другій «Нариси Дністра», з описом Бессарабії та Придністров'я. Обидві ці частини були перекладені українською [1; 2].

Подорож О. С. Афанасьєва-Чужбинського підштовхнула низку історико-етнографічних видань XIX століття, які, фактично, наново актуалізували історичну спадщину козаків та січей та вплили її в тогочасний історико-літературний дискурс.

Афанасьєв-Чужбинський свідомо здійснив поїздку колишніми запорозькими землями, фіксує побут, фольклор та стан місцевих святинь. Які закликав охороняти, зазначаючи: *байдужість влади та суспільства призводить до втрати історичної пам'яті, тому ці пам'ятки потребують негайного вивчення та збереження*. У багатьох місцях тексту прямо вказується на спадкоємність місцевих жителів запорозьких традицій [5].

Особливим напрямом дослідження етнографічної спадщини українців для Афанасьєва-Чужбинського були козацькі старожитності та козацька топоніміка [5, с. 240].

Просякнутий романтичними ідеями Олександр Степанович залишив нам величезний пласт фольклорного матеріалу, який він зустрів у мандрах по Дніпру і намагався систематизувати. Про його фольклорні здобутки та топонімічні дослідження маємо статтю Людмили Іваннікової [3].

Лариса Шаповал аналізує внесок цього видатного письменника та фольклориста у розвиток українського народознавства. Стаття розкриває його як унікального польового етнографа, що заклав фундамент для майбутніх ґрунтовних досліджень традиційного побуту, звичаїв та культури українців [4].

Опис особистих вражень від етнографічної мандрівки знаходимо в книзі «Нариси Дніпра», яка залишила нащадкам розгорнуту картину життя населення Придніпров'я [1, с. 218]. У ній Олександр Степанович заперечує тезу про те, що Україна ніколи не була незалежною, не може мати своєї державності. Переконливо говорить про українську мову як одну з найдавніших, що лягла в основу інших слов'янських мов.

Але на наш погляд, історичне значення праці О. С. Афанасьєва-Чужбинського ще не в повній мірі оцінене дослідниками у площині вивчення етнічної взаємодії етнічно строкатого на той час Півдня України, а не тільки українців.

Хоча й тут ми знаходимо цікаві факти етнічної взаємодії. Олександр Степанович зазначає, що місцеві жителі не втратили стародавню топоніміку на Дніпрі: слобода, наприклад, Галущина, що офіційно називається Фірсовка за прізвиськом економа, але ця назва офіційна імперська назва не прижилася. Письменник розмірковує: сидів тут зимівником запорозький козак Галушка, а потому народ згодує козака без якогось негативного відчуття тоді як економ Фірсов міг бути і не людяною особою [1, с. 233]. Натомість він фіксує асиміляцію українцями росіян. Наприклад, в с. Малі Гирла переселенці з Тамбовської губернії, за його спостереженням, асимілювалися так, що молоде покоління й діти вже всі говорять українською [1, с. 234].

У Могилеві Афанасьєв-Чужбинський зустрічає українцевих перекупок на базарі вірменського походження і відразу не повірив щодо їхнього походження, це заставило його зробити відступ і дослідити історію появи вірмен на Поділлі [2, с. 228]. Навіть місцеві колоністи німці не поспішали спілкуватися російською мовою, послуговувалися українською. Наприклад, коли становий звернувся до німця-возниці російською, той вдав, що нічого не розуміє, коли перший пригрозив, то відповів йому ламаною, але українською мовою [1, с. 121].

Зустрічаємо, що не рідким на пониззі Дніпра було перебування білорусів, що складали частину команди суден в якості робітників, тоді як росіяни та євреї володіли барками, а українці виконували виключно роль лоцманів [1, с. 112].

Цікавими є спостереження Олександра Степановича щодо взаємодії єврейського господаря з найманими робітниками. Він вдається до детального дослідження їхньої комерційної діяльності, так він зазначає, що підприємливі євреї *інколи доставляють дрова в Одесу, це народ бідний, займається найдрібнішою комерцією* [1, с. 232]. Зазначає, що задля просування торгівлі в Могилеві євреї зазивали молдавською, польською і навіть ламаною російською мовами [3, с. 208]. При цьому більшість євреїв були незаможними, скаржилися йому: *життя наше, бідне, цілу неділю перебивається хлібом з цибулею, тільки для суботи купиш гуся чи рибу* [2, с. 222].

Афанасьєв-Чужбинський також описує підприємливість російських старовірів, що змінила напрям під впливом місцевих жителів: *«Знаменські мешканці більшою мірою землероби, але багато хто розводить чудові сади... Початок цій чудовій справі поклала родина Полякових. Один із них їздив до Криму і Бессарабії вчитися догляду за виноградом, і завдяки його діяльності й доброму прикладу тепер у Знамянці розвели чудові виноградники»* [2, с. 396].

Але більшість виноградників на Подністров'ї належить молдаванам, охайністю житла яких захоплюється Олександр Чужбинський, він же дає детальний опис звичаю пригощати гостей у молдаван водою з варенням [2, с. 264]. Автор не тільки спостерігає побут поселенців у селах, а й зазначає, що шинок на свята стає щедрою нивою для досліджень етнографа [1, с. 112].

Найцікавішим спостереженням Афанасьєва-Чужбинського є взаємодія чумака-українця з русинами, підданими Австрійської імперії. Чумак вільно розмовляв з ними мовою, але визнати їх за українців відмовлявся, оскільки вони носили довгі зачіски й були за його словами розхристаними [2, с. 400].

Описуючі містечка, автор не забуває зазначити етнічний склад, наприклад, на базарі в Дубоссарах за його висловом *«в жахливому бруді топталася німецькі колоністи, цигани, молдавани, євреї»* [2, с. 350], а містечко Маяк наповнено російськими старообрядцями [3, с. 354].

Спускаючись вниз по Дністру від Хотина, Афанасьєв-Чужбинський описує прибережні населені пункти, розповідає про контрабанду, говорить про взаємодію різних народів, що населяють береги Дністра. Усіх жителів він порівнює і намагається надати їм характеристику. Щоб узагальнити його спостереження ми склали відповідну таблицю.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика етносів, що мешкають по Дністру

	Українці	Євреї	Молдовани	Німці	Болгари
Заняття	Землеробство, тваринництво	Торгівля, контрабанда	Землеробство, тваринництво, садівництво, виноградарство	Землеробство, тваринництво	Землеробство, тваринництво
Майновий стан	Багато бідних	Заможні	Багато бідних	Забезпечені	Мало бідних
Національний костюм	Носять жінки та чоловіки		Носять жінки та чоловіки		Носять жінки
Мова спілкування	Українська, знають молдавську та російську	Знають багато мов, між собою спілкуються на їдиш	Молдавська	Німецька, українською трішки	Болгарська, знають українську, молдавську
Нахил до співу	Співають гарно, багато пісень		Співають		Часто співають під час робіт
Лайка у побуті	Багато лаються		Лаються «іскусно»		Не лаються, дуже тактовні
Стан домівки	Чисто	Не завжди чисто	Дуже чисто	Дуже охайно	Дуже чисто

Джерело: сформовано автором на основі [3].

Безперечними здобутками його стали – детальні описи народних традицій та побуту жителів Подніпров'я, Подністров'я, колишніх теренів козацької України. Він проявляє сміливість у своїх наукових пошуках і не боїться ризикувати у мандрівці. Намагається передати читачам свої переживання під час подорожі, що робить його працю не науковою розвідкою, а захопливим літературним твором, що сповнений портретами осіб, з якими він зустрічається.

Остання експедиція Дністром спричинили його до висловлення оригінальних на той час міркувань стосовно образів різних народів. Маємо констатувати, що попри те, що Олександр Афанасьєв (Чужбинський) був самоуком, він залишив нам доволі професійну історико-етнографічну працю, у якій знаходимо надзвичайно цікаву й розгорнуту картину життя і побуту українців та інших народів південно-західної частини України.

References

1. Афанасьєв-Чужбинський О. *Нариси Дніпра* (за матеріалами експедиції 1856–1859 років). Київ : Апріорі, 2016. 544 с.
2. Афанасьєв-Чужбинський О. *Нариси Дністра* (за матеріалами експедиції 1859–1860 рр. Київ : Апріорі, 2016. 524 с
3. Іваннікова Л. Перша наукова експедиція на Дніпрові пороги Олександра Афанасьєва-Чужбинського. *Народна творчість та етнологія*. 2016. №. 1. С. 26–32
4. Шаповал Л. І. Етнографічна діяльність Олександра Афанасьєва-Чужбинського у ХІХ столітті в Україні. *Південь України: етноісторичний, культурний та релігійний виміри*. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. Вип. 8. С. 450-456.
5. Швидько Г. К. На руїнах Олішківської січі: роздуми мандрівника середини ХІХ ст. щодо збереження пам'яток Запорозького козацтва. *Краєзнавство*. 2011. № 2. С. 236-240.

**ETHNOSES OF THE DNIPRO AND TRANSNISTRIA IN THE DESCRIPTIONS OF OLEKSANDR
AFANAS'EV-CHUZHBYNSKY**

The theses examines the historical and ethnographic legacy of Oleksandr Afanasiev-Chuzhbynskyi through the lens of his travels across Southern Ukraine in the mid-nineteenth century. Particular attention is paid to his two-volume work A Journey to Southern Russia, which contains valuable descriptions of everyday life, economic activities, folklore, and interethnic relations in the Dnipro and Dniester regions. The study highlights the scholar's contribution to the preservation of Cossack heritage, historical toponymia, and the traditional culture of Ukrainians. Based on an analysis of his travel notes, the paper explores patterns of interaction among Ukrainians, Russians, Germans, Jews, Belarusians, Moldavians, and other ethnic groups inhabiting the region. It is argued that Afanasiev-Chuzhbynskyi's works represent an important source for studying ethnocultural processes, linguistic practices, and the socio-economic life of Southern Ukraine. The article emphasizes the need for further research into his legacy in the context of interethnic relations.

Keywords: Oleksandr Afanasiev-Chuzhbynskyi, ethnography, Dnipro region, Dniester region, interethnic interaction.

Відомості про автора / Information about the Author

Наталя Аксьонова, канд. іст. наук, зав. кафедри українознавства Навчально-наукового інституту філософії, культурології, політології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна. E-mail: aksyonova@karazin.ua, orcid: <https://orcid.org/0000-0001-8876-2197>

Natalia Aksyonova, PhD in History, Head of the Department of Ukrainian Studies, Educational and Scientific Institute of Philosophy, Cultural Studies, Political Science, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine. E-mail: aksyonova@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8876-2197>

Наукове видання

**МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНИХ КОНФЕРЕНЦІЙ
ЧОРНОМОРСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ**

**MATERIALS OF THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
OF PETRO MOHYLA BLACK SEA NATIONAL UNIVERSITY**

**Матеріали XXIII Міжнародної наукової конференції
«ОЛЬВІЙСЬКИЙ ФОРУМ – 2026: стратегії країн
Причорноморського регіону в геополітичному просторі»**

№ 2 (1), 5 серія, 2026

СЕРІЇ: ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

Адреса оргкомітету:

м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10, 54003
Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81, 8 (0512) 76–55–99, факс: 50–00–69, 50–03–33,
E-mail: avi@chmnu.edu.ua, rector@chmnu.edu.ua

Редактор: *К. Карпова.*
Комп'ютерна верстка, дизайн: *В. Шевченко.*
Друк: *С. Волинець.*
Фальцювальню-палітурні роботи: *О. Мішалкіна.*

Підп. до друку 18.06.2026.
Формат 60x84¹/₈. Папір офсет.
Гарнітура «Times New Roman». Друк ризограф.
Ум. друк. арк. 15,81. Обл.-вид. арк. 12,87. Зам. № 7265.

Видавець і виготовлювач: ЧНУ ім. Петра Могили.
54003, м. Миколаїв, вул. 68 Десантників, 10.
Тел.: 8 (0512) 50–03–32, 8 (0512) 76–55–81, e-mail: rector@chmnu.edu.ua.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6124 від 05.04.2018.